

ГЛАСНИК

5

ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

ГЛАСНИК

ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

● БРОЈ 5 ● година 1981 ●

Часопис је ослобођен пореза на промет на основу решења Републичког секретаријата за културу број: 413-73/78-02, од 14.04.1978.

САДРЖАЈ

ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 1979.

- ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДНИКА
Арх, Светислава Вученовића 1
 - ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРАДЕ ДРУШТВА
КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ ЗА 1979. ГОДИНУ
Јован Секулић 4
 - ОДГОВОР ДРУШТВУ У ИМЕ ДОБИТНИКА НАГРАДЕ
Светислав Мандић 9
- #### КУЛТУРНА БАШТИНА И ДРУШТВО
- ДАТУМ У РАЗВОЈУ СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ
У РЕПУБЛИЦИ
Илинка Мићић 11
 - ОПАСНОСТ ЗА СПОМЕНИКЕ
Радомир Станић 13
 - ГОДИНЕ ИСТРАЈНОГ И УСПЕШНОГ РАДА
Радомир Станић 15
 - ТУНИС И ГРЧКА
Јован Секулић 17
 - ЗАПИСИ О ЈЕДНОМ ПОДВИГУ
Радомир Станић 19
 - РЕЧ ЈЕ О ЗАКОНУ
Радомир Николић 20
 - ИЗЛОЖБЕ О ЗАШТИТИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
Миодраг Анђелковић 22

ПОГЛЕД И МИШЉЕЊА

- ЗАПИС О ЖИВОПИСУ АРИЉА
Радомир Николић 23
 - ПРИЛОГ ОСНОВНИМ НАЧЕЛИМА ПРИ ОБНОВИ
СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА СА АСПЕКТА
СТАТИЧКО-КОНЗЕРВАТОРСКИХ ИНТЕРВЕНЦИЈА
Оскар Храбовски 30
 - О НЕКИМ НОВИМ ВИДОВИМА ЗАШТИТЕ
КУЛТУРНИХ ДОБАРА
Марко Омчичук 32
- #### СА КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДИЛИШТА
- "ЗАСЕЛАК У СИРОГОЈНУ"
Ранко Финдрик 33
 - ПРИЛОГ БЛИЖЕМ ДАТОВАЊУ ЖИВОПИСА
ЦРКВЕ Св. МИНЕ У ШТАВИ
Бојана Дељанин 37
 - КОНЗЕРВАТОРСКИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ
НА ЖИВОПИСУ У ХИЛАНДАРУ
Бранислав Живковић 39
 - ЗАШТИТА АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА
РАВНА КОД КЊАЖЕВЦА
Сима Гушић 40
 - КОНЗЕРВАЦИЈА ЗИДНИХ СЛИКА МАНАСТИРСКОГ
КОМПЛЕКСА ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ У РАСУ
Звонимир Зековић 42
 - ЈОШ ПОНЕШТО О ОМЕКШИВАЧИМА СОЛИ
Анђелковић Миодраг 46

Наставак на страни 97

ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Арх. Светислава Вученовића

ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДНИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА
СРБИЈЕ - НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ 20. II 1980. године

Другарице и другови,
поштовани гости и колеге,

Дан заштите споменика културе, 20. фебруар, који
обележавамо Академијом Друштва конзерватора Срби-
је, сваке године је тренутак унутрашњег биланса
пређеног пута и остварених резултата,

Но упоредо са тим он је и један од оних момената
који нас упућује на размишљања о свету који нас
окружује и о условима за обављање наше друштвене
мисије.

У току последње године дана догодиле су се разне
промене и збивања која остављају тешке последице
и на разноврсним културним добрима. Оружани суко-
би, природне катастрофе, економска неједнакост,
сиромаштво и масовна глад, погађају и културно на-
слеђе носећи му тешке штете или неповратне гу-
битке.

Насупрот силама разарања и снагама сукобљавања у
свету који још деле снажне противречности, култур-
на добра имају снажан учинак кохезије и духовног
братимљења, постајући морална својина и испит св-
ести свих.

Уметничка дела, градитељске творевине, историјски
амбијенти и природне реткости удаљених крајева по-
стају нам све приступачнији. Кроз њихово упознава-
ње и доживљавање јачају снаге међусобног уважава-
ња, равноправности и међусобног поштовања култур-
них достигнућа.

Зато упоредо са схватањем озбиљности стања света у
којем живимо, носимо у себи осећај самопоуздања да
мисија којој служимо представља допринос снагама

сарадње и коегзистенције у свету, који још деле разлике, али све више спаја осећај судбоносног заједништва.

И у нашој земљи протекла година била је испуњена озбиљним догађајима, У току стабилизације, мера штедње и одрицања од неких лагодних навика догодило се земљотрес.

Помоћ Црној Гори

Разорно дејство земљотреса који је априла месеца прошле године захватио широка подручја Црне Горе изазвало је тешке последице и на њеним културним добрима.

Поред људских жртава и огромних штета на објектима привреде, туризма, саобраћаја, снага стихије неповратно је уништила или угрозила опстанак споменика културе у старим градовима, сеоским насељима, по црквама и манастирима, у музејима, архивима и другим установама које чувају културно наслеђе.

У замаху солидарности који је здружио предузимање планских мера и спонтани осећај заједништва нашла се и конзерваторска служба са својим установама и стручњацима за заштиту културних добара.

Бројне екипе, мешовитог састава извршиле су преглед многих споменика и фондова да би процениле степен оштећења и неопходне радове. Упоредо су предузеле хитне интервенције на оним најугроженијим, којима је претило потпуно уништење у обрушеним грађевинама, као што су фреске, иконе, слике, књиге и друга осетљива уметничка дела.

Од првих дана тих тешких догађаја заједничком напору да се умање последице стихије придружила се и међународна заједница преко УНЕСКО-а и његових највиших представника и експерата. Морална подршка, биће ускоро пропраћена стручним и техничком помоћи.

Сада је у току израда програма, планова и документације за обнову споменика културе. Задатак је надамне сложен јер треба решавати многобројне проблеме са расположивим средствима и екипама у задатим роковима. У бројним случајевима старе, оштећене и привремено напуштене зграде део су стамбеног фонда. Стога се при њиховој обнови морају изналазити таква решења која ће угроженим објектима историјске архитектуре повећати стабилност и омогућити безбедан и удобан живот корисника. Притом се не смеју жртвовати у њих уграђене историјске поруке, градитељска знања наших предходника, уметнички и други квалитети. Такви сведоци културног идентитета заједнице у својој непоновљивости јесу први мотив и залога трајног чувања, великих напора и надпросечних трошкова који се морају уложити у њихову асанацију.

У обимни програм акција које су у току укључени су и конзерватори Србије, Наше екипе припремају документацију за обнову старих градова на Црногорском приморју, пројекте за адаптацију више музеја, за конзервацију и сигуран смештај покретних фондова на Цетињу и другим местима.

Културном наслеђу Црне Горе оваква акција има и узвратно дејство. Она продубљује наша стручна знања и темељи методологију заштите културних добара угрожених елементарним силама.

Јер, ако по степену научних сазнања нисмо још у стању да предвидимо настанак оваквих стихија, каква је земљотрес, можемо овладати искуствима како да њихове последице обуздамо разним превентивним мерама и заштитним поступцима.

Стручно саветовање Савеза Друштава конзерватора Југославије, одржано маја месеца прошле године у Титограду, донело је одређене закључке о програму и методологији рада на заштити културних добара угрожених земљотресом.

Друштво конзерватора Србије узеће као и досад пуно учешће у пружању професионалне помоћи конзерваторима Црне Горе у брзом и ефикасном отклањању последица разарања на културним добрима.

Стручна саветовања

Једна од сталних активности Друштва конзерватора Србије јесте одржавање стручних саветовања посвећених размени искустава унапређењу праксе и успостављању заједничке методологије.

Разноврсност, обим и сложеност наших захвата на културним добрима траже да буду критички вредновани и уграђени у систем теоријских уопштавања.

На саветовањима посвећеним тематским и проблемским целинама конзерватори су професионално суочени са доношењем одговорних одлука и применом мера које задиру у физичко ткиво споменика и њихов интегритет.

У нашем програму једногодишње активности предвидели смо одржавање саветовања на тему "Адаптације споменика грађевинама". Оно ће бити посвећено оним све бројнијим историјским објектима у којима треба успоставити нове животне функције са повећаним стандардима уз истовремено поштовање градитељско-уметничких квалитета наслеђа у њима. Задатак који уме понекад да буде и противречан у својим програмским одредницама. За многе историјске грађевине ово је једини ефикасан пут заштите, као што је заузврат за бројне животне активности историјски градитељски оквир истовремено и најсавременије решење. И скромна градитељска решења сачувана до наших дана зраче својим људским мерили-

ма, хуманим порукама и упркос сиромаштву власти-тог настанка у стању су да обогатују животе оних који хоће и умеју да ишчитавају и доживе њихове поруке. Зато заштита није само продужење живота таквом наслеђу већ и предаја штафере свести и сензибилитета генерацијама које нас наслеђују. У том погледу као да најмасовнији фонд утилитарне архитектуре има посебно значајну улогу. Он је просторни оквир наше свакидашњице и судионик у свим оним дневним збивањима и односима који чине културу живљења.

Поред ове теме коју мислимо да разматрамо током Јесени у Београду, приступићемо припремама других саветовања која ће бити посвећена методама конзервације фресака, или средњовековних градова и других фортификационих објеката.

Гласник

Нашу стручну и друштвену делатност прати и бележи Гласник чији је четврти број управо изашао из штампе. У њему су објављени закључци претходних саветовања, краћи стручни радови, рецензије књига и периодике из области заштите наслеђа, активности сродних установа у другим Републикама и у иностранству, сталешке вести и друго.

Настојећи, почев од првог броја, да надмаши нивс рутинске информатике билтена и да га постепено приближе нивоу стручног часописа, уређивачи Гласника суочени су са расположивим материјалним средствима за штампање и неопходношћу да сопственим учешћем надокнаде недостатак потребног новца. Постепеним проширењем круга сарадника и личног доприноса верујемо да ће Гласник успети да настави узлазну линију свога садржајног обогаћења и ликовно-техничког обликовања.

Друштвена признања

У нашем раду који обухвата широку област заштите културних добара са применом разноврсних стручних знања из домена историје, културе, технике, конзервације и других дисциплина, поједина достигнућа домаћају ниво научних синтеза. Као таква она су трајан допринос нашој конзерваторској струци и њеној друштвеној афирмацији.

Један од таквих радова настао као резултат вишегодишњих истраживања и конзерваторске активности јесте монографија о Гамзиграду чији је аутор архитекта Милка Чанак-Медић, члан и донедавни председник нашег Друштва. Скупштина града Београда доделила јој је највише друштвено признање Октобарску награду за 1979. годину.

Наше Друштво предложило је надлежним заједницама да установе јавну награду заштите у области културних добара. Сматрамо да ће се тиме и наша об-

ласт изједначити са другим сродним активностима у којима постоје већ дуже време такве награде. Истовремено, и што је са гледишта посебно важно, увођење јавне награде значиће и широку афирмацију заштита културних добара у нашој заједници.

Друштво конзерватора Србије и ове године додељује повеће и новчане награде својим заслужним члановима, за њихов трајан допринос, значајне радове на споменицима културе и висококвалитетан допринос нашој конзерваторској професији.

Молим председника Одбора, друга Јована Секулића да прочита образложење и уручи награде заслужним члановима Друштва конзерватора Србије.

Настојао је да утврди историјски оквир неколиких споменика на којима је радио, предузимајући истраживања и откривања порушених и засутих грађевина. То је у свим случајевима довело до драгоцених открића. Највећа је заслуга архитекте Вуловића, и поред тога, у новим сазнањима и новим облицима кључних стојећих споменика, којима је обогати историју архитектуре и споменичку баштину.

Руководећи сложеним радовима на техничкој заштити цркве манастира Грачанице, обновио је и изнео на светлост дана некадашњу лепоту њене приправе, његови радови на обнови св. Николе у Куршумилји улазе у ред најобимнијих и најсложенијих рестаураторских радова на споменицима средњовековне архитектуре у Србији, извођеним после Другог светског рата, а радови које је предузео и водио у манастиру Раваници, спадају међу најзорније и методолошки најисправније конзерваторске подухвате. У њима се у највећој мери испољила обазривост, акрибичност и студиозност архитекте Вуловића, Уклањајући позне нестручне преправке и доградње, откривао је многе нове податке, које је пажљиво бележио, документовао и анализирао, Благодарећи таквом стрпљивом раду, дару опажања и способности за схватање просторних облика открио је многе значајне истине о цркви, о њеној припрати, о коначима и зидовима манастирског утврђења. Истражујући упоредо са тим и друге споменике тога стила и из истога времена, архитекта Вуловић је постао несумњиво један од најбољих познавалаца архитектуре и проблема заштите моравских споменика, Тако је дошло до тога да уређена и презентована споменичка целина манастира Раванице, заједно са исходима истраживачких и конзерваторских радова које је Вуловић сабрао и објавио у монографији "Раваница", њено место и улога у сакралној архитектури Поморавља" стоје као узор конзерваторског рада и приступа споменику градитељства.

У низу других значајних активности Вуловића, међу које спада учешће у акцији спасавања споменика Старе Нубије, истраживање архитектуре манастира Хиландара, учешће у многим стручним комисијама, треба посебно истаћи да се Вуловић огледао и у раду на проучавању старих градских језгри и у њиховој ревитализацији. То посведочује његов методски озбиљно и систематично организован рад на Старој ђаковичкој чаршији. Своја искуства и бројне резултате из области заштите и истраживања средњовековне српске архитектуре архитекта Вуловић је саопштавао на конгресима и саветовањима, а објавио је и близу педесет расправа,

Значајан допринос архитекте Вуловића заштити градитељске баштине огледа се у образовању млађих кадрова непосредно кроз сарадњу на терену, на радилиштима којима је руководио, затим кроз наставу на Факултету, посебно у настави на последипломским студијама из заштите, ревитализације и проучавања градитељског наслеђа,

За своју делатност у заштити споменика културе архитекта Вуловић је добио повељу и медаљу Савеза друштава конзерватора Југославије, Тим признањем се прикључује Друштво конзерватора Србије додељујући, професору Браниславу Вуловићу

НАГРАДУ

за успешан рад на заштити и обнови најзначајнијих српских споменика средњег века, за предано истраживање и бројне научне студије о архитектонском наслеђу, за дугогодишње истрајно васпитање младих архитеката конзерватора,

СВЕТИСЛАВ МАНДИЋ

СВЕТИСЛАВ МАНДИЋ, своју вишестрану стваралачку активност започиње одмах после рата, а 1951. године у Заводу за заштиту и научно проучавање споменика културе Србије улази у свет конзерваторства. Од тада па до 1960. године он се врло активно бави конзервацијом и откривањем фресака у Студеници, Дечанима, Сопотанима, Белој цркви Каранској и Милешеву. Упоредо са конзервацијом, бавио се копирањем фресака, његова изложба копија фресака из Милешеве, приређена 1959. године у Београду, спада међу најзапаженије изложбе овог времена. Био је близак сарадник Милорада Панића Сурепа, с којим је учествовао у покретању и уређивању првих бројева "Саопштења".

Као уредник у Издавачком заводу "Југославија" покренуо је и уређивао колекцију "Уметнички споменици у Југославији", у којој је изашло око 20 малих монографија - изванредно корисних приручника за проучавање нашег старог сликарства. Дугогодишњи је члан Уређивачког одбора велике серије о нашим споменицима, коју повремено издаје Српска књижевна задруга, Радећи скоро једну деценију као виши конзерватор у Галерији фресака, Мандић је покренуо "Зограф" први наш часопис посвећен средњовековној уметности, Томе часопису дао је име, облик и концепцију. Био је одговорни уредник његова три броја,

створивши "Зографу" од почетка сигурну физиономију високог садржајног и уметничког нивоа, Запажена је његова делатност у "Туристичкој штампи", где је такође уређивао једну малу библиотеку о нашим културним споменицима.

Светислав Мандић се живо интересовао за проблеме наше старе уметности, Написао је мале монографије о Милешевима, Солоћанима и Студеници, а затим о портретима на фрескама, Написао је низ чланака објављених у часописима и листовима, од којих су неки касније објављени у књизи "Древник", Као песник Мандић је трајно забележио своје име у нашој књижевности песмама "Анђеол из Милешеве" и "Рашки сликар",

Сликар, песник и конзерватор, Мандић је на посебан начин доживљавао старо уметничко дело, истражујући најчешће оне његове слојеве који су мало били предмет занимања других историчара. Успевао је да преко појединих детаља иконографске, стилске, епиграфске или архитектонске природе, које је његово оштро запажање могло да уочи, успостави нови суд, да одреди ново датовање дела, да проникне дубље у његовог ствараоца и да при том изрекне мисао која ће не само обогатити наша научна сазнања, већ нарочито допринети књижевној вредности оног што се о нашем уметничком наслеђу из различитих побуда писало и данас пише.

Сва своја истраживања, било да их је брижљиво неговао кроз конзерваторски поступак и однос или их заснивао на анализама дела и проучавањима извора и докумената, обележио је изузетним сензибилитетом, с којим је успоставио оне присне, продубљене и танане духовне, интелектуалне и поетске контакте са старим уметничким делима, вазда откривајући нека нова њихова пулсирања и поруке, Оно што је писао о открићима и запажањима у Студеници, Солоћанима, Расу, Богородици Њевишкој, Марковом манастиру, Карану, Ресави, Грачаници и другим великим споменицима, а за њих је највише везивао своју пажњу, спада међу најлепше текстове, који су у нашу историју уметности улили један нови и свежи сок преко којег се ова дисциплина код нас почела шире и присније откривати, Већина његових текстова, темељена на новим и друкчије од других сагледаним подацима, на виђењима и личним осветљењима, доносила је готово увек нова и особена саопштења, која су са подједнаком пажњом прихватана од најобзирљивијих научника до обичних поклоника и љубитеља уметности минулих времена,

Светислав Мандић се интензивно али не много дуго бавио конзервацијом фресака, Чинио је то у право време, у доба кад је ове наше уметничке бисере требало на прави начин откривати и тумачити, једноставно и ефикасно их штитити, Бавио се конзервацијом таман толико колико је било потребно да са својим одушевљеним колегама посвршава најкључније полове оних бременитих и оскудних година, Радио је

то у оној мери колико је било потребно да кроз племенити чин заштите уметничког дела проникне у његову душу, да уђе у суштину старе фреске или иконе не само као сликар, већ особито као истраживач необично развијених чула,

Мандић је основао и уређивао најбољи и најлепши часопис о средњовековној уметности, писао је и са изузетним творацтвом био уредник најлепших и оних правих књига и едиција о споменицима, копирао и ширио лепоте старе фреске, писао за широку јавност надахнуте чланке и записе о нашим старим ствараоцима и њиховим делима, бојећи их неком меком сетом и патином времена, који су у нама често будили пријатна и племенита осећања о припадности тим далеким прецима, Ови текстови успостављали су најдубљу везу између споменика и јавности, озрачавајући је једном новом топлином и светлошћу под којом је учвршћивала понос над баштином своје прошлости.

За љубав и бригу, за откривалачке и сазнајне доприносе истини о старим уметничким вредностима, за културу и меру писменог саопштавања о њиховим лепотама, за непоколебљиву веру у нове светлости истраживања и за све оно што је за споменике учинио кроз конзерваторски напор, креативну мисао, поетску реч и узвишено осећање, конзерватори и свеколика културна и друштвена јавност много му више дугује од овог скромног признања које му са захвалношћу и задовољством додељујемо.

Одликован је Орденом рада II реда, а за заслуге у раду на заштити споменика културе додељена му је повеља и медаља Савеза друштава конзерватора Југославије.

НАГРАДА

Друштва конзерватора Србије додељује му се за

прве успешне радове на заштити средњовековног уметничког наслеђа, за особени трагалачки приступ споменицима прошлости и за откривање нових вредности у њима, за стихове и копије дела којима је свет старе уметности приближио савременој свести.

БРАНИСЛАВ ЖИВКОВИЋ

БРАНИСЛАВ ЖИВКОВИЋ, своје дружење са старим уметничким делима започиње 1949. године копирањем фресака и као секретар Одбора за организовање изложбе средњовековне уметности народа Југославије, Управо се ових дана навршава тридесет година његове плодне, успешне и примерне конзерваторске активности, која непрекидно траје у крилу Републичког завода за заштиту споменика културе,

Његов конзерваторски опус кога омеђавају узбудљиви почети баштинарске младости и сјајни домаћи једног кондензованог делатног искуства - заправо је читавживотописпослератне заштите уметничких споменика код нас. Ако само истакнемо да је овај конзерватор године провео на скелама и да је током свог интензивног радног века стигао да организује, руководи или непосредно учествује у извођењу радова на заштити преко 3.000 квадратних метара фресака и ако само поменемо двадесетак споменика на којима је радио, може се схватити колико је труда уложио да би их ваљано заштитио, открио, документовао, публиковао, Ариље, Каленић, Нова Павлица, Манасија, Раваница, Жича, Градац, Студеница, Грачаница, Богородица Њевишка, Сопотани, Хиландар! Кад само погледамо које су то сликарске целине и шта оне значе у нашој историји уметности, на чијој је заштити радио, постаће нам јасно са каквом се одговорношћу суочавао овај конзерватор,

Бранислав Живковић је сликар конзерватор који је свој позив схватио са аскетском строгашћу и одмереном радном мудрошћу самосвојног преданог прилаза карактеристичног за систематичне и трудољубиве људе. Ако су у конзерваторству ред, систем, дисциплина и обазривост основни предуслови за право стваралаштво и за успешне исходе у овој професији, онда их је он до максимума испуњавао и био узор како се истрајно и доследно читавог живота може обављати један посао без мана, професионално, брижљиво, одговорно и савесно,

Од Живковића су вазда могли да уче не само млади конзерватори, а кроз његово училиште прошло их је више од стотину, већ и колеге које су улазиле у своју конзерваторску зрелост. На његовом примеру могли су да усавршавају своје организационе способности, да продубљују мисао за рад и уредност, да обогаћују сазнања да се без ефикасности и економичности у раду на фрескама не постижу жељени

резултати. Могли су на његовим радилиштима, увек узорно организованим, да се у свакој прилици увере колико је осећање мере конзерватора према уметничком делу које исцељује изузетно важан чинилац. У његовом методолошком приступу заштити фресака којом је кроз читав свој радни век био најдубље заокупљен, преовладавао је један однегован, уздржан и самосвојан однос који је успостављао са делом. Никада није експериментисао нити га је удубљивање у поступак увлачио у било какву авантуру, он је са елегантном обазривошћу и консеквентношћу штитио фреску поузданом рецептуром коју је безброј пута проверио.

Уз ову тако важну скрупулозност у његовом конзерваторском раду Живковић поседује драгоцен и раскошан смисао и афинитет за свестрано документовање зидне слике. Од како је први пут успоставио контакт са фреском, схватио је да се цртежом може остварити исто тако дубока и снажна конзерваторска комуникација са сликом и њеном целином и то са вишеструко сазнајним циљем. Изразито обдарен да линијом пренесе сва битна својства иконографске, стилске и изражајне особености фресака и да тачно документује трагове и омиљке времена и људског неха-та, он је кроз читаву своју конзерваторску активност непоколебљиво и истрајно, скоро фанатично, цртао живопис наших цркава. Правећи цртеже Живковић је чврсто веровао да на тај начин конзерватор остварује онај толико потребан креативни додир и трансформацију старог дела у документарну целину вишезначне вредности и разнолике функције,

Када је желео да дубље ослушне и доживи душу старог мајстора, он се лађао кичице и тада са страшћу копирао његова дела, без његових цртежа које је штедро даривао истраживачима уметничке прошлости многе студије и монографије, у којима су они објављени, биле би мање потпуне и мање значајне, а савремени културни и научни свет без његових копија, слајдова и графичких представа фресака, био би лишен узбудљивих и пријатних сазнања о њиховој непоновљивој лепоти и изванредној вредности,

Изузетну ангажованост он годинама испољава у окупљању и организовању конзерватора у изградњи њиховог заједништва и колективног духа. Друштво конзерватора Србије, данас не би било оно што јесте, да му није притицао у помоћ када је то било најпотребније, увек уверен да се преко њега могу остваривати дубљи и приснији стручни и друштвени утицаји, без којих би струка којом се бавио остала у запаћку своје одвећ уске специјалности. Као председник, секретар и члан управе Б.Живковић је годинама био стожер Друштва, а у највећим кризама овој нашој стручној организацији давао толике неопходне импулсе. Очевидни су, такође, његови доприноси успостављању сарадње између Републичког и осталих завода, која је преко Заједнице завода до-била своју праву физиономију и садржај.

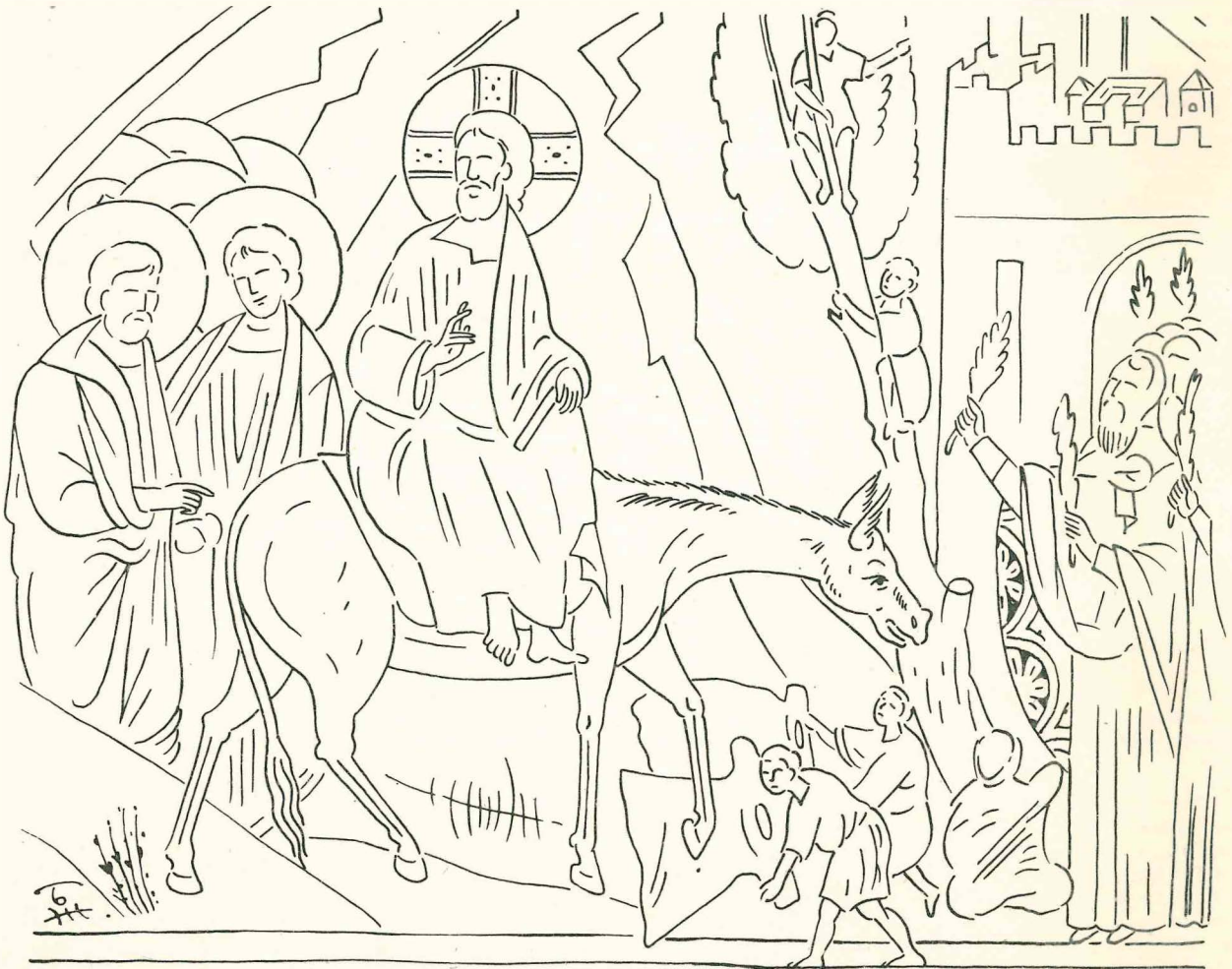
Сједињујући у свом конзерваторском раду најбитније компоненте на рационалан начин, Живковић је досадашњим остварењима у заштити уметничких споменика дао трајан допринос и као особена стваралачка личност ушао у најужи круг заслужних посленика на пољу конзерваторства.

Одликован је Орденом рада II реда, а за заслуге у раду на заштити споменика културе додељена му је повеља и медаља Савеза друштава конзерватора Југославије.

Друштво конзерватора Србије додељује му

НАГ РАДУ

за дугогодишњи плодан и систематичан рад на заштити средњовековног зидног сликарства у земљи и Хиландару, за брижљиво документовање уметничких дела и радова на њима, за успешно обучавање младих сликара конзерватора и за изванредан допринос раду и развоју Друштва конзерватора Србије.

Светислав Мандић

ОДГОВОР ДРУШТВУ У ИМЕ ДОБИТНИКА НАГРАДЕ

Моји другови, Бранислав Вуловић и Бранислав Живковић, предложили су да се ја захвалим, у име све тројице, на овим наградама, Мада ја имам мало права да представљам и њих, јер се правим конзерваторским послом нисам тако дуго нити тако доследно бавио као ова два Бранислава, ја то ипак чиним, са уверењем да ћу казати оно што би казали и они,

Дакле, сва тројица се осећамо изванредно почашћени и поносни што нам је Друштво конзерватора Србије доделило своје овогодишње награде, у првом реду због тога што знамо да су претходни добитници овог значајног признања били сви угледни конзерватори и историчари уметности, који су конзерваторској служби у Србији, па и шире, у целој Југославији, у послератном добу дали сигурне основе и учинили изванредно много на развијању свести о вредности културног наслеђа,

Некако је то испало, гледајући уназад, да се ове награде додељују под притиском година. Ако је и тако, није лоше. Значи да иза људи који ово признање добијају увек стоји дуго време једне или друге врсте чуварског, конзерваторског и истраживачког рада. А, један црквени писац је рекао да је немогуће да неко, ко се дуго бави једним послом, не покаже и неке резултате,

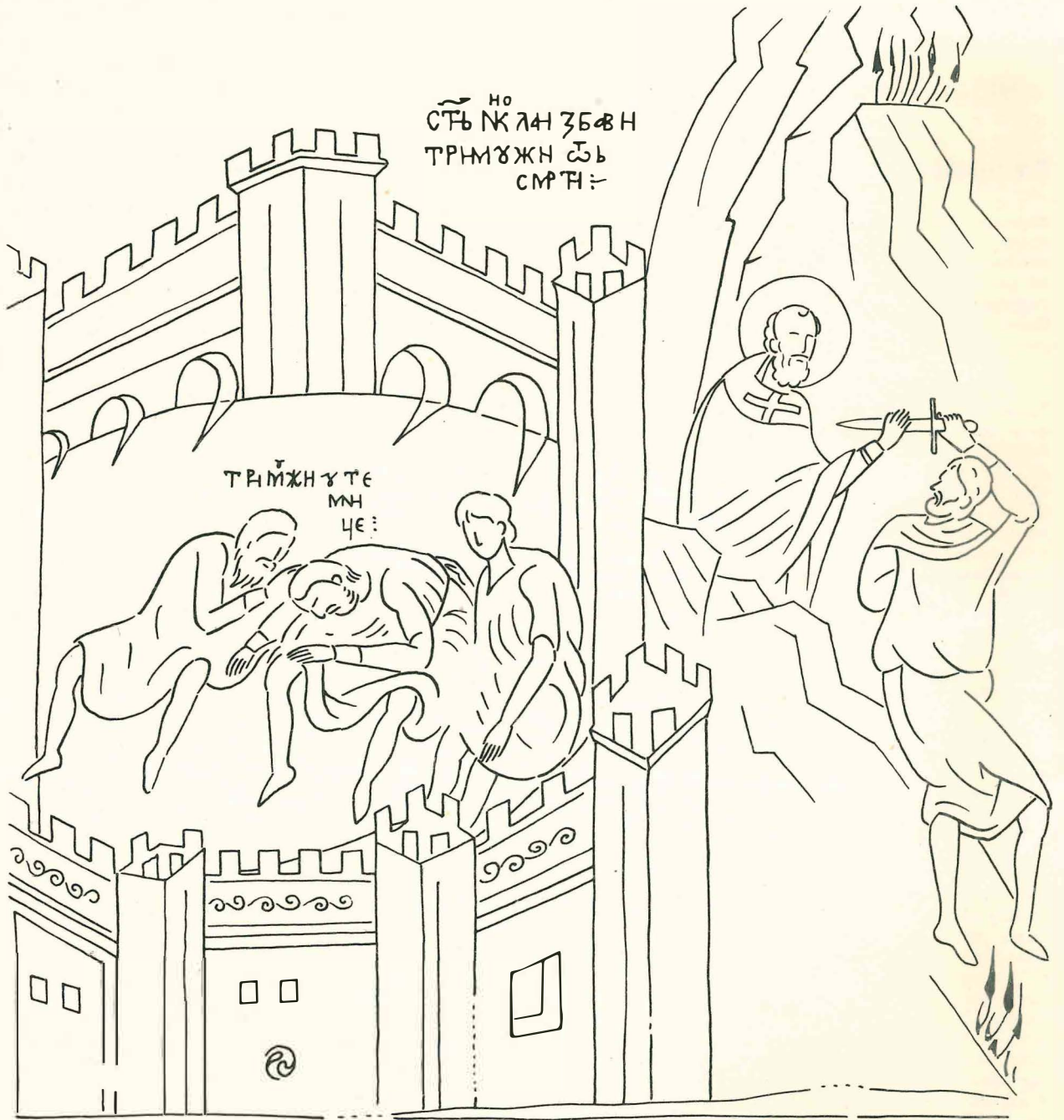
Нас тројица рођени смо исте године. Није сасвим весело, а није ни сасвим обесхрабрујуће рећи да смо закорачили, или ћемо за који месец ући у шездесету годину живота. А као да смо до јуче били сасвим млади, и нечији ученици. Могу рећи да се ученици осећамо и данас, било оних људи којих више нема међу нама, било оних који су, на радост нас и свих конзерватора, још ту да својим искуством и својим саветом и данас пруже сваку помоћ. Ове живе помињати нећу, али кад помињемо оне прве, ту су и тројица оних који су само пре две године добили исте ове награде, а којих више нема међу нама: Светозар Радојчић, Радивоје Љубинковић и Здравко Блажић. Није претерано рећи, али смо учили и од наших вршњака, Мише Јовановића и Аце Томашевића. Да су живи, њих двојица би данас, или још раније, примили ове награде.

Нема смисла од овог свечаног часа правити само комеморацију. Нека и ње, али обрнимо очи ономе чему смо дали своје најлепше дане, а на што нам се узвратило исто тако најлепшим даровима. Пре тридесет и више година, ми смо се сусрели и наставили да се виђамо са многим, скоро недирнутим споменицима наше прошлости, као што су Студеница, Богородица Њевишка, Грачаница, Сопотани, Милешева, Раваница, Свети Никола Куршумлијски. Ја помињем оне најзначајније са којима смо ми дошли у додир. Али каква је то била чар упознати их, истраживати, открити, оживети. Зар има, на пример, узбудљивијег тренутка од онога када је Баћа Вуловић, завршивши конзервацију и рестаурацију цркве у Раваници, стао пред ту грађевину, поново рођену у свој њеној лепоти, Или када су очи Бране Живковића и Милана Лађевића угледале фреске у Богородици Њевишкој, докле сакривене слојевима креча и малтера, Или када смо, Миша Јовановић и ја, угледали онај натпис у студеничкој Богородичиној цркви, са именом Светога Саве. Сви смо ми имали ту срећу да нам се на љубав одговори - открићем, на оскудицу - богатством доживљаја. Може бити се понегде, из жеље да се свуда стигне, радило брзо и недовољно студиозно, негде се започело, а није сасвим довршило, али мислим да је све имало лепу меру озбиљног рада.

Осврнемо ли се на ових неколико деценија, мислим да можемо рећи да смо задовољни нашим протеклим годинама. Није фраза ако се каже да за нас пунијег животног смисла, од овог конзерваторског и истраживачког посла, није могло бити. Са извесним жаљењем сам за себе могао да кажем да сам томе послу могао и морао бити вернији, иако саме споменике, у ствари, никад ни напуштао нисам, служећи им на други начин.

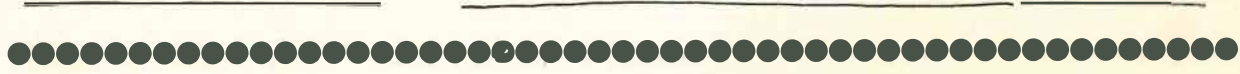
Но, надам се да овај тренутак не обележава и крај нашег бављења старим црквама и другим споменицима културе и интересовања за њихову судбину. Као и сваки озбиљан посао, ни овај, конзерваторски, нема краја. Заједно са млађим друговима који данас са много знања, укуса и сигурности настављају да воде бригу о старим споменицима, ми ћемо и даље, колико можемо, бити у овом лепом послу, радујући се сваком обновљеном Грацу и сваким сачуваним Ђурђевим Ступовима, свакој рестаурисаној слици, сваком конзервисаном рукопису и сваком другом конзерваторском подухвату који значи спашавање дела наше стваралачке прошлости,

Бранислав Вуловић, Бранислав Живковић и ја још једном се од срца захваљујемо нашем Друштву конзерватора на овој награди,

НО
СЪ КЪ ЛЪ ЗЪ ВЪ Н
ТРИМЪЖИ СЪ
СМЪТИ:

ТРИМЪЖИТЕ
МЪ
ЦЕ:

КУЛТУРНА БАШТИНА И ДРУШТВО

Илинка Мићић
заменик републичког секретара за културу СР Србије

ДАТУМ У РАЗВОЈУ СЛУЖБЕ
ЗАШТИТЕ У НАШОЈ РЕПУБЛИЦИ

Говор на отварању Центра за конзервацију и рестаурацију у Народном музеју у Београду и изложбе о његовом раду,

Ово је, вероватно, једна међу првим изложбама која се отвара у нашем граду, непосредно после вишедневне општенародне жалости због завршетка једног великог живота, живота друга Јосипа Броза Тита, Вељко Петровић, дугогодишњи управник Народне музеја, рекао је једном приликом о другом Титу: "Такви "мужеви" стоје на постољима захвалности и дивљења у општечовечанском Пантеону, у Валхали хероја: они су оличење својих народа, делови човечанства, оних националних скупина које су се поистоветиле с целивитом природом својих постојбина, Ти мужеви су -ише од народних хероја, Ти мужеви су оснивачи, преци, као оно старозаветници, видовити праоци испред племена и родова који су гледали обетоване земље где се хлеб насушни братски подједнако крши и пружа и где су бистри извори слободе и правде".

Остајући са најдубљим поштовањем и оданашћу титанској личности Председника Тита, враћамо се својим свакодневним пословима, са најчвршћим уверењем да само радом и прегавашћом, истрајавајући на путу наше социјалистичке Револуције и даље развијајући њене најбоље традиције, испуњавамо свој дуг према човеку кога је читаво човечанство назвало великим XX века,

У сенци тог историјског догађаја, окупили смо се на овој манифестацији да обележимо дан Народне музеја 136 годишњицу његовог рада, Народни музеј је одабрао да овај свој јубилеј означи отварањем Центра за конзервацију и рестаурацију и изложбом радова сарадника тога Центра, и да нам на тај начин покаже докле смо стигли и шта нам даље ваља чинити у пословима заштите културних добара и нашег културног наслеђа,

Ако је тачна метафора да је културно наслеђе као она Аријаднина нит која се протеже између прошлости, садашњости и будућности и тиме омогућава народима да се потврђују кроз векове, онда наша обавеза да то културно наслеђе очувамо и заштићемо није само обавеза према прошлости него и дуг према будућности,

Кад знамо историју ових наших просторана, и сетимо се небројених олуја и ратова који су пустошили ово тле и разарали плодове људских руку, вековима изнова стваране, морамо осетити неизмерну одговорност према оним сведочанствима прохујалих времена која су остала упркос свим тим пустошењима, и која се данас налазе у нашим музејима и збиркама,

У ових 35 послератних година служба заштите културних добара код нас обавила је замашан посао. Никли су многи музеји, сакупљане су стотине хиљада драгоцених предмета, обављен је пионирски рад на њиховој конзервацији и рестаурацији. У преко педесет музеја у Србији налази се око два милиона сабраних предмета из различитих временских епоха, од праисторије до наших дана. Мада је обављен велики део посла, много тога још остаје да се стрпљиво истражује, сакупља, штити, како из далеке прошлости тако, можда и више, из наше најновије историје. Уствари, морамо бити свесни тога да ће и све оно што данас радимо, једног дана бити наслеђе, које ми желимо да пренесмо и оставимо својој деци као сведочанство о нашој епоси и о свему ономе што је било путоказ нашим животима.

Отварање и рад Центра за конзервацију и рестаурацију требало би да обележи ново раздобље у области заштите културних добара у коме би морало да дође до таквих квалитативних промена, које ће обезбедити складнији развој и тешњу повезаност наших иначе међусобно неповезаних музеја, успешнији и стручнији рад на сређивању документације и музејских збирки, довести до Јачања и развијања службе конзервације и рестаурације, до заједничких подухвата у проучавању, истраживању и презентовању најзначајнијих фондова и музејских збирки.

Центар за конзервацију и рестаурацију који окупља врсне стручњаке различитих профила, ангажоване на комплексним задацима заштите архитектонских налаза, метала, камена, ликовних дела и др. применом савремених научних метода у раду, уз значајнија материјална улагања у овај део послова на заштити, која би требало да обезбеде самоуправне интересне заједнице културе, постаће десна рука сваког му-

ла неочекивано жива делатност, да се она мора стално развијати упоредо са развојем науке уопште, ако њене резултате жели да усваја и њима да служи.

Отварање савременог и највећег нашег Центра за конзервацију достојно обележава годишњицу оснивања Народног музеја, представља датум у развоју службе заштите културних добара у нашој Републици, а изложба радова сарадника Центра најбољи је начин да се то отварање забележи.

2 Честитајући свим радницима Народног музеја овај значајни јубилеј, а сарадницима Центра за конзервацију, посебно, дан отварања, са искреним жељама свих нас за даљим успешним радом и развојем Народног музеја на добробит наше самоуправне социјалистичке заједнице, позивам вас да посетимо изложбу, Заједничког радника у нашој Републици, битан фактор даљег развоја музејске службе и место сталног школовања и усавршавања нових генерација музејских радника, конзерватора и рестауратора. Зато су овога пута, наше искрене честитке за досадашње радне резултате упућене сарадницима овога Центра, и свим радницима Народног музеја за савесно залагање да се створи и савремено организује и опреми овај јединствена служба.

1 Изложба радова Центра за конзервацију, која се данас отвара, није прва те врсте, али је прва самостална изложба Центра. Иако сарадници Центра излажу своје дело, могло би се рећи, стално, на свим музејским изложбама, ово је први пут да се бројни археолошки предмети и уметничка дела излажу онако како су се затекла у атељима и лабораторијама Центра, скинута са штафелаја испред рестауратора, или пренета са радних столова, испод микроскопа. Уверена сам да ће нам ова изложба показати да је заштита културних добара, да је рестаурација и конзервација археолошких предмета и уметничких де-

Радомир Станић

ОПАСНОСТ ЗА СПОМЕНИКЕ

Споменици културе као темељ културе и цивилизације сваког народа чувају се у свеколиком културном свету. У нашем социјалистичком самоуправном друштву поклања им се посебна пажња, јер имају дубљи и свеобухватнији значај у хуманизацији радног човека. Чување, проучавање и пропагирање споменика заправо је неговоње свести о нама, о нашем идентитету. Ми сао о томе да су споменици културе памћење народа кристализовано у уметничку форму, да су изузетни докази људског стваралаштва и да су расадници хуманистичких мисли - блиска је свима народима света чија је култура интегрални део свакодневног живота.

У основама нашег друштвеног уређења, социјалистичког развоја и напретка налази се опредељење да заштитом сведочанства наше културне и уметничке прошлости отварамо шире видике будућности и да њиховим присуствима и садржајима духовно обогаћујемо свест и оплемењујемо биће будућих генерација. Све смо то забележили и у одредбама нашег законодавно-правног система. Уложили смо огромне напоре да спасемо настрадале и угрожене споменичке вредности управо онда када је оскудица била основно обележје нашег просператног развоја. По досадашним настојањима да очувамо преостали део наше културне и уметничке баштине сигурно се можемо уврстити међу земље, које се неће стидети пред будућношћу када је реч о заштити остварења својих предака.

Међутим, упркос изузетним резултатима које су наши конзерватори постигли и које непрекидно остварују радећи на заштити споменика градитељства и сликарства, затим археолошких, етнографских, урбанистичких и других вредности, не испуњава их увек радост и оптимизам што би било сасвим природно. Који су то разлози што их чине неспокојним? Откуда неки немир и strapња? С чиме се то суочавају са осећањем немоћи?

Откако је код нас заснована служба заштите споменика културе па све до данас у средишту пажње конзерватора било је спасавање споменика од последица зуба времена, од трагова зле воље туђинца заокупљеног непријатељством, од људске неукости, нехата и незнања, од човекових предрасуда и заблуде, понекад од обести и сваковерног хуманог постртања... С

каким су се све тешкоћама конзерватори суочавали васпостављајући порушена стара здања, ивцељујући озледе на древним уметничким делима, пристижући да у последњем часу отклоне ненадокнадиве губитке спасавањем неких творевина народног неимарства и трудећи се да очувају ретке преостале лепоте старог човековог грађења! И готово увек, по правилу, сваки од ових захвата имао је делотворни исход. Ентузијазмом, знањем и искуством, уз подршку друштвене заједнице, скоро све најдрагоценије споменике извели су из стања буквалног пропадања од дејства природне силе. Разуме се, још много труда треба да уложи да би дефинитивно или на дуже време обезбедили многа културна добра, али у овом тренутку ретки су они споменици на којима нису отклоњене тешке последице минулих векова. Из свега овога може се закључити да се конзерватори, штитећи споменике, успешно боре против природних чинилаца, иако је та борба отежана услед недовољне кадровске оспособљености, техничке неопремљености и честе материјално-финансијске оскудице.

Споменици културе и хидроелектране

Неспокојство наших конзерватора долази отуда што споменицима прети једна нова опасност, опасност од савремених градитеља, од, ако се тако може рећи - новог прогреса чије смо неминовности веома свесни. Рекосмо: н о в а опасност, иако није никако нова, али се испољава у новим и разноврсним облицима. Реч је, наиме, о великим инвестиционим подухватима у области електропривреде, саобраћаја, индустрије, грађевинарства, урбанизма, комуналне изградње и сл.

Већ од ослобођења такорећи, откад почињу да се улажу значајна средства у изградњу привредних и дружких објеката, почиње да се надвија латентна опасност над наше споменичко наслеђе. Негде са мање, а негде са више обазривости и пажње, ницала су нова индустријска, грађевинска и друга постројења која су имала различитог утицаја на егзистенцију старих споменичких вредности. Несумњиво најдалекосежније последице изазивале су изградње хидроелектрана и стварање великих акумулационих језера. Не можемо, а да се не сетимо грубих превида управо при подизању ових објеката када су скоро немилице и неповратно нестајале, на пример, старе грађевине манастирског комплекса Јовања у Овчарско-кабларској клисури, а место њих новцем од накнаде грађени нови сасвим произвољни и безвредни објекти. Првобитна просторна културно-историјска целина Овчарско-кабларских манастира заувек је изгубила део своје аутентичности.

Бесмислена је претпоставка да је неко против изградње хидроелектрана или било којих других привредних објеката. Сви смо свесни драгоцености нових енергетских извора, али чини нам се да смо у ова-

квим случајевима дужни да будемо свестрано промишљени и да до краја проценимо све аспекте оваквих захвата. У другим земљама се готово сва културна јавност изјашњава о томе да ли је потребно градити нека постројења у пределима у којима се доводи у питање опстанак споменичких фондова. Ако се определи за такав подухват, онда се инвеститори и пројектанти обавезу да ураде планове који ће низом варијанти предвидети најбезболније последице. Прихвата се, наравно, она варијанта која ће најмање да угрози споменике. Ко и када се изјашњавао и да ли је било каквих покушаја да наши пројектанти ураде студије на основу којих ће се проценити обим штете која се наноси споменицима при изградњи хидроелектране? Изградили смо Јабланичку хидроцентралу и под водом су остали сви споменици, Подигли смо монументалну хидроцентралу на Требишњици, чије је језеро проузроковало преносење манастира Добрићево на нову локацију на којој, у реконструисаној цркви, рапидно и незаустављиво пропадају фреске, делимично због неповољних климатских услова упркос свим интервенцијама које предузимају конзерватори. Данас када је уз огромне напоре и ризик пренесен манастир Пива са нашом највећом галеријом фресака, над чијом се судбином с правом стерепа, говори се отворено да овај споменик није морао да се преноси, јер је била могућа варијанта изградње хидроелектране по којој би се Пива задржала на првобитном месту, Шта на све ово рећи? Нисмо ли олако доносили одлуке и не покушавајући да изнаједмо друга безболнија па чак и рационалнија решења да би спасли споменике. Ево, на реду је Дубочица, веома значајан споменик културне баштине СР Црне Горе која доживљава репризу манастира Пиве. Шта ће бити са фрескама и другим уметничким творевинама - питање је које не сме да дотиче само савест конзерватора, већ и свих других одговорних чинилаца.

Као земља релативно богата рудним наслагама угља упућени смо да изворе енергије тражимо у овим даровима природе. Граде се нове термоелектране, отварају се нова огромна рудништа која методом површинске експлоатације остављају за собом праву пустош. Споменицима у рудним басенима нема живота. Конзерватори нису у могућности да прате уништавање трагова старих цивилизација. Моћни инвеститори нису навикнути да издвајају средства, ако не за заштиту, а оно бар за археолошко сагледавање културних слојева. Охрабрује пример акције коју финансирају термоелектране у Костолцу, чији рудници угрожавају Виминацијум Он је, на жалост, усамљен.

Феномен хидроелектрана и термоелектрана има несумњиво изузетно значајну друштвено-економску и привредну димензију, која је у основама нашег будућег просперитета. Ваља веровати да нису увек постојале одговарајуће алтернативе и да другог излаза најчешће није било, јер динамични развој наше земље добијао је у појединим етапама тежину и неминовност императива.

Милост за Милешеву и Голубац

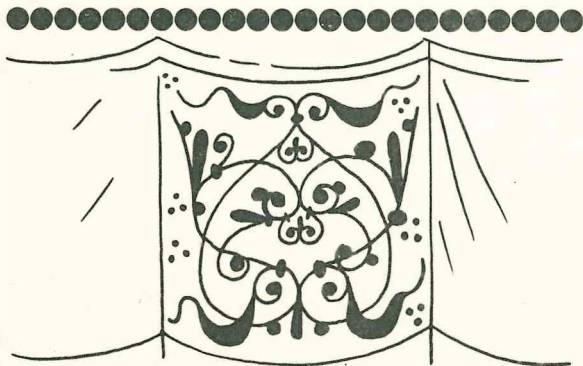
Постоје, међутим, други видови нашег развоја чији покренути токови, уколико се на прави начин не усмере, могу да буду погубни по културно и уметничко наслеђе наше прошлости. У ери модернизације саобраћаја, када везе са светом означавају економску законитост опстанка, граде се нови и осавремењују стари путеви и комуникације, Видна заостајања у обезбеђењу савремене путне мреже последњих година увелико се надокнађују, У журби да се ова превазилажења убрзају, наши инвеститори, у потрази за што рационалнијим решењима, обавезују пројектанте да трасирају нове путеве тако да би њихова изградња била што јефтинија, У оваквим настојањима губе се из вида веома значајне чињенице које се не смеју превиђати у пределима кроз које пролазе трасе нових путева налазе се споменици културе и природне реткости. Изразит пример таквог превида јесте пут Пријепове - Сјеница, чија траса, према замислима пројектаната, треба да прође непосредно поред манастира Милешева, Једног од наших најзначајнијих средњовековних манастира са фрескама светских вредности.

Многобројне интервенције, апели, преговори, договори, указивања и упозоравања на све опасности и неподобности које ће овај споменик доживети уколико пут прође замишљеном трасом, као да још увек нису уродили плодом, У овом тренутку када мере економске стабилизације и штедње могу застрашујуће да се одразе по судбину овог споменика, јер је потребно обезбедити знатна средства да се траса пута измести на пристојно удаљење од манастира, питање даље будућности задужбине краља Владислава добија драматичне размере. Конзерватори се ужасавају од помисли да се у амбијент где бели милешевски анђео достојанствено сведочи о врхунским остварењима средњовековних сликара, "настани" помамне река сваковрсних возила чији ће издувни гасови катастрофално угрозити већ ослабљене фреске, а да не говоримо о другим тешким последицама унакажавања овог споменичког комплекса и његове најближе околине. На жалост, и поред разумевања на које су наишли код неких политичких одговорних људи наше републике и у свеколикој културној јавности, њихове жеље и настојања могу да буду осујећени сувом логиком економске рачунице инвеститора, што би било поразно. Милешева постаје очигледно испит наше савести, право искушење друштвене свести. Она не сме нити може бити само ствар службе заштите, јер је она немоћна да ово питање сама реши. Овај споменик и његова будућност морају ући у средиште пажње наших најодговорнијих друштвено-политичких органа и организација. Ако смо некада у условима убоге оскуднице морали да се миримо са неминовношћу уступка на рачун културне баштине, а у интересу фундамен-

талних привредних тековина којима се утемељавао наш социјалистички развој, данас смо сигурно у стању да финансирамо неколико стотина метара асфалтног пута да би заштитили велики национални споменик, О томе мора знати сва наша јавност, Зато желимо да верујемо да неће ни једног тренутка доћи у питање племенита тежња не само конзерватора, већ и свих добронамерних, далековидих и патриотски надахнутих грађана наше земље. Јер, наш човек воли споменике,

Други, исто тако и не мање упозоравајући и забрањавајући пример олаког и кратковидог става наших привредника јесте опредељење да се гради фабрика цемента у близини средњовековног града Голупца, једне од наших најлепших и најбоље очуваних старих тврђава, Налазећи се на обали Дунава у рејону где су туристичке амбиције, а и услови више него реални, овај град, кроз чије капије пролази Ђердапска магистрала, требало би да постане будућност у развоју ове привредне гране. Напромишљено и просто не схватљиво планирање да се овде гради оваква фабрика, граду и питомих пределима његове околине на неће се ненадокнадива штета. Може се замислити шта ће бити од ове прелепе фортификације када њене куле и зидове прекрију облаци лапорасте прашине испод чијих наслага умиру све клице живота. И у овом случају конзерваторима је потребна помоћ друштвене заједнице да би се овај парадоксални корак благовремено предупредио,

Дошао је тренутак када се организовано и здружено морамо борити против експанзивног налета брзоплетог тока цивилизације, против једнострано сагледаних интереса, против оне врсте напретка чији се циљеви остварују на угрожавању и уништавању непролазних вредности наших споменика, Учинимо ли то што пре, онда ћемо прогрес који сви желимо усмерити ка истинској хуманизацији друштвене свести и ускладити га са свим оним вредностима које нас чине народом од историје, Градећи своју цивилизацију и будућност са респектом према делима својих предака, представимо се свету као земља која поред политичког има и свој културни углед и интегритет,

Радомир Станић

ГОДИНЕ ИСТРАЈНОГ И УСПЕШНОГ РАДА

- Реч на отварању изложбе поводом 15-годишњице оснивања краљевачког Завода за заштиту споменика културе, одржане у Ђрњачкој Бањи -

Никада једна изложба која обележава годишњицу нечије активности не може довољно садржајно нити уверљиво да предочи све тековине постигнуте у раздобљу које се завршава. Најмање је то могуће у конзерваторству - заштити споменика културе, једној сасвим изузетној и особеној културно-научној делатности, која се, можда, само генерацијским аршином једва може хронолошки одређивати. Јер, исувише је ово стваралаштво омеђено и проткано специфичношћу, превише су његови актери исцељитељски зарођени у оболела и остарела ткива споменика да би се исходи и ефекти тог сложеног, дуготрајног и подвижничког рада могли у неким уобичајеним ритмовима показивати и презентационо осмишљавати. Заштита споменика је делатност која у себи нема готово ничег манифестног и изузетно атрактивног, јер су њена одређења дуги процеси, стална и продубљена истраживања, суптилни поступци засновани на често провераваним огледима и опитима. Интервенције које се изводе у визуелном погледу не доносе спектакле, јер су увек срачунате да се споменик видљиво битно не промени, већ да се његов организам санира не би ли му живот био дужи. Отуда су овакве изложбе изузетне и организују се само када за то постоје јаки стручни, културни и друштвени разлози,

У случају ове изложбе ваља одмах са задовољством рећи да су мотиви за њено организовање вишеструко оправдани и да она долази као израз актуелних друштвених и културних потреба, поготово што је уврштена у програм "Ђрњачких културних свечаности", а посебно "Исељеничког лета" - изванредно значајне политичке и патриотске манифестације нашег тренутка,

Изложба обележава 15-годишњицу интензивног и плодног рада Завода за заштиту споменика културе из Краљева - установе која је у протеклом, временски не тако великом, раздобљу обавила право обиље фундаменталних и капиталних послова у области заштите, истраживања и научног проучавања културне и уметничке баштине југозападне Србије. Основана у правом тренутку - у часу када су многи споменици очекивали спас, ова организација, захваљујући енту-

зијазму и младости својих сарадника, успела је да обави пионирске послове управо на подручју које је стицајем историјских околности данас наша најбогатија и најдрагоценија отворена ризница споменичких вредности. Долина Ибра, Рашке, Западне Мораве и друге области као древне историјско-географске целине своју бурну прошлост, богате и сложене културно-уметничке токове аутентично и срећно предочавају очуваним споменицима антологијског значаја, којима су краљевачки конзерватори занесено и штедро притекли у помоћ. Требало је имати довољно храбрости и знања, љубави и енергије, да се посрнулим и расутиим, зубом времена, ратним страдалништвима и злом вољом човека, озлеђеним и зарушеним споменичким објектима врате првобитни облици, залече озледе и открију запрете давне лепоте њиховог уметничког садржаја. Требало је у далеке и беспутне старе пределе стићи и по први пут доћи у походе непознатим и заборављеним здањима у чијем присуству су археолози, историчари уметности, етнолози, архитекте и други стручњаци овог Завода проналазили праве мале светове стваралаштва наших предака, за које наука уопште није знала.

Сва прегнућа и све те напоре конзерватори Кралева, често здружени са колегама музеја и других установа, могли су извести, јер су имали изванредну подршку друштвене заједнице, с једне, и срећу и радост сталног откривања, с друге стране, што их је подстицајно носило и инспиративно упућивало у нове подухвате.

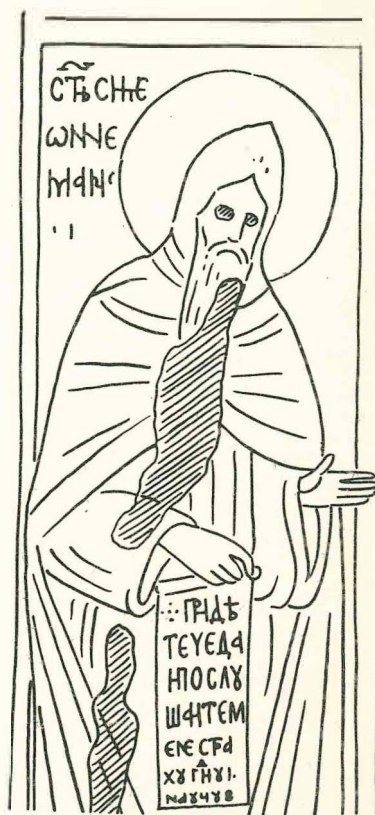
Кад се све то има у виду и кад се суоче са истинским остварењима с којима се могу поносити заједно са свим друштвеним субјектима који су их у овом племенитом и хуманом послу подржавали, лако ће се схватити да је ова изложба исто тако смислена и драгоцене колико и полет и љубав и успеси тих младих ангажованих људи.

Виђење импозантних резултата које ова изложба у скромном обиму предочава, допринеће свакако широј друштвеној афирмацији заштите споменика културе као једног од живих жаришта културе и стваралаштва. Преко њених експоната моћи ће да се схвати да су споменици културе интегрални и активни елементи и чиниоци простора у којем човек живи и ради и да су значајан фактор у хуманизацији његове средине.

Дубља димензија ове експозиције огледа се у чињеници што се наши земљаци и сународници као драги гости манифестације "Исељеничког лета" преко ње упознају са исконским врелима и источницима културе својих и наших предака и што се са узбуђењем сусрећу са аутентичним доказима нашег заједничког етничког идентитета. Истовремено, информишући се о нашем труду да све споменике културе без обзира на њихово порекло и припадност заштитимо и предамо у наслеђе будућим покољењима, јачаће, надамо се, њи-

хова веза са завичајем, а посебно њихових потомака којима ће лепота споменика у домовини својих дедова бити светлост у борби против отуђења, Поздрављам их све и изражавам радост што ће им, поред савремених вредности и достигнућа наше самоуправне социјалистичке заједнице, споменици нашег краја бити елемент дивљења и поноса.

Желим да изразим захвалност за идеју и подршку да се ова изложба приреди, другу доктору Кочи Јончићу, председнику Матице исељеника СР Србије и његовим сарадницима, пријатељима споменика у Врњачкој Бањи и њеном Културном центру као суорганизатору. Посебне честитке упућујем конзерваторима Завода из Кралева за пословичну трудољубивост којом су допринели да изложба постане пријатан и особен културни догађај у Југословенској туристичкој метрополи, За њену успелу концепцију и поставку, веома леп каталог и техничку и ликовну чистоту експоната захвалност дугујем Зорици Златић и Живораду Терзићу, сарадницима Завода, који су учинили да изложба својом садржајношћу усправи целовиту и импресивну слику успешне активности ове истакнуте културне установе.

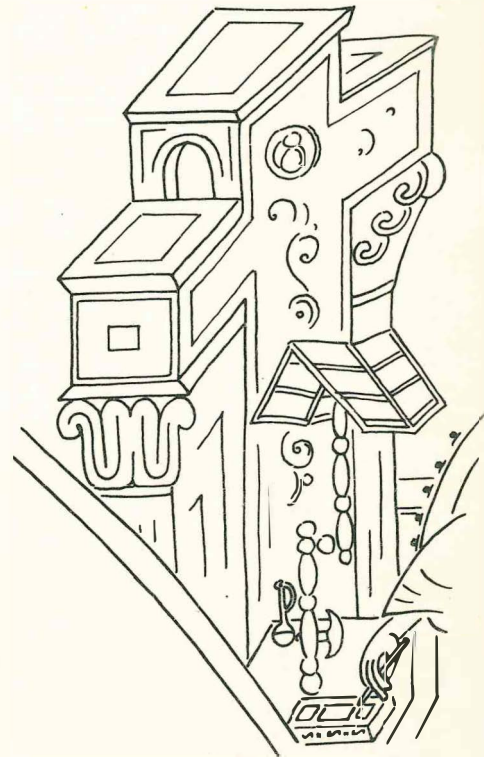
Беспрекорно уређени пројекти и исто тако изведени радови добили су видна признања, пре свега, од стране једног броја преживелих ратника-ветерана, који су заједно са Југословенским амбасадором у Тунису, представницима Савезног комитета за питања бораца и инвалида, Републичког секретаријата за борацка и инвалидска питања, београдске "Хидротехнике" и овог Завода, под нашим и туниским знамењем, присуствовали 21. децембра 1980. године, свечаном церемонијалу полагања венаца на обновљеним и изузетно успешно уређеним српским војничким гробљима у Мензел Бургиби и Бизерти,

Изведени радови у Тунису, као и радови које ће се, почев од 1981. године, с обзиром да је пре извесног времена добијена и сагласност надлежних грчких власти, изводити на санацији и уређењу Костурнице на острву Виду, заједно са израдом приступне стазе и платоа за "Плаву гробницу", као и Споменика Дринској дивизији, у Агиос Матеосу, на острву Крфу, - упућују на размишљања о потреби успостављања једне дугорочније стручне сарадње службе заштите споменика културе у нашој Републици са одговарајућим службама заштите споменика културе у Грчкој и Тунису.

Недавни боравак у Тунису био је прилика да се ближе и непосредније упозна споменичко наслеђе ове земље. Изванредно очувани римски градови, који су свој континуитет углавном завршавали са византијском цивилизацијом, са непроцењивим богатством у каменој пластици, а посебно у мозаицима, међу којима се истичу Дуга, Тубурбо-Мајус, Ел Цем, Мацтар, Гихтис, Сbeitла и друге, с једне стране и с друге, недостатак стручних кадрова како за израду основне историјске и техничке документације не само за ове локалитете, већ и за неисцрпан споменички фонд у музејима Туниса (у витринама највећег и најпознатијег Централног музеја Бардо у Тунису нема ни једног јединог пратећег текста у било којој витрини!), тако и за непосредан стручни рад на даљим истраживањима и обнови ових и других споменичких комплекса и појединачних објеката арапске архитектуре у Тунису, - отварају широке могућности успостављања једне дугорочније и трајније сарадње наших и туниских стручњака на принципима, пре свега, бездизитне размене, не на класчан начин размене 2-3 стручњака на по 10-15 дана, већ практичним укључивањем у рад на конкретним акцијама које би се уговорале за обе земље. Ово тим пре, што поред обостраног интереса и туниских и наших стручњака за рад на техничкој заштити споменика старијих цивилизација на тлу Србије и Туниса, постоји и даље наш интерес за сталним праћењем и одржавањем обновљених меморијално-споменичких комплекса у Мензел Бургиби и Бизерти.

Дугорочнија сарадња грчких и српских сликара конзерватора у раду на конзервацији и реставрацији живописа у манастиру Хиландару, учешће и других наших стручњака у пружању помоћи на санацији и обно-

ви овог, за српску историју и културу драгоценог споменика културе, поред већ поменутих акција наших стручњака на уређењу и обнови меморијалних споменичких комплекса у Грчкој, такође указују на потребу успостављања, као и у Тунису, једне трајније и дугорочније сарадње службе заштите споменика културе Србије и Грчке. Врло сложени и деликатни, још увек нерешени проблеми обнове и презентације како античких, тако и споменика византијске цивилизације и културе на тлу Србије и Грчке несумњиво су довољан материјалан, стручни и научни интерес и једне и друге стране. Непосредна посета у 1981. години најодговорнијих грчких стручњака Републичком заводу за заштиту споменика културе требало би да верификује и потврди све ове наше претпоставке.

Радомир Станић

ЗАПИСИ О ЈЕДНОМ ПОДВИГУ

- поводом изложбе "Уметности у средњовековној Србији од 12. до 17. века"

Поводом XXI заседања Генералне конференције УНЕСКОа у Београду, у Народном музеју је приређена репрезентативна и по много чему, у савременим условима организовања сличних експозиција, изузетна изложба "Уметност у средњовековној Србији од 12. до 17. века". Изложба је несумњиво представљала врхунски културни догађај не само у Београду, већ и у читавој земљи. Наишавши на изванредан пријем код публике и стекавши најласкавије оцене критике, ова готово непоновљива манифестација неће овог пута бити предмет нашег критичког разматрања, већ ћемо се осврнути само на суштину подвига који је извео њен аутор.

Организовање овако слојевите и садржајне изложбе и писање опсежног каталога могло се поверити само искусним и веома способним стручњацима. Народни музеј као носилац овог амбициозног, сложеног и деликатног подухвата имао је срећу што се у његовим редовима налази Десанка Милошевић, личност за чију су активност у последње време везана највећа остварења ове куће на плану истраживања, проучавања и приказивања средњовековне уметности. Младалачким жаром, страшћу истинског поклоника лепотама древних уметничких дела, непролазним ентузијазмом, немиром надахнутог трагаоца и несаломљивом енергијом делотворног организатора и прегаоца, Десанка Милошевић је приступила тегабном, непредвидивом и вазда неизвесном послу сакупљања старих српских уметничких творевина да би их у што већем броју сабрала и уврстила у организам широко и умно замишљене монументалне изложбе, за коју су неки критичари рекли да "представља подухват какав се чини једанпут у пола века".

Расејана посвуда: где су српски мајстори стизали да у немилим и немирним временима пронађу тишину стварања, где су их ветрови сурове историје разнели и где су нашла мање или више срећна уточишта, уметничка дела Срба чији је тегабни ход до очувања и до луке спаса Десанка Милошевић најбоље знала, захтевала су, у условима наше духовне нехомогености, огроман труд да се обру у Београду и да се прикажу пред лицем народа чији су их даровити преци створили. У такав подухват могла се упустити само ова крхка и чудесно одважна жена,

непоколебљиво уверена у далекосежну смисленост ове велике и племените идеје. Успела је уз многе невоље и бриге да, на пример, сабере готово целог Лонгина, тог још увек тајном запретеог универзалног стваралачког чудотворца, што се, вероватно, за нашег века неће поновити, да нашим занесеним очима подари драгоцену и ретку виђења сведочанства наше блиставе уметничке прошлости у једном редоследу и збиру који је могао да оствари само осетљиви, интелигентни и надарени лепотом духа осадражени музеалац научник,

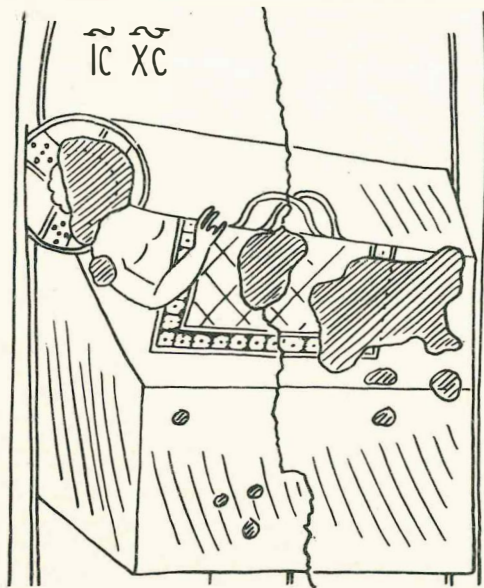
Истим полетом, у предасима исцрпљујуће трке око прикупљања експоната у којој су се смењивали озарења и резигнације, у сталном напону да се стигну немилосрдни рокови и савлада реалност материјално-финансијске оскудице и неизвесности, Д. Милошевић је припремала каталог изложбе. Тешко да би неко у таквим условима у невероватно кратком временском распону могао да изиђе као двоструки победник: да приреди изврсну изложбу и да направи каталог са студијом о нашој средњовековној уметности, која је писана са толико свежине и трагичке понесености, као што је то она успела, њен подвиг изазива дивљење и поштовање. Док имамо овако драгоцену и надахнуту музеалцу, стваралачки ведре, мисаоно и емотивно сједињене и изнад свега непоколебљиве у уверењу да се ваља до краја жртвовати за велике и непролазне културне вредности и при том спремне да на својим плећима изнесу немерљиве терете правих подухвата, онда не треба бринути о нашој културној и научној сутрашњици.

Неправедно би било у овој прилици не споменути пређашња остварења овог историчара уметности која данас представљају датуме у нашој музеологији и историји уметности. Ваља то учинити да би се дубље схватио допринос Десанке Милошевић не само приближавању наше уметничке баштине човеку нашег времена, већ нарочито обезбеђењу могућности за научну проверу наших ранијих знања и живо оплођавање научне мисли о уметничким споменицима српске прошлости, њен удео у организовању велике изложбе "Средњовековна уметност у Србији", приређена 1969. године поводом 125-годишњице оснивања Народне музеја, већ је најављивао карактер и домашај њених будућих самосталних музеолошких креација, "Писцу ових редова у живом је сећању њена свестра на ангажованост и она флуидна креативна узнемиреност када је са усхићењем припремала ону прелепу и, вероватно, по концепцији, садржају и презентацији материјала за дуга времена недосегнуту изложбу "Моравска Србија - људи и дела", приређену у Крушевцу поводом 600-годишњице овог града. Још и данас, утођавајући своју жељу за лепом писаном речи о нашој уметности, ишчитавамо њен текст у каталогу ове изложбе, до данас један од најинспиритивније написаних научних есеја о уметности Моравске Србије, Шта, најзад, рећи о њеној изложби "Сликаство у средњовековној Србији од 12. до 18. века"

приређеној 1974, којом нас је уверила да нису прошла времена великих студијских изложби наше старе уметности и ставила нам до знања да су оне неопходне за напредак националне историје уметности.

Али, вратимо се њеном најновијем подвигу. О више-страном значају ове изложбе можда није све речено на најбољи начин, али је доста казано. Кад се има у виду чињеница да је преко њених експоната многи страни угледни свет могао да сагледа облике и садржаје нашег старог уметничког исказивања и да успостави слику о дуговеком стварању, с којим се српски народ укључивао у главне токове културног и уметничког развоја источно-европског света, онда можемо да схватимо њену мисију у дане када се у Београду одржавао највећи скуп културних експерата света. За нашу свеколику јавност изложба је пружиала доказ о целисходности оваквог приказа наше уметности минулих векова, јер је само овако можемо продубљено спознати у целини свог развоја.

Њеном аутору и писцу каталога који има трајну научну вредност, ова изложба служи на част, Велики понос осећа и кућа под чијим кровом је ово, слободно се може рећи, дело - настало. Нека ипак буде забележено у овом кратком запису да често у задовољству сведочења о великим културним остварењима заборавимо или превидимо потребу да најзаслужнијим одамо јавно друштвено признање. Ако га је ико заслужио, то је Десанка Милошевић. Не смемо се мирити с тиме што достојанство њеног стварања може да нас остави равнодушним. Не само ради ње и њених заслуга, већ и ради будућности овог племенитог посла који заједнички обављамо.

Радомир Николић

РЕЧ ЈЕ О ЗАКОНУ

Систем заштите културног наслеђа могао је да се одржи, развија и напредује само у оној друштвено-политичкој заједници која се благовремено постарала да ефикасним одредбама свога закона пружи поуздане и трајне основе за систематски и организовани рад на евидентирању, валоризацији, категоризацији, документацији, пропаганди, културно-образовној делатности, као и на предузимању техничких мера заштите за одржавање и чување угрожених културних добара, и другим пословима у области заштите културног наслеђа. Дугорочно и доследно спровођење одредаба таквог закона, и посленички и савесни рад оних којима је поверована дужност заштите културног наслеђа, и којима је то наслеђе једна од најглавнијих одредница у њиховом животу, у одговарајућим одређеним историјским условима, били су од пресудног значаја и за уздизање свести свих грађана за одбрану и заштиту културног наслеђа своје земље.

Нови закон о заштити културних добара наше Републике управо тежи овом циљу, њени историјски услови у погледу заштите културног наслеђа, као што је познато, нису били ни мало благородни. Можда је баш због тога и морало да прође доста деценија без непостојања закона о заштити културног наслеђа, без формирања посебне службе заштите која ће се старати о свим непокретним културним добрима. Победа револуционарних и хуманистичких начела, и коначно ослобођење земље, одмах по завршетку другог светског рата, условило је и доношење првог закона о заштити споменика културе и формирање службе заштите културног наслеђа.

Нови закон о заштити културних добара публикован је у "Службеном гласнику" (бр. 28 од 14.VII.1977.) управо на тридесетогодишњицу формирања првог завода - Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије. Дан Француске револуције (Пад Бастиње) почесто је имао некакве случајне коинциденције у историји нашег народа. Изгледа, да се с правом може рећи да је овим новим законом о заштити културних добара најмисаоније заумљен концепт система заштите културног наслеђа, његови творци одиста могу бити поносни што су у овим нашим, специфичним историјским условима, сажетим и прег-

ледним одредбама, обликовали систем заштите културних добара у целини. Из свести да је културно наслеђе неделиво, происходио је најдекватнији правни израз којим ће се озакоњити суштински приступ заштити културних добара, То је управо највећа и далекосежна вредност овог Закона,

Три године је прошло од његовог обнародовања, Протекло време указује на неке проблеме о којима би можда требало јавно рећи коју реч, Има се утисак да се од преобилних задатака, од онога "не знам шта ћу пре", покатакд забораве основне смернице Закона, То се нарочито огледа у извршавању битних задатака на развијању и јачању система заштите културног наслеђа, Недавно је напр, било речи о финансирању делатности на заштити непокретних културних добара, То је одиста једно од егзистенцијалних питања система заштите културног наслеђа, Било је речи да ће се из извора Републичке заједнице културе финансирати само делатност на непокретним културним добрима од изузетног значаја и од великог значаја, Чини се да је ово питање изискивало свестраније разматрање, Требало је да се јавно чује и мишљење Републичког савета за заштиту културних добара, као и надлежног органа за послове културе, Ако је, бар тако изгледа, Републичка заједница културе почела да се придржава искључиво одредаба Закона о заштити културних добара, онда то заслужује похвалу и пуну подршку. Међутим, ту има доста оног нашег "али" које забрињава и које можда с правом тражи свој излаз. Наиме, из сазнања да ће убудуће да се финансирају радови на непокретним културним добрима од изузетног значаја и од великог значаја, заводи за заштиту споменика културе припремали су нови списак за утврђивање непокретних културних добара од изузетног и од великог значаја, како би се и ова добра такође финансирала од стране Републичке заједнице културе, То је учињено из уверења да ће скупштине општина у овој економској ситуацији, поготово оне које спадају међу најнеразвијеније, тешко моћи да издвајају средства и за радове на непокретним културним добрима која нису од изузетног и од великог значаја, а која су као културна добра од вредности и регистрована, и заштићена Законом, Предложена непокретна добра углавном обухватају сва она већ заштићена добра за која се знало приликом првог утврђивања од стране Скупштине СРС када је донета одлука за 73 непокретна културна добра од изузетног значаја и за 128 непокретна културна добра од великог значаја ("Службени гласник СРС", бр. 14, од 7. априла 1979). За ново утврђивање сада је укупно предложено 185 непокретних културних добара. Овај предлог тешко да ће издржати оне смернице за критеријум у категоризацији непокретних културних добара, концепциране приликом првог утврђивања добара од изузетног и од великог значаја, С правом се може помишљати да ће у будућности критеријум бити све критичнији и на далеко вишем нивоу,

Има се утисак да се задњих година служба заштите

споменика културе све више усмерава ка извођењу техничких мера заштите на непокретним културним добрима, Законодавац је ове радове ставио под тачку 8 члана 102, Закона, За осталих десет тачака, од укупно једанаест само овог члана Закона, као да се нема довољно бриге, Напр, извршено је 1976., 1977, и 1979, године истраживање етнографских споменика на простору јужног дела Србије, Утрошено је 32 милиона старих динара на испитивању и проучавању територија следећих скупштина општина: Прешево, Трговиште, Бујановац, Босилеград, Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Власотинце, Лебане, Лесковац, Божик и Медвеђа (захваљујем колегиници Надежди Пешкић-Максимовић за ове саопштене податке), Међутим, ни до данас није уписан у регистар ниједан нови етнографски споменик са овог простора, Да ли је потребно да се спомене Препорука Скупштине СР Србије о заштити споменика народне архитектуре? Чему толика утрошена средства и труд на истраживању споменика народне архитектуре ако досад ниједан нови споменик није регистрован? А овај део Србије је богат овим споменицима, Ниједна нова табла није стављена на било које непокретно културно добро којом треба да се означи да је то добро заштићено. Поменуто су само прве две тачке указаног члана 102, Закона. Да се не говори о осталим за које се такође мало чини,

Ова гласна размишљања под белегом одштапаног јавног слова имају своју тежину и одговорност, Али, изгледа, да би можда било нужно поставити питање: шта да се ради?, кад нам очито недостаје снаге да све одредбе самог члана 102, Закона успешно обављамо, А Закон има 165 чланова., Или сужавати, усмеравати и осмишљавати тачку 8 поменутог члана Закона, или ангажовати нове кадрове и нова средства за ефикаснији рад на испуњавању свих одредаба Закона,

Оно што је уочљиво кад је већ реч о Закону, то је недостатак надзора над применом одредаба овог Закона, Све дотле док се ваљано не ухода систем надзора, заумњен од законодавца, многе одредбе Закона могу остати занемарене,

Није ми познато да је Републички савет за заштиту културних добара било где позван у пуном саставу да се упозна с радовима на било ком споменику од изузетног значаја и да је дао јавно свој суд о изведеном послу, Зар није овај Савет требало позвати да свестрано размотри проблематику радова на Сопотанима и да сазна шта се радило на овом споменику током ове године? Сопотани су засад једини споменик из наше Републике, уписан у списак Светске баштине културних добара УНЕСКО-а. Где је мишљење овог Савета о годишњем плану рада службе заштите споменика културе за 1980, годину? Како су се средства могла дати за радове на толиком броју непокретних културних добара без мишљења овог Савета?

На овим нашим релацијама у заводима за заштиту споменика културе - или остати у ћутању или да рука пише, да не изостане одговорност пред очигледностима; да не ишчили без спомена казивање о нашим напорима да савладамо многе потешкоће - кад смо сви желели да урадимо и више и боље, а дешавало нам се оно што није слућено, што је управо супротно и нашим визијама, и Закону...

Три године су протекле од обнародовања Закона, Искуство сведочи: Законодавац је најбољом намером заумио. Да, морало би се настојати на чешћем и вишем ишчитавању, и упорном и доследном спровођењу Закона, за који се слободно може рећи да је један од најсадржајнијих закона о заштити културних доbara у свету, децембра 1980.

Мр. Миодраг Анђелковић

ИЗЛОЖБЕ О ЗАШТИТИ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

Ове јесени у Паризу су се могле видети две занимљиве изложбе које су директно обрађивале проблематику заштите споменика културе,

У делу Лувра, где се обично излажу повремене поставке или поклоњене збирке, приређена је једна дидактичка изложба о заштити штафелајног сликарства са свом пропратном документацијом и то на начин, који првенствено треба да задовољи прохтеве свакодневне публике музеја, што значи да се могао видети један процес од рентоалирања и стабилизације дрвених носиоца, затим обављене скопије, сондажно уклањање лака и дивље патине до коначног завршетка и вернирања. Дакле, све оне стандардне операције које упражњавају све боље лабораторије по светским музејима,

Изгледа као да је заједница француских музеја, као организатор изложбе у Лувру намерно изоставила да на овој изложби прикаже неке нове продоре у овој области како би утисак о новинама на пољу заштите споменика културе у Гран-Палеу, био што импресивнији. На улазу у изложбене просторије је ефектан и, вероватно, скуп мулаж дела пећине Ласко са добрим копијама пећинског сликарства. У даљем току изложбе сусрећемо пробране музејске експонате - коптски текстил, папирус, дрво, археолошке налазе, до Пикаса, Пусена и пар слика на дрвету северњачке ране ренесансе, заштићене и третиране најсавременијим научним методама, које подразумевају електронске скопије, компјутере, микро хемијске анализе и сл. Овај нови однос према капиталном споменичком наслеђу целокупне људске заједнице подразумева веома скупе инвестиције,

Нисам имао намеру да се упуштам у детаље ове изложбе, али предлагам колегама да се уколико не виде ове изложбе, позабаве каталожним материјалом који је штампан у форми једног комплетног уџбеника,

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

Радомир Николић

ЗАПИС О ЖИВОПИСУ АРИЉА

ЖИВОПИС „АРИЉА, задужбине краља Драгутина (1276-1282.), још увек недовољно проучен, представља један од најдрагоценијих споменика нашег средњовековног сликарства у XIII веку,

Раније изведени конзерваторски радови (1955-1956.), под руководством Милана Лађевића и Бранислава Живковића, сликара конзерватора Републичког завода за заштиту споменика културе, знатно су допринели да се са њега отклони одвећ тамна скрама прљавштине и чађи која је покривала у већој мери његове ликовне вредности. Том приликом откривен је натпис **ма по** на северном прозору, у западном травеју главног дела цркве (наоса), протумачен од стране С. Радојчића као акростих, везан за византијског цара, Михаила Палеолога (1261-1282.).¹

Ариљске фреске, исликане 1296. године, како сведочи натпис у монументалном кубету, означавају последње велико дело рашке сликарске школе. С њима се завршава блиставо стваралаштво српских зографа током XIII столећа,

Не зна се када су први пут ове фреске настрадале у већој мери. На основу једног записа из XVII века који потврђује да је тада Ариље било опустело, могло би се наслутити да је у то доба започео жалосни удес њиховог пропадања. Током XVII и XVIII века, с обзиром на тешке и невољне прилике тога доба, изгледа да су оне имале исту несрећну судбину, као и фреске многих других манастира у Србији за време Турака, Ослобођење Србије, под Карађорђејем и Кнезом

Милошем, дочекале су зацело у незавидном стању, њихове површине у горњим деловима зидних конструкција цркве биле су тешко оштећене, а добрим делом и заувек уништене. Када је црква обновљена, вероватно заслугом некадашњег ужичког кнеза Јована Мићића око 1835. године гроб му се налази у порти ариљске цркве, с јужне стране, источно од улаза јужних врата, с дужијим натписом на већој црвеној мермерној плочи), фреске су том приликом биле обезбеђене од даљег пропадања. Све до поменутих конзерваторских радова 1955-1956., током XIX и XX века, оне се упорно одржавале захваљујући превасходно изванредној фреско-техници којом су исликане. Прве стручне конзерваторске интервенције на њима из тих година учиниле су много за њихово даље одржавање, а посебно за проучавање њихових ликовних вредности,

Ариље, портрет Краља Драгутина

Ариљски живопис за културну историју нашег народа има изузетан значај. Он садржи, поред познатих сцена из Старог и Новог Завета, и неколико портрета наших истакнутих историјских личности из средњег века, као и историјске композиције из наше прошлости. У припрати је први пут, али не без разлога, на јужном зиду насликана ктиторска композиција, с краљем Драгутином, главним ктитором, краљицом Катином, његовом супругом, и краљем Милутином, који је тада владајући краљ "све српске и поморске земље". Краљевска ктиторска композиција увек се дотада приказивала на јужном зиду главног дела цркве (наоса). На западном зиду припрате, северно од улазних врата, приказани су синови краља Драгутина, престонаследник Владислав и млађи син Урошић.² У главном делу цркве, на јужном зиду, у западном травеју, приказани су, у монашкој ризи, Стефан Првовенчани, дед, и Урош I и његова супруга Јелена Анжујска, родитељи ктитора, како прилазе, један иза другог, Исусу Христу, насликаном на југозападном пиластру, према западној страни. На северном зиду, у западном травеју, и дуж целог западног зида наоса, у првој доњој зони, исликани су портрети свих дотадашњих наших архиепископа, проглашених за светитеље српске цркве, Сава I, Арсеније I, Сава

II, Јоаникије I и Јевстатије I, као и портрети тадашњег архиепископа Јевстатија II и тадашњег моравичког епископа, Јевсевија I,³ Родоначелник Немањина, Стефан Немања, насликан је посебно као св. Симеон Немања, на северозападном пиластру, према западној страни, који се, благосиљајући, обраћа свима, исписаним текстом на белом свитку, у левој руци: "Придите, чеда, и послушајте, страху господу научу ви". На северном зиду припрате исликане су две историјске композиције: прва је "Сабор св. Симеона Немање", а друга, одмах испод ове, у првој зони, "Успеније (смрт) светога Меркурија, епископа моравичког". Изгледа да се с правом може помишљати да је због изненадне смрти епископа Меркурија, током живописања ариљске цркве, дошло и до приказа ктиторске композиције у припрати, како би се симболично приказало и учешће краљевске породице на сахрани истакнутог и заслужног моравичког епископа. У самој композицији смрти епископа Меркурија приказан је изнад самог одра тадашњи архиепископ Јевстатије II, а код ногу почившег епископа, његов наследник Јевсевије I. Портрети ове двојице архијереја, који присуствују сахрани, већ су раније били приказани на западном зиду наоса, јужно од улаза, Лево од композиције "Смрти епископа

Ариље, изглед крајем XIX века

Меркурија" приказан је, изгледа, први моравички епископ Герасим, кога је св. Сава поставио приликом оснивања моравичке епископије,

Од посебног су значаја и прикази св. Ахилија, коме је црква посвећена, и по коме је цело насеље добило свој назив - Ариље (Ахилије, Архилије, Ариље). Култ према овом светитељу био је необично развијен у западном делу средњовековне Србије. У Студеници, Милешеву, а свакако и у другим великим владарским задужбинама XIII века, посебно пак у мањим споменицима у околини Ужица, фреске св. Ахилија убедљиво сведоче о специфичним домаћим традицијама у распореду живописа. Није неупутно да се овом приликом подсети на живопис св. Климента у Охриду, исликан годину дана раније од ариљског. Ту нема фреске св. Ахилија, али зато у Ариљу има велике фигуре св. Климента, Истакнути рани словенски светитељ брзо је свој култ нашао међу рашким брдима. Колико је култ св. Ахилија поштован указивала би и чињеница да је овај светитељ у ариљској цркви насликан три пута; не рачунајући попрсје, које се делом сачувало у лунети изнад улаза у цркву, са западне стране, сведочећи да је храм посвећен св. Ахилију,⁴

У живопису рашких споменика на територији западне Србије, почев од Студенице, овом светитељу се по-

свећује особита пажња, његов лик је готово редовно на репрезентативном месту, овај избор одређених светитеља у живопису рашке школе такође доприноси њеној уметничкој оригиналности и њеном националном обележју,

Живопис Ариља настао је на старим рашким традицијама за полихромно украшавање хришћанских храмова, нарочито развијеним од времена добијања независности српске цркве. Он се својом иконографском тематиком и посебним ликовним решењима јасно издваја од споменика суседних земаља у то доба, Бугарске и Грчке. То највероватније сведоче сачувани споменици тога доба на тлу данашње СР Македоније, Ниједан споменик XIII века на овом простору, чак и они који су по времену постанка најближи Ариљу, посебно св. Климент у Охриду и св. Никола у Марковој Вароши, у Прилепу, који су истовремено и најмање удаљени од Ариља, немају никакве ликовне сродности с његовим живописом, фреске Протатона на Светој Гори врло су сродне живопису св. Климента. Тешко је веровати да је солунско сликарство, између св. Климента и Протатона, могло бити друкчије. Исти географски простор имао је и исту ликовну традицију, Солун је као центар могао да зрачи и на Протатон и на св. Климента, тј, до Свете Горе, Касторије и Охрида, Рашка је далеко од њега, Она је имала своју уметничку традицију,

Ариље, изглед после конзерваторско-рестаураторских радова 1978, године

Аријске фреске садржином и формом чврсто су везане за естетичку синтезу рашке школе, створену на укрштању утицаја византијске уметности на истоку и западу. С фрескама Петрове цркве, код Новог Пазара, Сопoфана, Градца, капеле краља Драгутина на Ђурђе-вим Ступовима представљају се као посебна скупина у рашком сликарству XIII века. Ликовна визија рашких сликара нераскидиво је везана за битне стилске одлике архитектуре храмова чије је унутрашње зидне површине украшавала њихова стваралачка имажинација. Епека монументалност и једноставност ове архитектуре, са реалистичким и непосредним осећањем за просторно обликовање, простеклог из синтезе немарског искуства са Истока и Запада, типична је и за аријски живопис. Чак се и сам поступак око припремања фреско-малтера, начин његовог постављања на зидне површине, обрада фреске, заснива на домаћим традицијама. Довољно је голим оком осетити разлику у фреско малтеру из св. Климента у Охриду и Ариљу (штета је што се нашим хемичарима не да прилика да то докажу својим анализама!).

Аријски зограф је јасно обележио своју ликовну целину. Она је по квалитету нижа од сопоћанске, иако је очито израсла из ње. Живопис Сопoфана, Градца, капеле краља Драгутина и Ариља, од око 1275, до 1296. године, као да означава једну школу. Ако су Сопoфани и Градац најсроднији, онда су и капела краља Драгутина и Ариље најближи. Онај ситно набо-ран, готово залепшан покров на столу св. Тројице у капели краља Драгутина, лако сликан, готово је идентичан по духу покрову са Богородичиног одра у аријском Успењу. Ни у једном Успењу неће се наћи тако насликан покров. Нити у једној св. Тројици.

Чак и начин исписивања натписа: **НАЪКНМЪ, АЪНА, ЦУВАНЪ** (у капели краља Драгутина), **НЕЛЕНА, НЕВСТА-ТЦЪ, НАНННН** (у Ариљу, а тако су исписани и у Карану поједини натписи, а вероватно их има и на другим споменицима у западној Србији) само још уверљивије сведоче о посебној домаћој традицији у исписивању натписа крај светитељских ликова⁵. Већ је ука-зано како се натписи у Ариљу србизирају: Јефрем се претвара у Јепрем (типична наша особина да грчко слово Ф претварамо у П)⁶. Овде треба поменути и онај драгоцен податак како се крај лика пророч и-це Сибиле, у Јесевој лози, на западном зиду прип-рате, исписује народни израз **САМОВИЛА**. Паганске приче о вилама и самовилама у шумама, крај Језера и река, биле су и аријском зографу познате. Грчку пророч_цу није хтео да помене, Заменио је именом свога народа - Самовилом. Сви натписи су на овој лози српски, сем што су мали свитци код четири про-рока исписани грчким текстом, а има преко двадесет фигура у овој лози. Аријски сликар је намерно само овде, и нигде више, исписао грчки текст, да би ти-ме наговестио давнину оних који су приказани у Је-севој лози, т.ј. који припадају Старом Завету. Та неколико грчка слова на аријском живопису, готово су незнатна у односу на изразиту бројност словен-ских натписа, који можда нигде немају тако јасно

наглашену српску редакцију као овде.

Оно што је посебно значајно то је да се већ од жи-вописа Петрове цркве из прве половине XIII века, па преко Сопoфана, Градца, капеле краља Драгутина и Ариља, епитет "свети" готово редовно **лице** у не-обичној, карактеристичној скраћеници - **СТЪ** у Ариљу се чак и за светитељке чита необична скраће-ница **СВТА** (света Јелена), уместо уобичајеног **СТА**. Тако се ова група споменика и по начину исписива-ња епитета "свети" исто онако издваја као што ће се у време Макарија Соколовића издвајати сликари Пећке патријаршије, с начином писања истог епита-та: **СТЪИ**.

Да је којим случајем сав аријски живопис, осим пор-трета ктитора, краља Драгутина, краљице Кателине и краља Милутина, пропао, у овом живопису би се ку-дикамо друкчије говорило. Ови изванредни портрети, за које се с правом може рећи, да спадају у врху-нска дела европског монументалног сликарства из краја XIII века, и на која се наш народ може одис-та пред светом поносити, јер тешко да иједан народ у Европи, у то доба, такве владарске портрете има, заумњени су тако маштовито и јединствено, да се и цртеж и колорит, и цео труд око извођења самог сли-карског поступка, подредио божанској светлости, да се послужимо Доментијановим изразом, како би се што раскошније сагледала слава отачаства. Ту је изражен највиши могући ликовни домет аријског сли-кара⁸. Само због ових портрета заслужује најча-сније место у историји наше уметности, и не само у њој, он се без икакве оградe може упутити мирно онима који означавају врхунска имена у уметничкој ризници свеукупног човечанства.

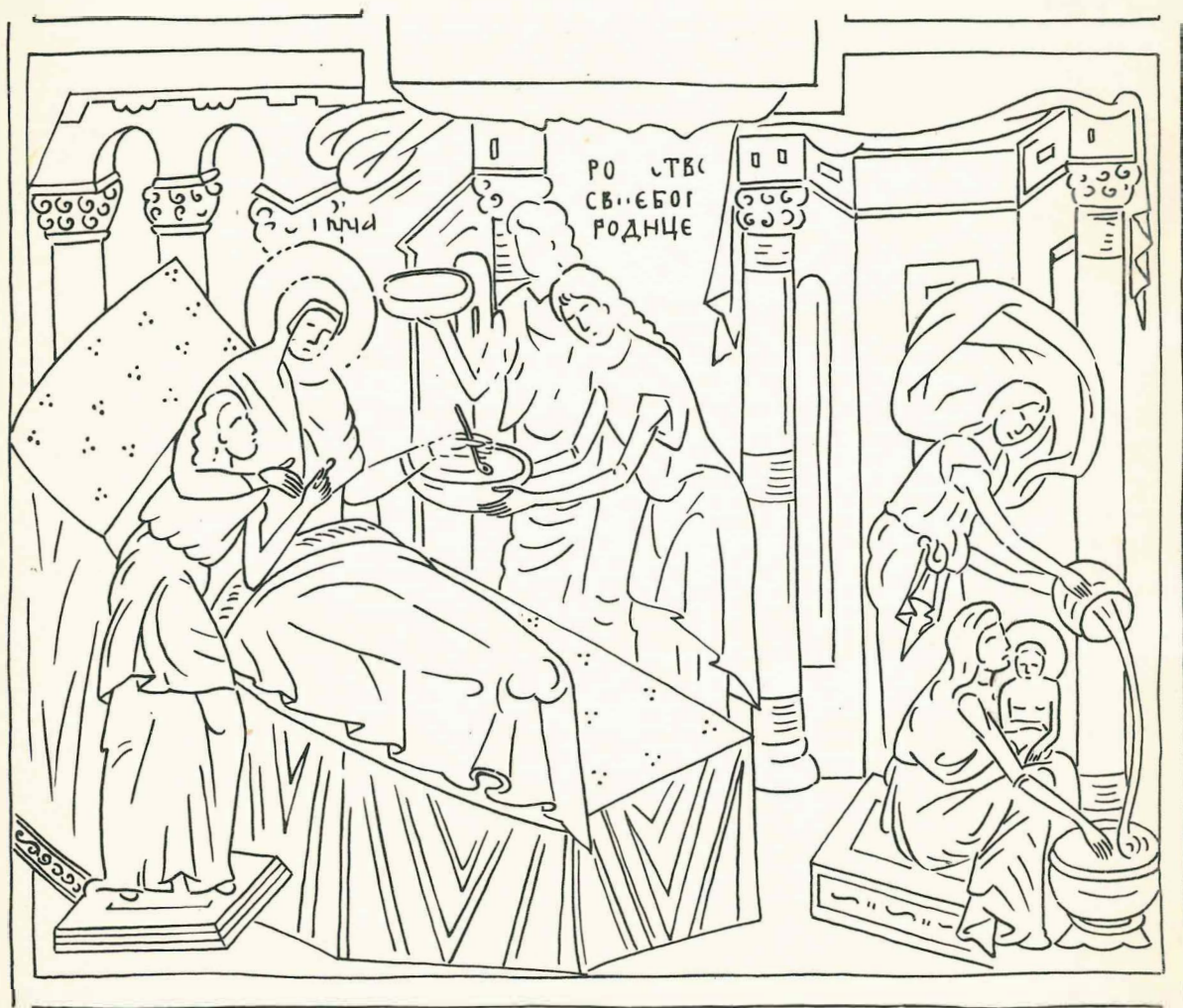
Његово целокупно стваралаштво у Ариљу не поседује пуну читкост и уравнотеженост. Негде је знатно ни-жег домета, понегде недовршен и неисказан до кра-ја, али увек је препознатљив, свој, доследан и упоран. Прелазна епоха, кад се најављује јасно но-ви стил, као да га је збунила, Нова ликовна поима-ња у приказивању сцена из Новог Завета која је спознао и схватио на својим ходочашћима до Цари-града, Свете Горе, Солуна и других источних лико-вних метропола, није умео да у свему прихвати. Био је одвећ оптерећен својим традицијама, више веран Сопoћанском учитељу, његов арханђео Гаврило из Благовести као да је под надзором сопоћанског зографа исликан. Та очигледност рашке визије казу-је много. Има у њој и извесног провинцијског пе-чата. Али својеврсност, непоновљивост, оригинал-ност, јединственост, оно што свако уметничко дело обележава битним, суштаственим одликама, доприно-си аријској ликовности управо ону уметничку снагу која је уздиже до највећих остварења тога доба.

Тешко је објаснити какви су разлози били да се аријске фреске не украсе златом и лазуром. Претпо-ставка да је ктитор, краљ Драгутин, или био у не-могућности да плати злато, или недовољно заинте-ресован за украшавање своје цркве, не би имала

своје основе, а била би и у супротности с казивањем средњовековних извора који сведоче супротно, тј, да је краљ Драгутин био дарезљив посленик и да није оскудевао у злату. Ако је чињеница да је Ариље једина монументална краљевска задужбина из XIII века украшена фрескама без злата, да је краљ Милутин нешто касније подигао Бањку и изобилно њене фреске украсио златом и лазуром (о том бањском злату касније се приповедале легенде!), онда и горње питање има своју целисходност. Изгледа да би се за сад само могле три претпоставке прихватити. Прва, да у време живописања Ариља краљ Драгутин није више владајући краљ, па да зато и фреске у његовој задужбини не могу бити са златном позадином (Јер злато је симбол краљевског достојанства). Друга - да је фреско-сликарство Ариља већ оз-

начило почетак нових схватања - да се и у владарским задужбинама могу сликати фреске без златних листића - која ће већ у првој половини XIV века сасвим преовладати. И трећа, највероватнија, да Ариље као седиште епископије није ни могло бити украшено фрескама са златном позадином (Јер злато није за монаха!),⁹

Живопис Ариља, истакнутог епископског седишта, садржи у себи још много питалица и закретности, још непознатих, непроучених и нерешених, његова изузетна ликовна очигледност рашке традиције, својеврсна и непоновљива, јединствена у колористичком обликовању, увек ће, као свако уметничко дело, саопштавати своју нову поруку коју само нове генерације могу поимати и тумачити,

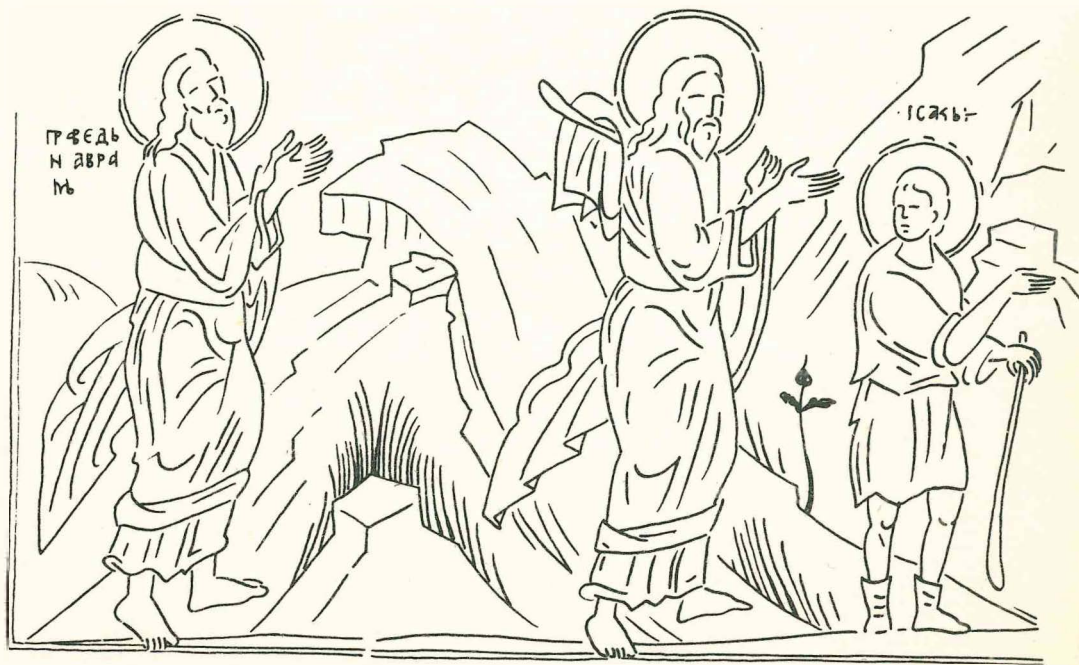

Нови конзерваторско-реставраторски радови на остваривању заумљене презентације архитектонских вредности самог храма, у оквиру осмишљеног и оплемененог урбаног Језгра Ариља, Једног од најлепших насеља у Србији, представљају изузетан догађај у конзерваторској делатности код нас. Треба подржати све напоре да се замишљена просторна визија ариљске цркве оствари најплеменитијим могућим изразом.

Предузети конзерваторски радови на ариљском живопису (његове вредности у уметничкој ризници човечанства су неупоредиве у односу на скромну архитектуру ариљског храма!) захтевају још већу бригу и настојања да се ови радови успешно окончају. До садашње извесне интервенције и поред видних позитивних резултата указују на извесне слабости које би се морале благовремено шире размотрити од већег броја стручњака. Изгледа, да би најпре требало, после једне свестране дискусије, у којој би се сагледали сви проблеми конзервације живописа, изабрати комисију за презентацију ариљског живописа, која би сваке године писмено одређивала задатке на конзерваторско-реставраторским захватима, будно надгледала ток рада и вршила пријем изведених радова на крају сваке сезоне. Искуство сведочи да би

требало заувек напустити оно време када је сам сликар-конзерватор одлучивао шта ће да се ради на једном живопису. Сваки би управо значајнији живопис морао имати такву комисију за радове на њему. Кад су портрети краља Драгутина, краљице Каталине и краља Милутина 1955-1956, били очишћени изгледало је као да се појавило дотад невиђено уметничко врхунско остварење. Сада су они опет покривени танким слојем чађи и прљавштине. Комисија би морала знати којим средствима и каквом методом ће се конзервирати ови портрети, и ко ће, поред сликара-конзерватора, руководиоца радова, на том послу радити. Већ годинама се указује на онај случај око конзервације Ван Ајковог Мистичног Јађета, када су белгијски конзерватори позвали све истакнуте стручњаке света да чују њихово мишљење како би требало конзервирати ово дело. Зар не заслужује и живопис Ариља, а с њим и живопис Сопоћана, Студенице, да не набрајамо више, да се позову истакнути зналци да кажу свој суд. И био би ред да се позову том приликом и они сликари-конзерватори који су раније на том живопису радили. И позвати, обавезно и Републички савет за заштиту културних доbara, да и он сагледа све проблеме на конзервацији великог уметничког дела из наше прошлости.

децембра 1980,

НАПОМЕНЕ

- 1 С. Радојчић, Натпис МАРПОУ на аријским фрескама, Глас САН, ССХХХIV, књ. 7, Београд, 1959, 40-45. Овај натпис по С. Радојчићу је некадашња тајна лозинка - "Михајлу, вођи Ромеја, Палеологу, гласно кличите", настала у солунској средини 1258. године, пре Михајловог уласка у ослобођени Цариград 1261. године. Увидевши и сам извесну нелогичност око исписивања ове лозинке у Ариљу 1296., када је Михајло Палеолог већ давно умро С. Радојчић је претпоставио да је ова лозинка постала елемент за декоративно украшавање цркве, па се као таква и нашла на живопису Ариља. Међутим, наше је тумачење да би се овај натпис пре могао тумачити као српски натпис, који саопштава изненадну смрт Меркурија, моравичког епископа: "М (еркурије) ар (иљски) поч (и)", тј. Меркурије аријски умре. О овом новом тумачењу натписа М' / ар поч опширније у раду, Р. Николић, "Ново тумачење натписа М' / АР ПОУ у Ариљу", који ће ускоро бити публикован.
- 2 О томе зашто престонаследник Владислав није насликан са женом и о његовом стварном узрасту у време живописања Ариља 1296., види чланак: Зашто се краљ Милутин као ктитор није сликао са синовима, Рашка баштина, бр. 2 (у штампи).
- 3 Ови портрети у Ариљу први сведоче да су Сава II, Јоаникије и Јевстатије I били проглашени за светитеље. Овде су изостављени прикази четвртог српског архиепископа Данила I, као и претходника тадашњег архиепископа Јевстатија II, тј. седмог архиепископа српске цркве, Јакова I, Данило I није приказан јер је смењен после одлуке Михајла Палеолога из 1272, којом је српска и бугарска црква требало поново да се врате под охридску архиепископију, Будући да се није енергично супротставио таквој одлуци, он је по свој прилици зато и морао да напусти престо св. Саве. Јаков први није насликан, јер још није био проглашен за светитеља. Касније у Богородици Њевишкој, у Призрену он ће се приказати, Међутим, с обзиром да је један св. архијереј Јаков приказан у апсиди ђаконикона, посвећеног св. Николи, то би се могло помишљати да је и овај преминули српски архиепископ преко свог имењака симболично споменут.
- 4 Приликом конзерваторско-рестаураторских радова на фасадама аријске цркве, у лунети Јужних врата, споља, откривено је дотад непознато попрсје Исуса Христа, исликано од истог зографа који је украсио и унутрашње зидне површине олтара, наоса и припрате аријске цркве.
- 5 Сfr. В. Ј. Ђурић, Византијске фреске у Југославији, Београд 1974., 44; 200. (овде је и сва литература о аријском живопису); id., La peinture murale serbe du XIIIe siècle, L'art byzantin du XIIIe siècle, Beograd, 1967., 151. Изгледа да су у западној Рашкој, која се касније спомиње као Стари Влах, већ од најстаријих дана имена Јоакима и Ане, родитеља Богородице, изговарала као ЈАКИМ И ЈАНА, па се тако и писало. Народна песма спомиње "Цркву Јању у Староме Влаху". Можда је то била црква св. Ане, која се у Старом Влаху помињала као Јана (Јања), како је била означена и у капели краља Драгутина на Ђурђевим Ступовима. Тешко је веровати да је била нека српска светитељица Јања (Јана) којој би била подигнута црква. Од Јакима је народно име Јаћим, а од Јаникиа - Јанићије.
- 6 С. Радојчић, Старо српско сликарство, Београд 1965., 73.
- 7 С. Петковић, Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614., Нови Сад 1965., 123 и 143-144.
- 8 Од посебног је значаја модел цркве који држи краљ Драгутин, Овај модел представља цркву без припрате, Међутим, она је истовремено сазидана и осликана када и главни део цркве. За сликара који представља модел задужбине коју краљ предаје Исусу Христу, важно је само да назначи главни део цркве, тј. оно што управо пред Богом и представља хришћански храм. Припрата је овоземајска: ту се људи састају, разговарају, сахрањују итд. Она се зато обично и не приказује на моделима задужбина код ктитора.
- 9 В. Ј. Ђурић, Сопоћани, Београд 1963., покушао је доста опширно да образложи своју тезу да су Сопоћани били епископско седиште. Не само да би се тешко могла прихватити претпоставка да се у непосредној близини Петрове цркве, вековног седишта рашке епископије, гради ново епископско седиште, већ би и изобилно украшавање сопоћанских фресака златом можда потврђивало да Сопоћани никад нису могли бити седиште епископије. Како злата на живопису нема ни у Богородици Њевишкој у Призрену, седишту призренске епископије, ни у Грачаници, столици липњанске епископије, а оба су споменика краљевске задужбине, то би се изгледа и могао извести закључак: да се епископско седиште у средњовековној Србији нису могла украшавати живописом са златном позадином.

Зграда Народног музеја у Београду добила је 1963. године реконструисано централно декоративно кубе изнад улаза према тргу Републике, које је порушено за време бомбардовања 1941. Првобитна конструкција кубета је била са веома сложеним тесарским решењем, које је спречавало коришћење тога простора. При обнови, задржавајући потпуно истоветну геометрију и спољни облик кубета, изведена је танка армирано бетонска љуска, као просторни површински систем. Тако је ослобођен целокупан простор испод кубета у који је смештен, у два нивоа, велики сликарски атеље и депо реставраторског одељења.

На згради Матице Српске у Новом Саду (изграђеној 1908. године) међусpratне конструкције су биле метимично толико оштећене, да су се на појединим местима срушиле саме од себе. Дрвени делови таванице су били уклоњени, док су постојећи челични носачи наново коришћени, али у савременом конструктивном третману. На исте су приварене узенгије и котве и исливена је бетонска плоча, тако да је створена спрегнута конструкција, која је у стању да носи и највећа оптерећења будуће читаонице, а уз то омогућује и смештај цеви за климатизацију.

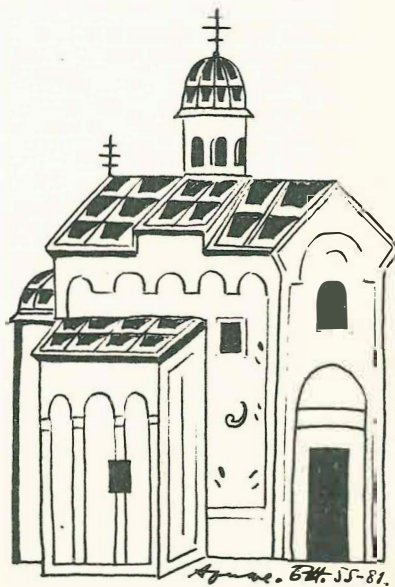
Зграда позоришта у Новом Бечеју (изграђена 70-тих година прошлог века) у самом центру града, уз пуно поштовање амбијенталне вредности објекта, добила је нову челичну конструкцију испод крова, ослобођену на четири нова бетонска стуба унутар старих фасадних зидова. Ова интервенција је омогућила значајно проширење простора позоришне сале и њено прилагођавање савременим схватањима акустике, а и капацитет сале је повећан на двоструку вредност.

Следећа три примера из иностранства показују и савсим смела решења. Тако је црква св. Стефана (Stephansdom) у Бечу, после разарања у другом светском рату, обновљена са потпуно новом носећом челичном конструкцијом крова, која је око два пута лакша од старе тесарске конструкције.

Протестантска црква у Лимбургу (северни део С.Р. Немачке) обновљена је на тај начин што су у објекат убачене још две нове челично-бетонске међусpratне конструкције. Ова интервенција није променила спољну архитектуру, а у унутрашњости је створила три нивоа. У највишем нивоу је задржана црква са видном и нетакнутом горњом сводном конструкцијом у сва три брода. Средња етажа је искоришћена за смештај низа друштвених просторија за старе људе, укључујући саветовалишта, библиотеку, читаоницу, друштвене просторије па чак и ресторан са јефтиним храном. У најнижи ниво су смештене забавне и друштвене просторије за омладину, укључујући диско-клуб и просторије за смештај разних аматерских делатности младих. Црква је тако новим конструктивним допунама функционално проширена и приближена данашњем свету и њеним потребама.

Трећи пример из града Haarlem-а у Холандији показује да је захваљујући новим конструкцијама црква завршена 1855. године претворена данас у стамбену зграду. Огромна тробродна базилика у центру града, са изразитом амбијенталном вредношћу, а без већих уметничких квалитета у унутрашњости, изгубила је функцију сакралног карактера, па су је чак и црквене власти предложиле за рушење. Уграђивањем нових међусpratних конструкција, ослобођених на старе зидове и стубове, црква је претворена у седмосpratну стамбену зграду са укупно 60 стана са по једним великим простором и нужним споредним одајама. Како се црква налази у данашњем пословном центру града, потражња за таквим становама је била велика те је ревитализација постигла пуну економску оправданост.

Не претендујући никако да наведене примере истакнем као неки путоказ, желим само да укажем да се, држећи се основних начела наведених на почетку овог прилога, могу постићи далекосежни резултати при обнови и ревитализацији споменика градитељства, како у погледу повећања стабилности, тако и у добијању нових функционалних садржаја.

СА КОНЗЕРВАТОР СКИХ РАДИЛИШТА

Ранко Финдрик

"ЗАСЕЛАК У СИРОГОЈНУ" - изградња етнопарка на Златибору

Познато је да је Југославија једна од ретких земаља европског континента која још нема музеја народног градитељства. Неколико сасвим скромних зачетака - Шокофа Лока, Велика Млака, Пожаревац, Совљак код Шапца, Купиново у Срему (неки од њих носе чак и врло одговоран, мада не и леп назив "Етнопарк"), више су покушаји, него што су прави и потпуни музеји, а највише су само одраз труда и напора музејских прегалаца да се нешто учини. Добро је познато, са каквим су се тешким мукама рађали овакви музеји, и на колико се готово непремостивих тешкоћа свакодневно наилази да би се даље одржали и развили. Разумевања за овакве подухвате у нашем друштву до сада није било довољно.

Све доскора овакав однос се могао донекле и трпити, јер је Југославија била (а у неким својим крајевима још увек је и данас) земља у којој је сачуван већи број споменика народног градитељства. Западна Европа, својом интензивном урбанизацијом је већ одавно, сем ретких изузетака, уништила изворну архитектуру села, па је и разумљиво што се тамо покрет за стварање музеја народног градитељства, као је-

дан од видова чувања овог дела културног наслеђа, јавио знатно раније.

У томе се може наћи објашњење, али никако и оправдање за наше прилике. Данас, када је наша земља достигла степен средње развијених земаља, када је урбанизација захватила све наше крајеве, и када се и у најзабитијим и у најнепреступачнијим нашим крајевима промене у животу видно осећају, чак ни формалних оправдања за такав став више нема.

Интензивна изградња која је последњих година са све већом жестином освојила наше село, брзо и постојано прети да уништи и последње остатке традиционалног народног градитељства, па је крајње време да се на томе пољу крене са смишљенијим и организованијим радом. У склопу мера са којима се штити један споменик културе или једна врста споменика - а овде се ради о широкој области народне материјалне културе, уско схваћена заштита, стављање под заштиту појединачних зграда или скупина зграда, само је једна од мера које се предузимају. Када се ради о народном градитељству, због природе и броја споменика ове врсте, заштита мора имати више праваца деловања - а један од значајнијих је свакако и изградња музеја народног градитељства.

На Златибору се налази још увек сачуван велики број старих зграда - споменика народног градитељства. Све што се доскора подизало у овом планинском крају, градило се у дрвету - у мало којем другом кра-

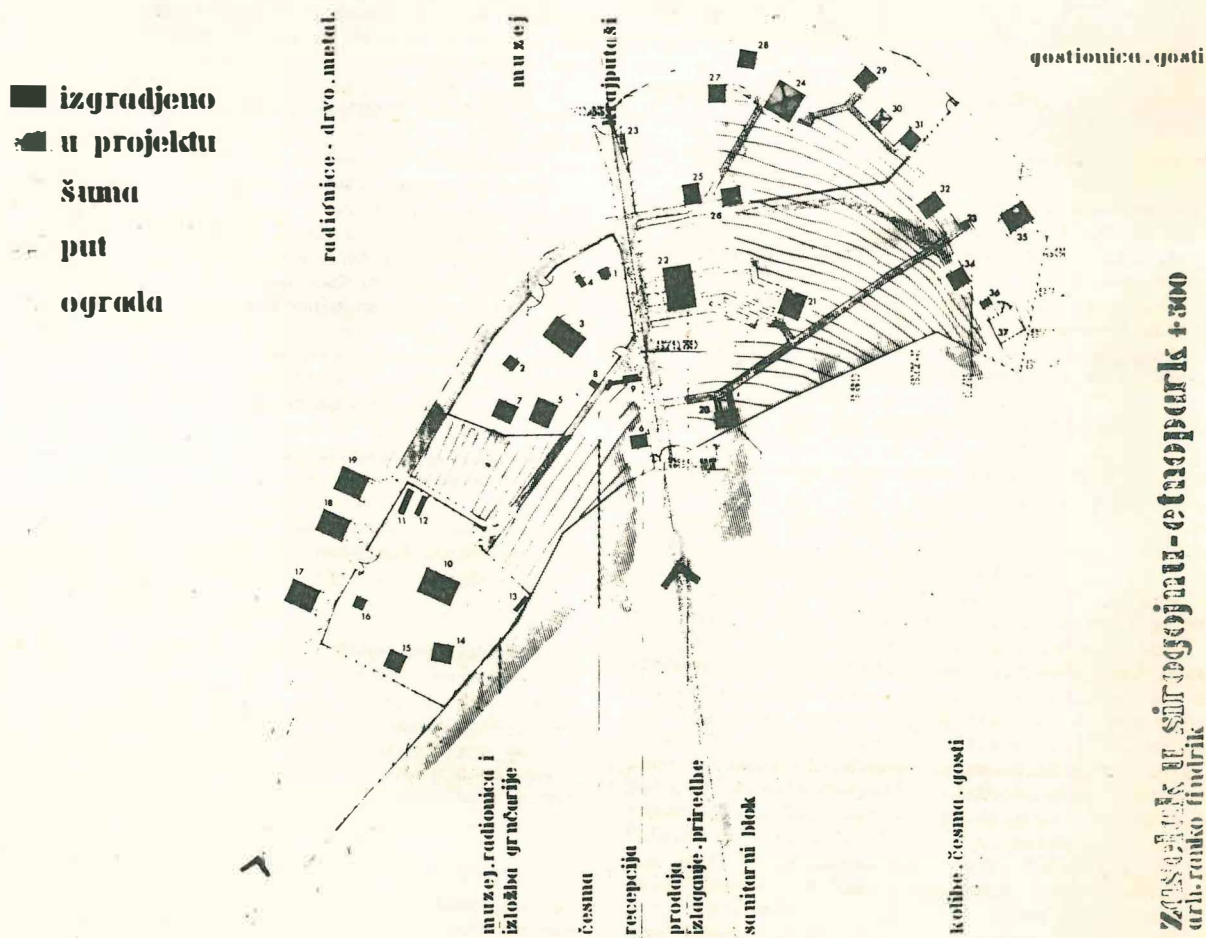
ју наше земље дрво као грађевински материјал толико преовладава.

При томе је обрада дрвета достигла завидну висину. Све сачуване старије грађевине урађене су са великим познавањем заната и у најбољем светлу отсликавају сву вештину обраде дрвета код нашег народа.

Кућа је овде, као и у већем делу наше земље дводелна - са "кућом" и собом, у "кући" је ватра, огњиште, то је средиште целокупне делатности у домаћинству, док је соба намењена за боравак и рад зими, у соби се претежно обављају и неке делатности домаће радности. Дводелна брвнара се увек гради управно на пад терена, тако да је део "куће" постављен у усеку, а други део где је соба се подиђује. "Кућа" има двоја наспрамно постављена врата, која омогућују laku комуникацију са осталим зградама домаћинства. Пад терена (кућа је готово увек постављена на страни) дозвољава да се испод собе гради подрум. При

упоређењу већег броја сачуваних зграда лепо се може пратити како је овај простор испод собе постепено прерастао у затворену подрумску просторију и како је кућа постелено издизана на "хелицу".

Кућа на Златибору није једина зграда у сеоском домаћинству - стан у селу је знатно шири појам. Све доскора, а често још увек и данас, сеоски стан је састављен од више зграда различите намене. Једно домаћинство, по правилу, уз кућу има и више подигнутих "зграда" у којима спавају и чувају скромну личну имовину породице задружне заједнице. Сваки ожењени члан задруге подиже посебну, једноделну, мању зграду, често са тремом. Зграде су сасвим скромно намештене - имају само постељу, једну или две, понеки ковчег, а о зидовима дрвене куке за вешање одеће. У њима се само ноћива, ватра се не ложи, јер се читав живот одвија у "кући", где остаје породично средиште.

Поред овога, у дворишту се гради још и низ других помоћних грађевина: амбар, млекар, салаш-кош, кошара и сл. Готово је сигурно да је овакав распоред зграда у домаћинству, које личи на право мало насеље и утицао да "кућа" добије два улаза. На тај начин олакшало се кретање и везе са другим грађевинама стамбене целине,

Овакво стање - са једне стране велики број сачуваних грађевина несумњиве споменичке вредности које верно показују високи ниво културе становања у прошлости на селу, а са друге, све интензивнија изградња нових стамбених зграда у потпуно новом материјалу (у блок опеци и армирано-бетонском костуру) - определило је да се учини напор да би се бар део оног што је сачувано спасе. Сматрали смо да се то у нашим условима може једино ефикасно учинити преко организовања једног етнографског амбијента, етнопарка, који смо назвали "Заселак у Сирогојну".

На овакву одлуку утицала је, и то битно, и потреба да се делатност радне организације златиборских плетића "Инекс Златиборка" (од које и потекла иницијатива да се организује етнопарк), чвршће повеже са амбијентом и тлом на коме је настала и где делује. Смештај у "заселак" извесних делатности домаће радиности и мале привреде својствене овом крају, уклапа се потпуно у савременија схватања заштите. Нови садржаји продужиће живот споменицима и даће пун смисао њиховом даљем опстанку.

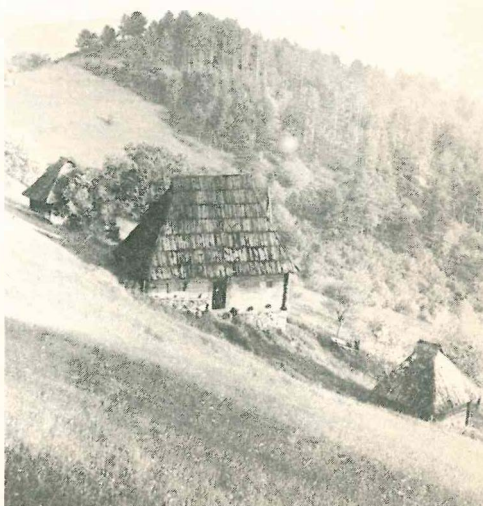
Од неколико предложених локација за смештај етнопарка, одабран је простор који се налази на падини северно од цркве. Код доношења одлуке водило се рачуна о следећим чиниоцима: а) добар просторни однос будућег засеока према насељу у целини, б) могућност доброг приступа из центра места, в) могућност визуелног и просторног одвајања засеока од центра месне заједнице, која се врло интензивно шири и изграђује, г) погодна конфигурација терена, д) однос према постојећој инфраструктури - водовод, напајање струјом, саобраћајнице (веза са насељем и веза са општином), њ) могућност проширења и доградње и е) могућност откупа земљишта,

Одабрана локација на платоу северно од цркве једина готово у свему задовољава постављене услове. Ова локација је посебно повољна ради добре визуелне и комуникационе везе са центром месне заједнице, и нарочито, ради добре могућности изоловања засеока од околне изградње која је врло интензивна. Са друге стране, плато на коме је засеок постављен пружа добар поглед на околни предео, чиме је одржана неопходна веза са златиборском површи, коју засеок и представља,

Пре почетка радова на реализацији идеје о изградњи засеока урађен је програм, који је у суштини основа за свако даље планирање.

Програм је пред пројектанте поставио двојак задатак:

- а) да се преношењем одређеног броја зграда створи целина, типичан златиборски засеок, који ће у себи чувати слику живота тог краја у прошлости, и
- б) да се уношењем нових садржаја створе услови који ће омогућити да се живот у тако створеном амбијенту продужи.

Предвиђено је преношење пет стамбених зграда, различите величине и типа које ће бити одабране да покажу развој куће на Златибору. Поред тога, уз сваку кућу ће бити постављене остале зграде које су саставни део домаћинства: зграде (две или три), млекар, салаш, амбар, пекара и др.

Посебно је предвиђено постављање, нешто мало издвојено, секундарног центра домаћинства - колибе, тора, кућера.

Укупно ће бити постављено, према садашњим плановима, нешто око тридесет зграда различите врсте, величине и намене.

Два домаћинства биће уређена у потпуности онако како је у прошлости изгледало домаћинство на Златибору. Све зграде у овом делу засеока биће опремљене са аутентичним намештајем и уредиће се у потпуности онако како су у прошлости била уређена домаћинства у овом крају, па ће, према томе, имати у свему музејски карактер.

Остали објекти у засеоку биће уређени за потребе проширене делатности инвеститора. У једну од кућа сместиће се продавница и изложба производа плетива из Сирогојна и околине, а у друге две и у неким од пратећих зграда радионице за израду предмета народне радиности, који су својствени овоме крају, као на пр. производи лончара из Злакусе, израђевине од дрвета, железа и сл.

Један од већих објеката оспособиће се за одржавање пригодних програма за мањи број посетиоца, а простор уз зграду уредиће се за одржавање приредби везаних за будућу делатност "засеока", за што се израђује посебан програм.

Део објеката биће уређен за прихватање посетилаца

за краћи или дужи боравак, или само за пружање синтетичких угоститељских услуга.

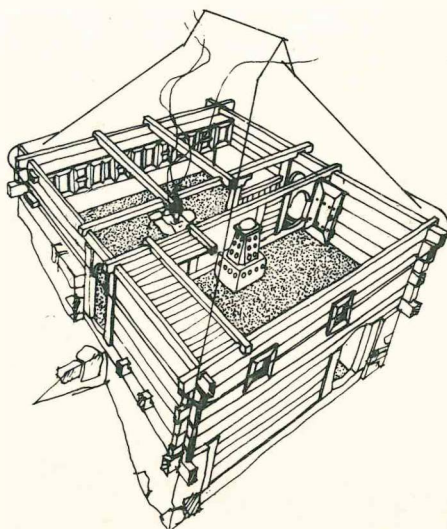
Заселак, односно домаћинства ће бити ограђена оградама карактеристичним за овај крај, а на два места предвиђено је постављање чесама са текућом водом. Осветљење ће се решити са посебном студијом, тако да се простор и зграде осветле на начин који неће реметити склад и аутентичност целине.

Према овоме заселак ће имати четири "блока" (да их тако условно назовемо): музеј, излагање и продаја, производња и пријем и прихватање посетилаца. Свака од ових целина, како смо видели из претходног описа, имаће више различитих могућности за развијање своје делатности.

Реализација овог пројекта већ је увелико одмакла, у току пролетњих и летњих месеци 1980. године урађен је програм и пројекат уређења простора засеока. Извршен је обилазак терена, прикупљена обимна грађа о кући, становању и уопште о култури становања у златиборском крају, а одабран је и откупљен део зграда. За сада је откупљен само део терена намењен за засеок, али посве довољан да се изложени програм реализује. Даљи откуп земљишта треба да обезбеди простор етнопарка-засеока од могућих градњи у близини целине, као и за евентуално проширење програма и садржаја засеока.

Формирана је радна група од домаћих мајстора дрводеља, организована је конзерваторска радионица, расклопљено, пренешено, конзервирано и поново склопљено првих шест зграда, које чине једно домаћинство у оквиру засеока.

Према разрађеном плану, уколико се обезбеде средства у 1981. години, програм изградње "Засеока у Сирогојну" био би остварен.

Бојана Дејанин

ПРИЛОГ БЛИЖЕМ ДАТОВАЊУ ЖИВОПИСА ЦРКВЕ
СВ. МИНЕ У ШТАВИ НА ОСНОВУ ДВОЈНОГ ГРОБА

Приликом конзерваторско-рестаураторских радова на архитектури цркве св. Мине у Штави (СО Куршумлија) изведена су и предходна археолошка испитивања. Поред налаза који сасвим извесно упућују на закључак о постојању веће некрополе коришћене на овом простору, пре и после подизања црквеног објекта, посебно је значајан двојни гроб лоциран нешто северније од улаза у цркву.

Укоп је двоструко интересантан, Прво, архитектонска концепција гроба је веома оригинална и издва-

ја се из низа досада познатих решења гробне архитектуре, и друго текст натписа који је пронађен пружа могућност сигурнијег разрешења датовања и имена наручиоца осликавања постојеће фреско декорације у штавској цркви,

Откривени гроб састоји се из две посебне конструктивне целине. Горњи део сачињен је од обрађених белих мермерних плоча, у облику сандука, са незнатном профилацијом у приземној зони. Приликом сахрањивања умрлог, мермерни сандук је био постављен изнад тадашње нивелете терена. Доњи део гробне конструкције укопан је у земљу и изведен је у сасвим другом материјалу. Користаог је облика и издубљен у монолитном блоку кречњака. У њему су, приликом чишћења, нађена два скелета: припадају одраслој мушкој и женској особи. Вероватно се ради о супружницима. Кости су затечене делимично поремећене, што је свакако последица каснијег, секундарног отварања гроба.

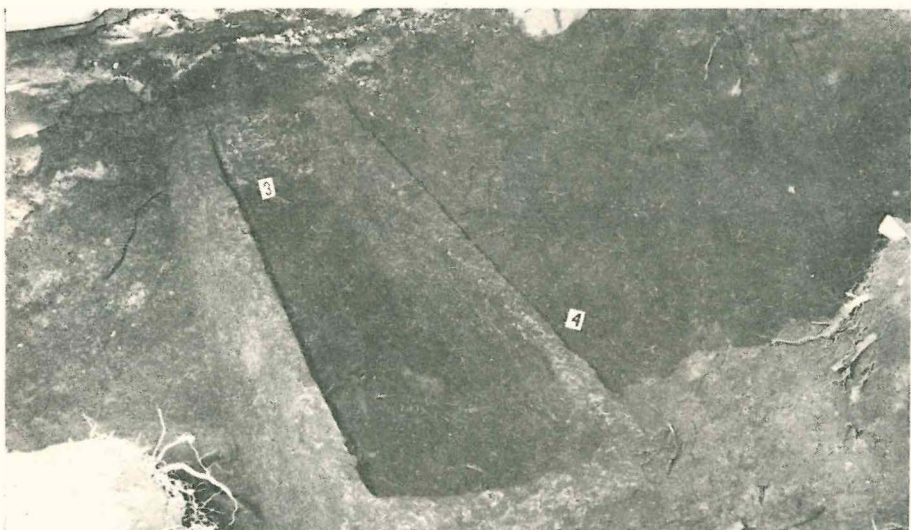
На спољној страни мермерне плоче, која са запада затвара мермерни сандук, налази се исклесани натпис изведен старословенским писмом (српске рецензије), који тече у четири хоризонтална реда. Из

Изглед цркве св. Мине, Штава, после конзерваторско-рестаураторских радова (снимио Јован Шурдиловић)

Мермерни сандук гроба са натписом
(снимио Јован Шурдиловић)

Доњи део двојног гроба
(снимио Јован Шурдиловић)

овог натписа и једног другог који је откривен током извођења конзерваторских радова, сазнајемо да је кир Андрија живео до 1656. године, а његова жена до 1642. године (Аутор припрема посебан чланак о пронађеним записима).

Садржај исклесаног текста на мермерној плочи слаже се са записом који се, оштећен, налази у наосу на самом надвратнику портала, а који је Т. Ђорђевић објавио у путописним белешкама "Поред Тополице", Братство, VII, 1896-94-5. Сада је оштећен део текста који је говорио да се "трудом и подвигом кир Андреје пописа нови храм". Новооткривени урезани напис из кога сазнајемо да је у гробу сахрањен господар кир Андреја, опредељује нас да закључимо да се ради о истој особи. Репрезентативно обликован надземни део укопа (од белих мермерних плоча са натписом) истовремено говори и о томе да је умрли био имућнијег материјалног стања у односу на остало становништво у том крају. За сада, сем ових записа и двојног гроба, немамо о њему других података.

Ако се из натписа изнад улазних врата у наос чита да је црква освећена за време пећског патријарха Пајсија, који је живео до 1648. године, а у новооткривеном запису је смрт кир Андреје означена 1656. године, може се са доста сигурности тврдити да је господар Андреја дао да се изврши живописање цркве, одмах после смрти своје жене (1642. године), односно почетком пете деценије XVII века.

Бранислав Живковић

КОНЗЕРВАТОРСКИ И РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ЖИВОПИСУ У МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

На основу програма културне сарадње између Републике Грчке и СФР Југославије, у манастиру Хиландару ради на живопису заједничка екипа Републичког завода за заштиту споменика културе Србије и Грчке службе заштите споменика, Реализацији програма сарадње на заштити културних добара у манастиру Хиландару приступило се 1976. године и од тада се сарадња на заштити фресака успешно одвија. Према поднетом програму усаглашених радова са наше стране и дозволи Грчког министарства за културу започети су и настављени радови на живопису у Пиргу св. Георгија, Трпезарији, делом у Католикону и угроженим параклисима.

Са наше стране у екипи за радове сваке године иду три члана, и до сада су учествовали: Бранислав

ЖИВКОВИЋ, сликар - саветник конзерватор; Радоман ГАШИЋ, сликар - виши конзерватор; Стојадин ПЕТКОВИЋ, сликар - конзерватор; Јован ВАСИЋ, хемичар и Рајко СИКИМИЋ, сликар - саветник конзерватор, Грчка страна је током радова била у саставу: Г.Фотис ЗАХАРИЈУ, сликар - саветник за конзервацију; и сликари: Сотирис КАТАВУЛИС, Јанис ВАСИЛОТОС, Јоргас ПОРТАЛИОС, Андреас СТРАЦИАНИС, Петрос ЗГУРОС, Такис МАНЦУКИС, Василиос ЗГУРОС и Лефтерис КОТСЕНОС, Током радова радилиште су посећивали директори установа заштите: Ефитимиос Цигаридос, Никос Никанос, Вељко Ђурић и Јован Секулић,

У радним сезонама од по тридесет дана, у годинама 1976., 1978. и 1979., извршени су следећи конзерваторско-реставраторски радови:

(1) ПИРГ СВ. ГЕОРГИЈА са фрагментима живописа из XIII и XIV века,

У припрати Параклиса св. Георгија настављено је и завршено чишћење живописа из XIII века, који је био покривен кречним премазима. Механичким чишћењем скалпелом откривено је 10 квадратних метара живописа, Око 2 квадратна метра живописа са великим пукотинама фиксирано је казеинском емулзијом за зидну подлогу,

У ходнику преостали фрагменти живописа из XIV века, 20 кв.м., фиксирани су за зидну подлогу, пресовањем, и опшивени фреско-малтером.

(Потребно је напоменути да је Пирг св. Георгија статички врло угрожен, нарочито после серије земљотреса на Атосу током 1979. године.)

(2) ТРПЕЗАРИЈА са живописом из XVII и XVIII века,

На оштећеном и чађу покривеном живопису Георгија Митрофановића (1620-22.г.), на простору источног зида извршено је комплетно фиксирање потклубучених површина за зидну подлогу; омалтерисана су сва велика оштећења и попуњена мања оштећења фреско-малтером. Од прљавих наслага масне чађи очишћена је површина од 70 кв.м, фресака, Чишћење је вршено благим растварачима на бази алкохола, а потом је довршено механичким путем - скалпелом, У Трпезарији има 250 кв.м, живописа и радови ће трајати више сезона,

На живопису северног зида (1780. године), слегањем терена настале су велике пукотине и потклубучења, нарочито у деловима дрвеног серклажа у зидовима, Све угрожене површине осигуране су ињектирањем казеинског лепка и малтера (8 кв.м.); оштећења и пукотине су попуњене фреско-малтером, Од наталожене чађи очишћена је површина од 45 кв.м.

У току радова очишћена је фреска под кровом - тавански простор трпезарије, Ова површина од 10 кв, метара је остатак оригиналног сликарства из XIV века,

(3) КАТОЛИКОН - Ктиторска композиција и ктиторски натпис у припрати - XIV век,

Фреско-сликарство велике хиландарске цркве, настало почетком XIV века (1320, године), ретуширано је премазима посне боје 1804, године, Само мањи део живописа заклоњен иконостасом и ктиторска композиција нису ретуширани, Површину јужне певнице са оригиналним живописом очистили су и реставрирали грчки стручњаци (Г.Фотије Захарију, 1974, године),

Ктиторска композиција - површина са ликовима Симеона Немање, Светога Саве и Краља Милутина - оштећена је влагом са јужне фасаде, (Уз овај део зида, из бившег Немањиног гроба, расте винова лоза), Због влажења поједине партије сликарства су избледеле и пропале. Оштећена места су у току радова обрађена и попуњена фреско-малтером, Потклубучени делови су фиксирани казеинско-кречном емулзијом, Мања оштећења касније ће бити тонирана и делимично реставрирана, На ктиторској композицији третирана је површина величине 2,70 x 3,20 метара (око 9 кв.м.),

(Фасадну страну јужног зида треба и даље штитити - премазом силикона и другим погодним начинима),

У припрати хиландарске цркве, изнад јужног улаза, налази се оригинални ктиторски натпис, који се назире испод премаза из 1804, године и текста сличног садржаја, Натпис је величине 87 x 93 сантиметара, Пробе чишћења показују да је оригинални текст у доброј мери сачуван, Због дефинитивног чишћења направљена је копија горњег натписа,

Током извршених радова прикупљена је документација - цртежи фресака са обележеним оштећењима и угрожењима, као и фотографско снимање, Израђен је и предлог даљих радова на живопису,

За досадашње радове утрошено је 370,000,- девизних динара,

У следећим етапама послова заједничке екипе грчких и наших стручњака приступиће следећим најхитнијим радовима:

- завршетку чишћења живописа Георгија Митрофановића у ТРПЕЗАРИЈИ; (око 200 кв.м.);

- чишћењу целокупне унутрашњости велике ХИЛАНДАРСКЕ цркве, Ови радови подразумевају скидање ретуша (премаза посном бојом из 1804, године) јер су ликовне вредности оригиналног живописа деградиране; (око 2,000 кв.м.); У вези ових радова потребно је да се архитектонским радовима поправи кровни покривач цркве и изврше потребни радови на фасадама;

- скидању фрагмената фреске из цркве св. ТРОЈИЦЕ на Спасовој води, и њен пренос у манастирску риз-

ницу; (Фрагмент фреске је из XIII века, величине 1 кв.м.);

- чишћењу живописа XIV века у цркви св. АРХАНЂЕЛА (живопис је под кречним премазом, у површини од 10 кв.м.);

- консолидацији живописа XIV века у ГРОБЉАНСКОЈ цркви (после архитектонског осигурања грађевине);

- конзервацији живописа у угроженим параклисима Св. САВЕ, ПОКРОВА БОГОРОДИЦЕ и др,

- Поред радова на живопису и архитектури - треба радити и на конзервацији икона и мозаичном поду велике цркве,

X

Дугорочним програмом радова и сарадњом наших и грчких стручњака - конзерватора, оствариваћемо и надаље у чувању и заштити нашег великог споменика - манастира Хиландара-значајне резултате,

Сима Гушић

ЗАШТИТА АРХЕОЛОШКОГ ЛОКАЛИТЕТА
РАВНА КОД КЊАЖЕВЦА

Зачетак конзерваторских и заштитних радова на Равни код Књажевца 1976, године, поклапа се са периодом ангажованијег рада на заштити римско-византијских и уопште археолошких локалитета у југоисточној Србији, Оваква програмска оријентација нишког Завода за заштиту споменика културе, резултат је, с једне стране, богатог споменичког фонда ове врсте на територији коју Завод покрива, а са друге, све већом и чешћом угроженошћу овог фонда уследеном развитком друштвених и привредних токова, нарочито новом урбанизацијом и инфраструктуром,

Локалитет Равна налази се 10 km од Књажевца у атару села Равна, покрај пута Књажевац-Зајечар, непомредно уз обалу Тимока. Истраживања, проучавања и бележења података о овом локалитету трају протеклих стотинак година, Остављене су нам и две скице пре последњих систематских истраживања започетих 1975, године, Наиме, у сарадњи Завода са Археолошким институтом из Београда и Музејском збирком из Књажевца, од тада почињу систематска ископавања, конзервација архитектуре и покретног фонда, при чему се прецизно бележе сви подаци о ло-

калитету и сређују у једну целину. До сада прикупљени подаци говоре да се ради о касноантичком насељу са војним логором као његовим средиштем,

Најпотпуније, и ако не у целости, истражена је тврђава, димензија 130 x 150 m. Инструктивно се на њој бележи историјски развој логора и насеља у целини. Првобитни логор настао је пред крај I века, односно почетком II века, на важном античком путу *N a i s s u s - R a t i a r i a*, У овој, првој фази, а по тадашњем устројству, није било одбрамбених кула. Углови утврђења само су благо повијени у лук. У III и IV веку утврђење се боље обезбеђује и предходни бедеми добијају куле на угловима и по средини бедемских платна. Посебну вредност локалитета представљају остаци те друге фазе, због које и почиње интересовање за њега. Наиме, једним делом у доњим темељним зонама придодатих кула, адаптација је извршена надгробним и другим стелама из некрополе и објеката предходног периода (I, II век). На тај начин, остао је сачуван веома драгоцен фонд епиграфских споменика. У VI веку, врши се темељита адаптација војног логора. По истом габариту, из предходног периода, постојећи бедеми се знатно ојачавају, а додају се полигоналне куле видно већих димензија. Ова византијска фаза знатно ремети предходне, укидајући многе делове бедема и кула.

Осим утврђења, током петогодишњих радова, откривене су терме североисточно од логора, непосредно уз обалу Тимока. Овај објекат је више пута преправљан, по свој прилици заједно са утврђењем. На другој страни, југозападно од логора, утврђен је још један појединачни објекат са хипокаустом. Како су на овом делу ископавања у току, намена и фазе објекта још увек су у разматрању. Поред систематских ископавања на поменутих просторима, и шире подручје локалитета обухваћено је сондама. Њима је утврђен положај некрополе и границе простирања локалитета, што је од несумњивог значаја за његову заштиту и програм даљих радова. Иначе, археолошке радове води Археолошки институт, а покретни материјал преузима Музејска збирка из Књажевца.

Заштита споменичке целине, коју спроводи нишки Завод, тече паралелно са истраживачким радовима. Овакав приступ, сигурна је гаранција да ће локалитет бити сачуван са свим утврђеним елементима. Иначе, заштита Равне, представља за конзерваторе посебно задовољство. Историјска вишеслојност, присуство надгробних стела, богата камена пластика, ослобођене визуре за презентацију локалитета, само су неки од предуслова, који могу да буду основа широког и амбициозног конзерваторско-рестаураторског програма. У таквом изазову требало се одредити за један реалан захват, довољно широк да задовољи основни конзерваторски задатак. Притом, прво одређење било је обезбеђење свих откривених и постојећих објеката, у смислу спречавања дејства природних услова: атмосферски утицаји, подземне воде и, уопште, спречавања процеса пропадања. Истовре-

мено потребно је истаћи да је пре ископавања и заштитних радова, тврђава била подељена на око 200 парцела приватних власника, од којих је свака била мајдан за градњу кућа у Равни. Немилосрдним развојем материјала, углавном након последњег рата, нарушени су основни елементи грађевина. Сада се са доста напора, трагањем по отисцима зидова, врши аутопсија објеката, а у конзерваторском захвату практично спроводи заштита основних података. Овакав приступ је углавном друго програмско одређење конзерваторских радова у Равни.

Конзервација архитектуре спроводи се паралелно на свим откривеним објектима. Скромнија реконструкција иде само до нивоа археолошки утврђених података. Ово истовремено помаже, у извесним случајевима, да се јасније дефинише облик и функција објеката. Значајнија елевација архитектуре, у овој фази рада, одложена је за боље материјалне прилике. Овакав приступ омогућава даља истраживања како би се заокружила историјска целина, потребна успостављању сигурнијег закључка о локалитету или објектима, а да су делови из предходних кампања у потпуности обезбеђени. Посебан проблем представља презентација развоја тврђаве. Полазећи од принципа да је свака од развојних фаза илустрација историјских прилика, те да је значајна за праћење античког урбанизма, у конзерваторско-рестаураторском поступку прихваћено је начело поштовања сваке фазе понаособ. Суд времена и даље анализе одлучиће која ће фаза знатније истаћи, односно на којој ће се извршити темељнија реконструкција.

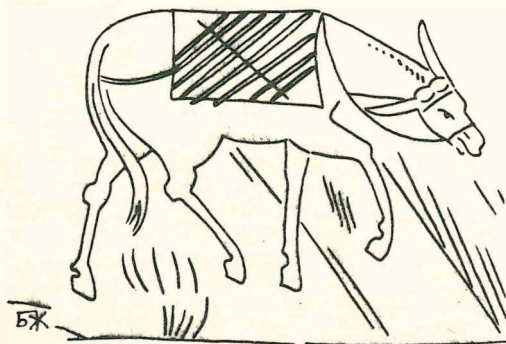
Једина и највећа дилема била је: какав однос успоставити према заштити надгробних стела уграђених у куле друге фазе (III, IV век). Да су нађене у некрополи или храму, представљале би најдрагоценији функционални и архивски материјал, који би се чувао *i n s i t u* са највећом пажњом. Али овде, оне су употребљене као грађевински материјал. Окосница дилеме била је како сачувати аутентичност градње кула, а презентовати пун садржај камених стела. За овај проблем нађено је једино логично решење, те су оне извађене из бедема и од њих формирано лапидаријум у дворишту документационог центра, у старој школи у Равни. Уместо њих уграђене су копије у свему верне оригинали. Архивиране у лапидаријуму представљају целину за себе, доступне широј јавности и даљем истраживању.

Оправданост рада на заштити Равне у међувремену је постала још очигледнија. Наиме, иако се пре последњих ископавања доста знало о налазишту, то није било довољно да се формира једно шире решење за правну заштиту локалитета. Организованим археолошким сондама обухваћен је шири појас античког насеља и утврђене су границе његовог простирања. Са оваквим подацима, уз помоћ СО Књажевац, донето је решење о заштити, које обухвата простор од 36 ha. Ово се показало пресудним, обзиром на то да на овом простору у међувремену настаје снажно пољопривре-

дно добро. Савременом обрадом земљишта делови локалитета би сигурно били угрожени, што решење о заштити спречава.

Истраживања и заштита локалитета имају утицај и на друге видове заштите споменика културе. Паралелно са радовима формира се и развија Музеј у Књажевцу, који веома успешно ради на заштити покретног материјала. У свом саставу има мању конзерваторску радионицу за прве интервенције на покретном материјалу, а веома је драгоцене његово ангажовање на конзервацији камене пластике и надгробних стела. Документациони центар, формиран у напуштеном објекту раванске школе, још је један вид обраде и заштите споменичког фонда. У њему се архивирају и обрађују сви подаци везани за заштиту и истраживања локалитета, Истовремено постаје значајно стециште посетилаца, који желе да се потпуније обавесте о садржају локалитета и рада на њему. Зато је у Центру формирана мања радна изложба, са потребним цртежима, фотографијама и покретним материјалом. Упоредо са развојем Музеја, у документационом центру у Равни формира се и мањи етно-комплекс, локалног значаја. Пошло се од становишта да историјско место каква је Равна, као и етно фонд, још по негде сачуван, пружају могућност заштите етнографског материјала, који је све више од интереса за друштвену заједницу, Истовремено омогућује се да покретни етнографски предмети буду изложени у што аутентичнијем простору. До сад је пренета већа кућа са спратом, један кош, а у току су радови на преносу мање стамбене куће.

Оцењено је да археолошки комплекс у Равни, постаје средиште културне манифестације значајне за књажевачку средину, па и ширу област. Ово се свакодневно потврђује све већим бројем посетилаца и знатном пажњом стручних кругова. Наставком радова, у наредном средњорочном програму, предвиђен је континуитет истраживања и заштите локалитета, а њиховим остварењем, између осталог, стећи ће се подлоге за публикацију о резултатима истраживања и конзерваторских радова на њему.

Звонимир Зековић

КОНЗЕРВАЦИЈА ЗИДНИХ СЛИКА МАНАСТИРСКОГ КОМПЛЕКСА ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ У РАСУ

Новембра месеца 1980, године завршени су сви сликарско-конзерваторски радови у манастирском комплексу Ђурђеви Ступови у Расу, започети 1970, године испитивачким радовима у капели краља Драгутина, од 1970. до 1974. године конзервиран је и рестауриран живопис капеле краља Драгутина, а после паузе од пет година, 1979, и 1980, године живопис цркве св. Ђорђа. Радови у капели краља Драгутина започети су пре него на зидним сликама цркве св. Ђорђа, јер су ту архитектонско-конзерваторски радови били завршени.

Зидне слике капеле краља Драгутина - чија је укупна сачувана површина око 50 m² - затечене су у безнадежном стању, доње зоне су потпуно уништене, док су многи делови живописа отпали са врха свода услед сталног влажења свода. Преостали живопис био је препун великих и малих механичких оштећења, насталих хотимице руком човека, а мноштво угребаних записа прекривало је, као нека мрежа тамну скраму чађи и прљавштине испод које се очекивало да постоји живопис. Из фреско малтера је извађено, преко тога, десетак пушчаних и митраеских куршума. Током последњих ратова, према причању очевидача, ту су биле кухиње непријатељских војника, дим и масноћа из војничких казана створили су непрозирну тамну скраму преко бојеног слоја и слојева раније насталих нечистоћа и кристалисаних соли.

До 1965, године било је и кречних премаза преко овог живописа. Те године је извршено прво чишћење зидних слика капеле краља Драгутина и уклоњен је кречни премаз. Радовима је руководила Катица Чешљар-Мирковић, виши конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе.

После дужих испитивачких радова спроведених током целе сезоне 1970, године утврђене су методе чишћења, малтерисања, ретуширања и презентовања зидних слика. Овде ћемо уkratко навести неке од примењених метода.

За чишћење зидних слика примењена је метода која је током испитивачких радова дала најоптималније резултате и омогућила да се сви слојеви које је требало уклонити, елиминишу без икаквог оштећења

Чишћење зидне слике - постављање фластера који ће заштитити одређену површину од процеса чишћења (снимио Момчило Ђорђевић)

Чишћење зидне слике - чађ и прљавштина на компреси натопљеној емулзијом; фаза уклањања компресе (снимио Момчило Ђорђевић)

Чишћење зидне слике - изглед орнаментa после чишћења са сачуваним белезима нечишћене површине (снимио Момчило Ђорђевић)

бојеног слоја. Код ове методе отапало, у виду емулзије, компресама се одржава тачно одређено време на површини коју треба очистити, а потом се уклањањем компресе елиминише истовремено и највећи део нечистоћа. Емулзија коју смо користили састојала се од следећих елемената:

1000 ml. воде
 60 ml. бензола
 60 ml. трихлоретилен или етилгликолмоноетилетар
 60 ml. етанола (по потреби)
 40 gr. натријум бикарбоната
 300 gr. сапо калинуса

Добијена густа пенаста емулзија наноси се на површину која се чисти утрљавањем, округлом меканом четком. Део који се чисти покрива се компресом од папирнате вате са газом на површини, а затим се и преко компресе наноси иста емулзија. После наносења емулзије компреса се прекрива полиетиленском фолијом, а у зависности од дебљине и састава нечистоће одређивало се време трајања чишћења. После уклањања компресе третирана површина је испирана тампонима који су натопљени ватом и етанолом.

На површинама са којих су могле бити до краја уклоњене петрифициране соли примењен је 1972. године метод чишћења који су разрадили Паоло и Лаура Мора.

Љубазношћу проф. др В. Ј. Ђурића стављен ми је на увид сепарат са наведеном методом "METODO PER LA RIMOZIONE DI INCROSTAZIONI SU PIETRE CALCAREE E DIPINTI MURALI", ISTITUTO DI FISICA TECNICA - COSIGLIO NAZIONALE DELLE RICERCHE, No 12, Roma 1972.

Методу су аутори публиковали и у делу, LA CONSERVATION DES PEINTURES MURALES, Bologne, 1977. После обављених радова вршене су сталне контроле очишћеног живописа и нису запажене никакве промене стања бојеног слоја и фреско малтера.

Површине на којима нема зидних слика, било је неопходно, ради боље презентације омалтерисати малтером уз помоћ којег ће се остварити јединство у изгледу целог простора. На основу ранијег искуства и резултата до којих смо дошли на претходно конзервираним објектима - нарочито у цркви манастира Љубостиње и цркви св. Николе у манастиру Студеници - донета је одлука да се овде постави малтер који ће бити сличан тамо коришћеном, али због приснијег простора капеле ту је начињен племенитије фактуре.

Малтер којим су покривене површине без живописа у капели краља Драгутина чини карику у начину презентације таквих површина у низу споменика: црква манастира Љубостиње, црква св. Николе, улазне куле и Крајева црква у манастиру Студеници, црква Јова-

ња код Ваљева и црква св. Ђорђа у манастиру Ђурђеви Ступови у Расу.

Малтери овог типа су двослојни. Горњи, украсни слој сачињен је од више врста разнобојних агрегата, различите величине гранулације и са кречом као везивом, Сви малтери имају у основи окерасте тон који варира у својим вредностима, Пошто је украсни слој малтера у целом слоју истог састава, мања механичка оштећења која могу касније настати, не ремете његову целовитост, а у случају потребе може се чистити механички (четкама, аспиратором), Чврстина малтера може се унапред одредити одговарајућом композицијом агрегата и креча као везива. Малтер је сачињен тако да буде нешто еластичнији од околног фреско малтера. Пре наносења мора се утврдити тачан редослед у раду, јер се наносење на једну површину мора завршити у току једног дана да се касније не би видели шавови на споју малтера. Малтер се наноси искључиво мистријама тако да се опонаша површина старог фреско малтера у цркви. Неколико сати после малтерисања специјалним ножевима се скида глатка скрама са површине, једнаким равномерним потезима руке да се трагови ове интервенције не би касније видели.

Приликом справљања малтера суви елементи се мешају са кречом који садржи врло мали додатак воде, те се после уклањања скраме са површине малтера врше повремени влажења овако обрађених површина. Влажење се обавља искључиво уз помоћ компресора и пиштоља који може да распрши воду у виду аеросола. У састав малтера, којим су малтерисани зидови капеле, улази још и ситно сецкана прокувана слама. Истим начином обрађена је површина малтера у Краљевој цркви у манастиру Студеници, с том разликом што је површина малтера у завршној фази обраде преглавана ваљком преко полиетиленске фолије. У току ове операције фолија се после сваке употребе мора опрати и осушити, а за време пеглања није дозвољено њено померање. У цркви Јовањи код Ваљева скрама са малтера је уклоњена малим оштродлаким четкама за прање руку. Ако у цркви постоје неколико зона живописа, свака виша зона малтера за је-

дан тон мора бити тамнија.

У време конзерваторских радова на конзервацији и презентацији зидних слика цркве св. Ђорђа на Ђурђеви Ступовима утврдили смо да је живопис настао у два временска периода. Живопис у наосу цркве припада, углавном, периоду XII века, док у припрати можемо разграничити два периода настанка. Монументална композиција св. Ђорђа на коњу, која се налази на источном зиду припрате, сликана је истовремено када и зидне слике у наосу, док остале партије зидних слика у припрати припадају времену обнове краља Драгутина с краја XIII века.

Живопис из XIII века није завршаван фреско, јер је на скоро свим узорцима, који су испитивани у Лабораторији Завода од стране физико-хемичара Надежде Стојановић, више конзерватора, пронађен калцијумказеинат као везиво. Фреско малтер северне и јужне стране припрате прекрива по ивицама композицију св. Ђорђа на источном зиду припрате. Сликари који је урадио живопис у припрати по налогу краља Драгутина извршио је само поправке оштећених партија композиције св. Ђорђа на коњу. Осим наведених, поправљених зона нема трагова било каквих накнадних поправки или пресликавања. На северном, јужном зиду и своду припрате, осим остатака малих фрагмената живописа, нема фреско малтера из XII века, што говори да је сликар који је сликао припрату у XIII веку морао уклонити цео старији фреско малтер како би осигурао што бољи контакт свог фреско малтера са зидом.

Малтер и цео поступак сликања зидних слика у капели краља Драгутина разликује се од малтера и сликарског поступка примењеног у припрати цркве св. Ђорђа. Живопис у капели краља Драгутина изведен је у најфинијој фреско техници.

Испитивачки радови и искуства стечена вишегодишњим трудом на конзервацији живописа манастирског комплекса Ђурђеви Ступови у Расу отварају могућности за даљу разраду примењених конзерваторских метода, а њихови резултати биће опширније публиковани.

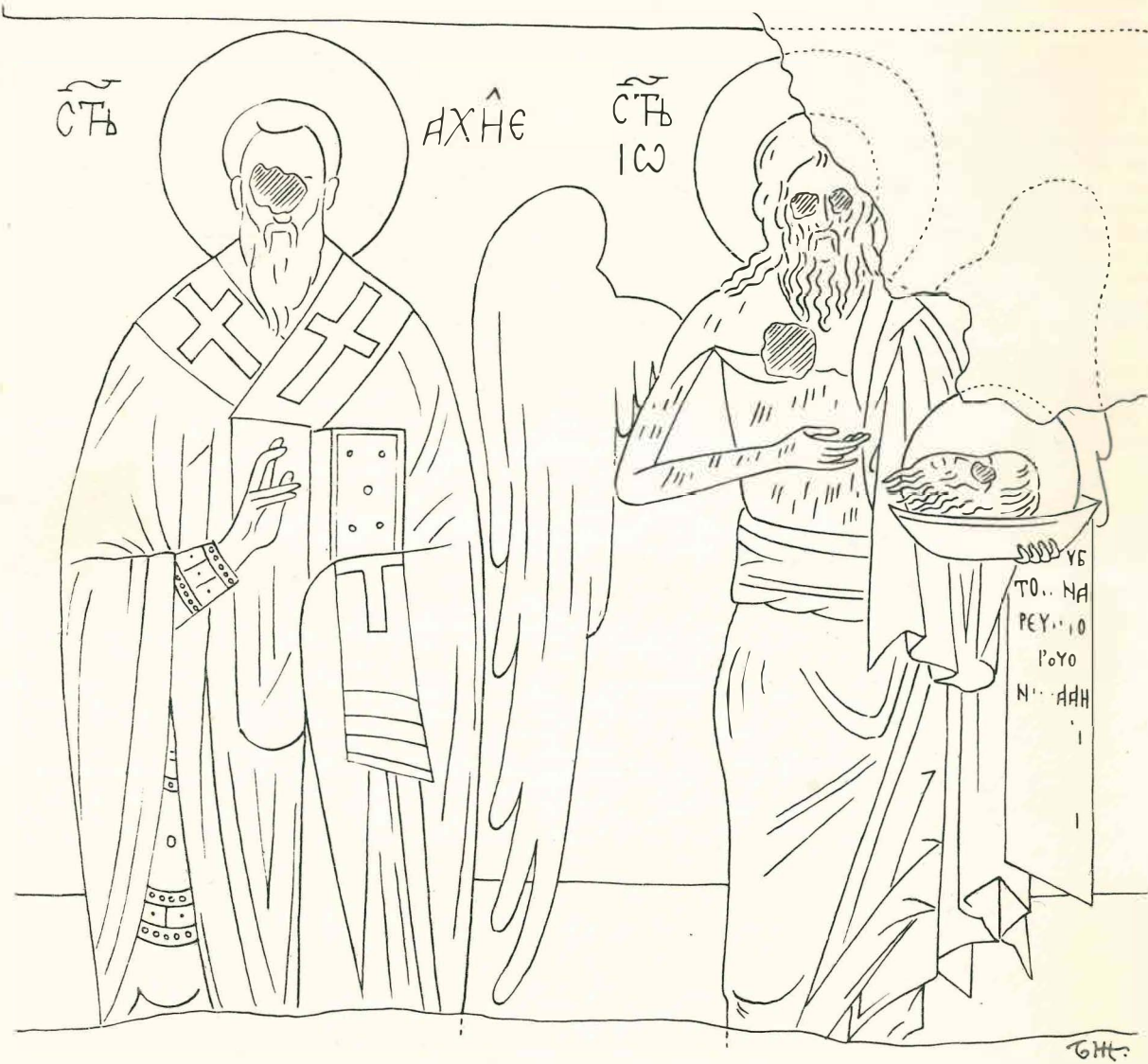
О ОЈАЧАВАЊУ НОСИОЦА ФРЕСКЕ У МАНАСТИРУ СВ. ЂОРЂА У ТЕМСКОЈ

Друга зона сликарства на северном зиду припрате манастира св. Ђорђа у Темској већ годинама представља тежак проблем. Неутврђене године дошло је до неједнаког слегања објекта, нарочито северног зида припрате, због труљења либажне греде што је узрок ковало пуцање и одвајање фреске и носиоца са свим пропратним тешкоћама. Размишљајући о најадекватнијој методи враћања фреске, а нарочито о жртвовању 7-10 см фреско сликарства по вертикали, јер је објективно слегање после труљења и пропадања либажне греде толико, а неки су нас догађаји ипак претекли. Наиме, централни део угроженог простора је био до те мере разбивен па је сваког тренутка претила опасност да поломљен фрагмент фреске једноставно падне са зида и разбије се у још ситније и тешко сполјиве детаље. Не чекајући тај моменат скинули смо, комад по комад, ове фрагменте са зида па их је историчар уметности и сликар Бојан Бем у једном кориту са песком поново формирао у целину. У међувремену је вајар Милорад Ступовски длетима скинуо онолико каменог зида колико је било довољно да се тај комад врати назад. Овде је главни проблем био у формирању једног еластичног носиоца фреске кога

је било могуће прилагодити деформисаном зиду. После стандардног бандажирања лица фреске започели смо обраду носиоца тиме што смо СОЛИНГЕН турпијом уклонили вишак малтера (око 2 см), дошавши до на 0,5 см од лица фреске. Сада је еластично бандажирање могло почети. Третманом некуваним млеком размекшали смо и тих 0,5 см, а затим наизменичним слојевима газе замочене у казеин и аспесол и казеинског малтера оформили један релативно чврст, али и еластичан слој, способан да прати новонасталу форму зида. Рутински једноставно било је даље враћање овако припремљених комада обрађене фреске на зид. Овде морам напоменути да је због вишка превенције дошло до једног малог пропуста. У жељи да сачувамо непомерљивост фрагмената, ми једноставно нисмо желели, нити смели да "отворимо" лице фреске, што би нам много поједноставило "спасавање" код враћања. Овако је будући да је лице фреске било затворено, дошло до извесних размимоилажења линија, ову слабост, уз напомену онеме који се убудуће одлучи да на овај начин враћа фреску назад, мора превазићи јер је носиоц вишеструким бандажирањем газом и казеинским малтером довољно и чврст и еластичан, те се чување заштитног слоја лица фреске може сматрати само непотребним вишком ревности.

Обрада скинутог фрагмента фреске пре враћања на зид (манастир св. Ђорђе у Темској)
(снимио Јован Шурдиловић)

КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА

РАД ПОЈЕДИНИХ МЕЂУНАРОДНИХ И НАЦИОНАЛНИХ
КОМИТЕТА ИКОМОС-А У 1980. ГОДИНИ

Током протекле 1980. године одржано је више међународних сусрета ограниченог броја позваних стручњака који припадају Међународном савету за споменике и споменичке целине (ИКОМОС), Организатори ових симпозиума били су поједини међународни комитети, у заједници са националним комитетима ИКОМОС-а као домаћинима и извесним другим стручним организацијама. Неколико стручњака из Београда активно је учествовало на овим скуповима,

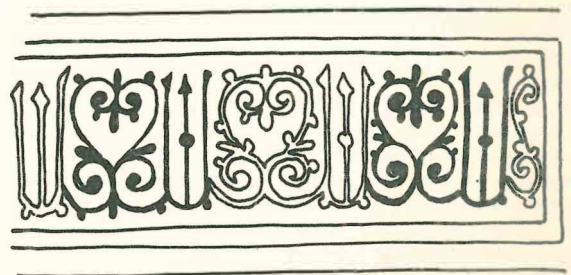
Студијско путовање по Швајцарској (18-21. јун) - Међународни комитет за дрво и Међународни комитет за народну архитектуру, заједно са Швајцарским националним комитетом, организовали су заједничко студијско путовање по Швајцарској. Учествовало је 15 чланова комитета и неколико других стручњака, припадајући различитим земљама (Француска, Канада, Финска, Енглеска, Шведска, Бугарска, Немачка, Чехословачка, ИКОМОС, Швајцарска и Југославија /Д. Павловић/. Уводни састанак одржан је у Цириху, а потом је, посебним аутобусом, обиђен добар део Швајцарске (око 700 километара), по њеним долинама и планинама, упознајући на лицу места пре свега различите типове конструкција дрвеног народног градитељства, испитујући проблеме који се постављају у односу на заштиту, конзервацију и рестаурацију. Задужени стручњаци по секторима који су посећени давали су потребна тумачења, тако да се међу експертима из разних земаља развила корисна размена мишљења,

Од посебног значаја била је посета Централном етнопарку у Баленбергу. На простору од 50 хектара смештено је досада 25 кућа, Музеј је отворен пре

две године. У 1979. било је 236.000 посетилаца, Веома је занимљиво и планинско село Грименц - цело под заштитом, у коме је веома развијен туризам, у коме су успостављени одређени смерови развоја комуналне привреде, а односе се на новоградњу, уређење простора и туристичку опремљеност,

С наше стране, вођени су разговори са директором Етнопарка Др Гшвендом, у погледу приређивања изложбе овог музеја под ведрим небом у оквиру Етнографског музеја у Београду, с обзиром да се оваква изложба већ налази у суседној Румунији, За учеснике Симпозиума приказана је и народна уметност код старих цркава брвнара у Србији (Д. Павловић).

Културно наслеђе Балкана у односу на сеизмичке проблеме (Букурешт-Бузен, 25-28. септембар) - Под покровитељством УНЕСКО-а, а у организацији Међународног удружења за проучавања Југо-источне Европе и Румунског националног комитета, организован је Међународни колоквиум коме су, поред румунских стручњака, учествовали и гости из Француске (УНЕСКО), Бугарске и Југославије (А. Сковран, М. Димитријевић и Д. Павловић). Читав низ излагања обавили су румунски стручњаци - кабинетски и на терену у епицентрима где су могле да се уоче штетне последице земљотреса на незаштићене споменике, као и успешна одолевања на претходно спроведеним санационим мерама (манастир Мера).

С наше стране, дато је уводно излагање о земљотресима и споменицима културе у Југославији током векова (Д.Павловић), приказане су последице катастрофалних земљотреса у Скопљу (Д.Павловић) и на Црногорском приморју (М.Димитријевић) и упознати су присутни са радовима на измештању манастира Пиве и понашању његових вредности током земљотреса из 1979. године (А.Сковран), Са проф. Драгуцом, председником Румунског националног комитета, вођени су посебни разговори у односу на потребу и могућности интензивније сарадње на даљим заједничким радовима у подручју Тердапа, пре свега на онима који су везани за истраживања и за могућности евентуалне делимичне реконструкције приобалних делова Трајановог моста,

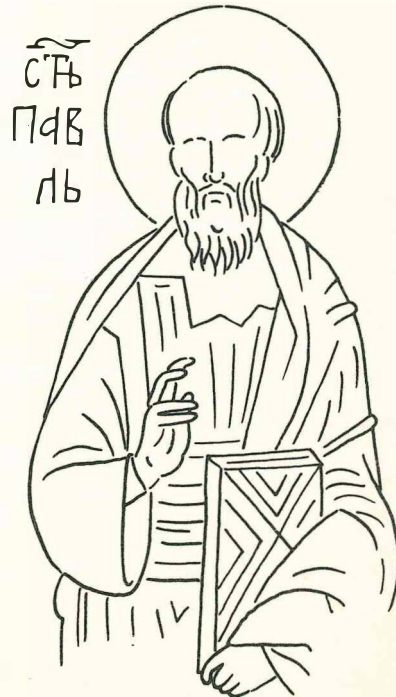
Заштита споменика народне архитектуре у природним оквирима и етнопарковима у социјалистичким земљама (Мартин, 29. IX-4. октобар) - У организацији Словачког института за заштиту споменика културе и природе организован је Међународни колоквиум коме су, поред чехословачких стручњака учествовали и гости из Пољске, Мађарске, И.Немачке и Југославије (Д. Павловић), У подручјима Високих и Ниских Татра обиђена су многа сеоска насеља која су у знатној мери сачувала објекте дрвеног народног градитељства. Многа од њих су у целини заштићена, а створени су или су још у изградњи и веома успели етнопаркови локалног и регионалног значаја. Како је цело ово подручје у туристичком погледу веома активно, то се ове старе куће откупљују и на лицу места консолидују и опремају за пријем гостију,

Приказани су у том смислу и наши покушаји у Југославији, изложене су концепције наших етнопаркова који су у развоју и пружен је пример тек оствареног етнопарка са шумадијском окућницом у Шумарицама (Д.Павловић).

Међународни комитет за народну архитектуру (Софија-Смолен, 25-29. октобар) - У организацији Бугарског националног комитета и Бугарског савеза архитеката одржан је редовни годишњи састанак овог међународног тела, на коме су решавана текућа питања, сачињен програм рада за наредни трогодишњи период и изабрана нова управа на челу са досадашњим председником арх. Ангеловом. Образован је и секретаријат са неколико поткомисија међу којима је и она за везу са Културним туризмом (Д.Павловић). Обиђено је планинско подручје Родопа, туристички добро опремљено, са изванредним примерцима сачуваних старих кућа балканског типа, Село Широка Лука у целини је заштићено, У њему је и музичка школа за народне инструменте, опремљена на најидеалнији начин. У Софији је одржан симпозиум на тему "Савремено коришћење и уређење манастирских комплекса у Бугарској". Читав низ бугарских стручњака поднео је тим поводом веома занимљиве реферате,

Чланови Међународног комитета за народну архитектуру приказали су ову врсту споменика из својих земаља и указали на проблеме који се постављају у односу на даљи живот ових објеката (Швајцарска, Финска, Грчка, Румунија, Турска), Присутни су упознати и са просторним решењем Шумарица, као историјско-меморијалног, музејско-етнографског и туристичко-угоститељског комплекса (Д.Павловић). ИКОМОС-ов Међународни комитет за народну архитектуру један је од најактивнијих одбора овог Савета, што је подвучено и на последњем састанку Извршног одбора ИКОМОС-а, одржаном октобра месеца у Варшави. Таквој послености свакако да у многоме допринеси и чињеница да Бугарска, као домаћин, омогућује да се изабрани стручњаци редовно састају, што се тиче рада Међународног комитета за културни туризам, негови чланови нису имали могућности да у протеклој години заједнички делају. Међутим, председник овога тела А.Опе, писменим путем одржава везу са својим сарадницима, подстрекавајући да се у смислу раније Бриселске повеље о културном туризму (1976) и последње Манилске декларације о међународном туризму (1980.), предузму појединачне акције код земаља и институција - потписника наведених докумената,

Београд, децембра 1980. Доброслав Ст. Павловић

Х ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ КОНГРЕС ЗА ХРИШЋАНСКУ АРХЕОЛОГИЈУ одржан је од 28. септембра до 4. октобра 1980. године у Солуну

Програм Конгреса је утврђен на Колоквијуму у Атини 20. и 21. септембра 1978. године, где је усвојено да основна тема буду споменици источног Илирика и да се она обради на тај начин што би уводни реферат дали преглед стања истраживања у појединим областима. Основна тема је, због тога, подељена на следеће подтеме: Хришћанске културне грађевине и литургија; Сакрална архитектура; Скулптура и примењена уметност; Подни мозаици; Грбови, некрополе и мертиријуми; Урбанизам и хришћанска топографија; Хришћанска епиграфика.

Од изложених реферата најзапаженије је било предавање угледног професора Атинског универзитета Димитрија Паласа због новина у тумачењу просторних облика, њихове намене и употребе намештаја у унутрашњости ранохришћанских цркава. Њему ће, због тога, у овом приказу бити одвојено више простора. Професор Палас је, наиме, настојао да реконструише облике раних хришћанских обреда полазећи, пре свега, од археолошких налаза. На основу њих могао је да закључи да се литургија у источном Илирику разликовала, у прво време, од цариградске. Анализујући појединачне одељења: атријум, нартекс, наос и друге, Палас је узео у обзир и писане изворе у којима су хришћански обреди описани, а нарочито Дела апостола и *Testamentum Domini* иако тај докуменат потиче из западних области где је богослужбена пракса могла бити другачија него у источном Илирику. Литургија, како је истакао проф. Палас, почињала је у атријуму и наосу где су у неким базиликама постојале клупе, можда за катихумене. Разматрајући обред у наосу цркве, Палас се задржао на њеном унутрашњем уређењу и на анексима за дарове. Скрено је пажњу на чињеницу да су у базиликама ове области готово редовно бродови били међусобно одвојени преградама, што је у Цариградској архитектури ретко. Средњи брод је, поред тога, за један степеник или нижи или виши да би био прегледнији јер је служио за извесне литургијске обредне, док су у бочним бродовима, - као у неким ложама - била места за вернике. Ту у средњем броду су - према сведочењу Евсевија - били смештени певачи, који су доцније били премештени на амвон. Случај је сложенији у октогоналној цркви у Филипима, где је нађен и други амвон у презбитерију, који би по Паласу могао служити за "*Iocus commemorationis*" о којем

говори *Testamentum*, Палас је говорио и о другим уређајима у ранохришћанским црквама: солејама, олтарским преградама, синтронону и његовим локалним грчким облицима, а посебно и опширно о облицима раних ђаконикона коришћених у време пре него што су образоване троделне беме. Анализујући откривене примере закључио је да је источни Илирик био колевка одвојеног - посебног ђаконикона. Према *Testamentum* ђаконикону је претходио атријум, Пастофорије смештене у цркви уз источни зид појављују се, - према Паласу, а истог мишљења су били и ранији истраживачи - у другој или трећој деценији VI века.

У рефератима који су се односили на сакралне грађевине у источном Илирику (Т. Ulbert i P. Marzolf), нису подржане све Паласове хипотезе. У тим рефератима је, иначе, дат добро систематизован преглед досада истражених ранохришћанских базилика.

Од саопштења која су се односила на ову област треба поменути упечатљиве исходе истраживања стопске епископске базилике (J. R. Wiseman), нове налазе до којих се дошло у току најновијих истраживања ротонде св. Ђорђа у Солуну (N. Moutsopoulos) и, нарочито, поновно разматрање чувеног солунског октогона у којем је Бурас (С. Bouras) изложио врло убедљиве доказе да је подигнут у време Теодосије I.

Преглед споменика и истраживања архитектонске скулптуре припремио је Ж. Содини (J. P. Sodini). Из излагања се могло видети да је Содини добро обавештен о свим новим налазима, али исто тако да је - од времена када је Кауч објавио своје капитално дело о ранохришћанским капителима и Иванка Николајевић студију декоративне архитектонске пластике из наших области - било веома мало нових значајнијих примерака. Отуда у његовом прегледу није било новина, сем што је Содини предложио прецизнија датавања за извесне примерке архитектонске скулптуре. О осталим облицима вајаних дела поднели су занимљиве и, у много чему, нове синтетичке осврте Бранденбург и Бушхаузен (H. Brandenburg, H. Buschhansen).

О подним мозаицима поднета су три реферата: о примерима из јужних области источног Илирика П. Атзак, о мозаицима из северних области Рут Коларик, а Гордана Томашевић је - обухватајући подове из целог источног Илирика - говорила о иконографији, симболици и пореклу мотива на њима. Прва два реферата су показала колико су била плодна археолошка истраживања последњих деценија у овим областима и колико је обogaђена уметничка музичка баштина. Извршена је ту и класификација познатих примера и уложен напор да се они хронолошки разврстају. Ту је било речи и о иконографији, али то је питање опширније разматрала Гордана Томашевић тумачећи фигурације на подним мозаицима као идеограме одређених домена космоса, односно мозаичке композиције као одраз античких космоичких идеја. Своја ранија

разматрања исте теме допунила је потпунијим прегледом порекла, генезе и историје космичких слика и анализом односа програма декорације на подовима према украсима на зидовима ранохришћанских богомоља. Своје излагање је документовала каталогом кључних мозаичких подова који је учесницима Конгреса био доступан, јер је штампан у склопу реферата.

Проблеми некропола и хришћанских гробова на целом подручју источног Илирика нису били раније разматрани, па је Иванка Николајевић - која је поднела главни реферат о овом питању - настојала прво да утврди стање тих истраживања, а потом је разматрала облике некропола, типологију гробова и гробних грађевина и маузолеје хришћанских породица. Осврнула се и на основна обележја њихових декорација. Тиме је обухватила све облике фунералних споменика сем мартријуме. Они су врло бројни, а питања која покрећу толико су сложена и разноврсна да је после ранијих истраживања Грабара и других угледних научника, неопходно не само поново проучити саме споменике, већ и текстове што се на мартријуме односе. Стога је Иванка Николајевић, са правом, сматрала да мартријуми морају бити одвојено разматрани.

Ноел Дивал (Noël Duval) и Владислав Поповић су били носиоци реферата: "Урбанизам и хришћанска топографија у северним областима Илирика". Разматрали су историју и познате споменике главних градова области (Паноније, Прве Мезије, Приобалне и Средоземне Дакије, Превалитане, Дарданије, Новог Епира, Македоније Салутатис, Скитије, грчких колонија на Црном мору, у унутрашњости и на левој обали Дунава). Иако су узели у обзир обимну грађу и мноштво података, нису дошли до битно нових закључака. Из завршног дела излагања се могло видети да су потврђена ранија сазнања да је Сирмијумска Панонија била политички и религиозни центар у IV веку, да су дунавски лимес и његово залеђе - обележени, иначе, скромним војним конструкцијама обнављаним у IV и VI веку - врло рано христјанизовани; да је Горња Мезија - која је имала посебан просперитет у IV веку - вероватно такође рано христјанизована али да, нажалост, није довољно истражена. Посебну врсту представља нови Царичин Град, док су се у македонским градовима, готово без изузетка, хришћанске грађевине од V до VI века уклапале у старије римско урбано ткиво.

Најзад, у последњој третираној области, говорио је Барнеа (J. Barnea) о хришћанским епиграфским споменицима у источном Илирику, где је нађено око 1100 натписа са око 150 локалитета из временског распона од III до VII века.

Побројана излагања пратио је низ саопштења о новим, често врло занимљивим, открићима, тако да је X Конгрес за хришћанску археологију пружио врло пре-

гледну представу о стању истраживања у овој научној области. Стекао се утисак да је хришћанска археологија у опадању. Можда је том утиску допринело присуство готово свих великих научника, доскорашњих носилаца истраживања ранохришћанске уметности, а можда је осека привидна и представља предах пред продубљенијим и полетнијим истраживањима који би могли бити усмерени у новим правцима.

Милка Чанак Медић

XI КОНГРЕС САВЕЗА АРХЕОЛОШКИХ ДРУШТАВА ЈУГОСЛАВИЈЕ

У Мостару је одржан XI конгрес Савеза археолошких друштава Југославије у дане 21-24. октобра 1980. године. Конгресу је присуствовало око 150 учесника, представника свих републичких и покрајинских друштава. Широком темом конгреса "Социјални и економски аспекти сахрањивања" обухваћене су основне појаве у вези са овим чином од праисторије до средњег века, на територији целе Југославије.

Првог дана одржано је пленарно заседање. Истог дана поподне је одржан и први део скупштине САДЈ на којој је разматран нови статут друштва и доделено признање Др Мирјани Љубинковић за дугогодишњи плодан рад не само на научном плану већ и организационом, као једном од оснивача овога друштва.

Другог дана рад се одвијао по секцијама (праисторијска, античка, средњовековна) у оквиру којих је прочитано 32 реферата.

Трећи дан је био посвећен проблематици археологије на подручју БиХ којом приликом је поднето 9 садржајних реферата. Током поподнева је одржан и други део скупштине САДЈ по делегатском принципу. Том приликом је конституисано ново председништво са седиштем у Новом Саду, а за председавајућег председништва је изабран Др Предраг Медовић са мандатом од годину дана.

Последњег дана конгреса организована је успешна екскурзија са обиласком познатих локалитета: Житомислићи, Почитељ, Могорјело, Столац (Бадањ и Ошанићи) и Радимља.

Мр Димитрије Мадас

Гордана Цветковић-Томашевић

СА III МЕЂУНАРОДНОГ КОЛОКВИЈУМА О АНТИЧКИМ
МОЗАЦИМА, Равена, 6.-10. септембра 1980. године

Од укупно 60 прочитана рада, четири су поднели југословенски стручњаци, и то Анте Шоње (Пореч): Мозаици базилике Еуфразијане у Поречу; Гордана Цветковић-Томашевић (Београд): Фрагменти римског мозаика недавно откривеног у Београду (Сингидунуму), Покушај реконструкције и датовања; Весна Гирарди Јуркић (Ријека): Антички мозаици у Истри и Петар Србиновски (Битољ): Мозаици Пелагоније, Порекла, технике, датовања,

Остали учесници Колоквијума донели су ове радове: Г. Воца, Аспекти и проблеми нових докумената о мозаичкој уметности на Сицилији, М. Мирабела Роберти, Касноантички мозаици ископани током последње деценије у северној Италији, Г. Риоцни, Мозаици римског Рима, Јија, Кс. Барал и Алтет, Средњовековни мозаици у Италији, Стање питања и регионални проблеми; Ш. Пикар, Велики мозаик у ротонди терма из Отриколи; М. Дондерер, Запажања о стилу римских мозаика из северне Италије у Флавијско доба; Л. Фабрини, Каракалине терме: мозаички подови у два горња амбуларка такозване палестре; М. Болини, Фарови и капије представљени на мозаицима; Р. Јурларо, Типологија римских мозаика ископаних и уништених у Бриндизију од рата до данас; Т. Там Тин, Римски и ранохришћански мозаици који се чувају у Квебеку; Р. Камерата Сквацо, Геометријски мозаици у Пиаца Армерини; Г. Паван, Мозаици у цркви С. Кроче: нови и стари налази; С. Пази, Мозаички украс на интрадосу прозора у базилици С. Агата Мађоре у Равени; П. Ј. Нордхаген, Продирање византијске мозаичке технике у Италији у VI веку; К. Ризарди, Међународна виђења и локална тумачења "Византијске" мозаичке декорације у Италији у XII веку; М. Андалоро Русо, Мозаици на Крфу после рестаурације; А. Киш, Извештај о мозаицима у Мађарској; А. Радулеску, Извештај о мозаицима у Румунији; Ј. Младенова, Мозаици у вили из Ивајловграда (Бугарска), Г. Фиакадори, Историјски записи на мозаицима из Лина (Албанија), Аутор сматра да откриће овог комплекса налаже ревизију античке топономије у области Охридског Језера, идентификујући са Лихнидом, не Охрид, како је то досад чињено, већ Лин; М. Буковала, Велика трговачка зграда са мозаиком (IV-VI век) из Томиса (Румунија); М. Пики-

рило, Византијски мозаик у Јорданији као историјски извор о једном добру у светлу нових ископавања; С. Еис, Стари мозаици у Турској; М. Шеаб, Последња открића мозаика у Либану; К. Николау, Три нова мозаика у Пафосу, Кипар; К. Парласка, Ново о мозаицима у Едеси и Селекуји на Еуфрату; Ф. Берти, Мозаици Јасоса; М. Т. Фотуна Каниве, Мозаици из апаменског Хуарта (Сирија); Ђ. Гвиди, Представа зодијака на подним мозаицима Блиског Истока; М. Јакуб, Упоредно испитивање споменичког садржаја на два мозаика са представом циркуса - у Пиаца Армерини и у Гафси; М. Бланшар, Нова истраживања о мозаицима из Темиле; Р. Анун, Црно-бели мозаици из Була Регије (Тунис); А. Бен Абед, Мозаици у кући протома из Тубурбо Мајуса; О. Мађуб, Мозаици у римској вили у Силину; А. Овадија, Подни мозаици откривени током последње деценије у Израелу (1970-1980.); Х. Стерн, Извештај о мозаицима у Француској; Г. Хеленкемфер Салис, Нови римски мозаици у Немачкој; Д. Ј. Шмит, Римски мозаици у Британији, синтеза; Ј. Ланша, Иконографија Хиласа на римским мозаицима; С. Балмел, Мозаик са Океаном недавно откривен у југозападној Француској, код Мобурга; П. Пергола, Запажања о хронологији мозаика у базилици и крстионици у Мариани (Корзика); П. Џонсон, Мозаици из Бигнора; Ј. Арче, Мозаици са Музама у римској вили у Аронизу: иконографија и хронологија; Ј. М. Лузон, Неке опаске о италским мозаицима; Д. Фернандез-Галано, Источни утицаји на шпанске мозаике; С. Дилиер, Мозаик са представом мора из Маримонта (Белгија); Ф. Гвидобалди, Мозаици од порфирских коцкица у Риму у III и IV веку; А. Ђулиа Гвидобалди, Под у *opus sectile* у таверни базилике Емилије у Риму; А. М. Гимие-Сорбе, Банка података о мозаицима у грчком свету, порекла крајем хеленистичке епохе; Д. Р. Џонсон, Израда и преношење мозаика у Римској Британији; А. Лавањ, Међународни комитет за конзервацију мозаика: 3 године рада; Б. Валтерс, "Орфеј" мозаик у Литлкот парку, Ујлчир (Енглесак); М. С. Лизаписа, Мозаик са представом мора у С. Мариа Цапуа Ветере; С. Анђолило, Римски мозаици на Сардинији: проблеми обучавања; И. Андреску, Торчело, Јужна капела: релативна и апсолутна хронологија, и анализа технике стаклене пасте; Ч. Роботи, камен у изради мозаика; И. Фиорентини Ронкузи, Златне и сребрне пасте на старим мозаицима.

НАУЧНИ СКУП О ВЕЉУСИ

Поводом 900-годишњице од оснивања манастирске цркве св. Богородице Милостиве у Вељуси, од 31.X до 1.XI 1980. године у Струмици и Вељуси одржан је научни скуп, на којем је присуствовао већи број научних радника из Македоније и других република.

Скуп је отворио академик Димче Коце, председник организационог одбора. Уводни реферат је поднео др Петар Миљковић-Пепек на тему "Вељуса и њено значење за развитак средњовековне уметности у Македонији". Друго уводно излагање поднео је проф. др Бранко Панов под насловом "Струмица и струмичка област у средњем веку".

У току дводневног рада прочитани су још следећи реферати и саопштења: др Христо Малиновски, "Мотиви даровања манастира Вељусе", др Лидија Словева, "Типик манастира Вељусе", Невенка Џумурова-Јањатова, "Богатство библиотечног фонда манастирске цркве Богородице Елеусе у Вељуси", Инг.техн. Станишева Тепи, "Резултати хемијских квантитативних анализа малтера мозаика у цркви св. Богородице у Вељуси", Александар Стојановски, "Нови извори и сазнања из османских докумената у XVI веку", др Димче Коце, "Прилог проучавању града Брегалнице", Стјепан Антољак, "Да ли је Стримон био клисура или тема у раном средњем веку?", др Константин Петров, "Дела Ђирила и Методија у обнављању и распорестрању култа Климента Римског у уметности", Загорка Расоколска-Николовска, "Новооткривене цркве у Мордовиси", Кита Бицезска, "Струмички апостол из XIII века", Љубица Станковска, "Средњовековни топонимски модел у струмичком крају", Методије Соколовски, "Струмичка нахија у XVI веку", Антоније Николовски, "Ђорђе Пецанов и други струмички зографи", Александар Трајановски, "Делатност митрополита Герасима у струмичком крају", Благоје Стоичевски, "Учитељска активност Арсенија Констанцева у струмичком крају", Момчило Петровски, "Конзерваторски радови на мозаику у цркви Богородице Елеусе у Вељусу" и др.

Р.С.

КОНГРЕС МЕЂУНАРОДНОГ ИНСТИТУТА:
КОНЗЕРВАЦИЈА У ИСТОРИЈСКИМ ЗГРАДАМА

КОНЗЕРВАЦИЈА И ИСТОРИЈСКИМ ЗГРАДАМА (Conservation within Historic Buildings), конгрес Међународног института за конзервацију историјских и уметничких дела (IIC) одржан је у Бечу од 7.9. до 13.9. 1980. године. У великом амфитеатру Техничког универзитета, пред око 300 учесника из целог света (6 из наше земље), приказано је и продискутовано близу 50 радова из области климе, загађења, проблема са посетиоцима, конзервације зидних слика, тапета, текстила, коже итд. у црквама, дворцима и другим историјским зградама, где се услови чувања често знатно разликују од музејских. Материјали за конгрес били су претходно умножени, а учесници конгреса имали су прилике, између осталог, да виде изложбу "Оригинал, копија, реплика, парафраза" и да обиђу конзерваторске радионице, атеље и лабораторије у Бечу, а и низ споменика културе у оближњим деловима Аустрије. Захваљујући великим напорима организатора (IIC, Академија ликовних уметности, Савезни завод за споменике, Аустријска секција IIC), конгрес је могао да се одвија без већих тешкоћа, сем уобичајених дилема куд и кад пре стићи, неизбежних при састанцима са тако богатим програмом. По завршетку конгреса организована је и посета музејима, конзерваторским радионицама и лабораторијама у Будимпешти. (1 учесник из Југославије).

Михаило Вуњак

ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ

ПРИЗНАЊА

ЗДРАВКУ БЛАЖИЋУ, истакнутом преминулом сликару рестауратору додељено је, посхумно, врло високо признање: ОРДЕН БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА СА ЗЛАТНИМ ВЕНЦЕМ за нарочите заслуге у ширењу братства међу нашим народима и за стварање и развијање њиховог политичког и моралног јединства.

У НЕКОЛИКО РЕДОВА

ЈЕФТА ЈЕФТОВИЋ, доскорашњи председник ССРН Београда изабран је за директора Народног музеја у Београду.

ВЛАДИМИР КОНДИЋ, доскорашњи директор Народног музеја у Београду прешао је на нову дужност у Археолошки институт у Београду.

ЈОВАН СЕКУЛИЋ, директор Републичког завода за заштиту споменика културе боравио је у Пољској на позив генералног директора П.К.З. (PRACOWNIE KONSERWACJI ZABYTKOW) Тадеоша Полака, од 15. до 22. јуна 1980. године.

МОМЧИЛО ПАВЛОВИЋ, саветник у Републичкој заједници културе прешао је на нову дужност директора Павиљона "Цвијете Зузорић".

Др арх. МИРКО КОВАЧЕВИЋ, научни сарадник Археолошког института прешао је у Републички завод за заштиту споменика културе.

Гордана Цветковић-Томашевић

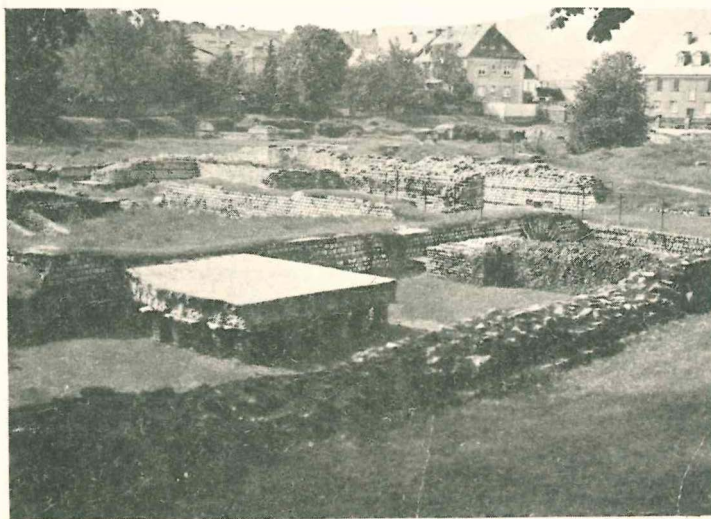
НЕКА ЗАПАЖАЊА СА СТУДИЈСКОГ ПУТОВАЊА
ПО СР НЕМАЧКОЈ

На основу програма сарадње у области културе, просвете и науке који је усвојен од стране СФР Југославије и СР Немачке за период између 15. јуна 1979. и 14. јуна 1981. године, члан 45,3 археолога из завода за заштиту споменика културе, боравили су у СР Немачкој 10 дана од 9. до 19. новембра 1980. године: Др Гордана Томашевић из Републичког завода у Београду, Душан Максимовић из Завода у Нишу и Мр Димитрије Мадас из Завода у Крагујевцу.

У нашем предлогу, тежиште је било стављено на заштиту и презентовање археолошких споменика у оквиру савремених насеља, што је једно од сложених питања рада на заштити у области археологије. На основу тога, немачка страна је начинила програм боравка.

У Келну смо разгледали ископине римског цивилног насеља - колоније Агрипине - већином испод данашњих грађевина - ранохришћанску некрополу испод цркве св. Северина, остатке преторијума испод нове градске куће, ископавања испод келнске катедрале, где су откривени остаци из римског и раносредњовековног доба, као и бедеме делом очуване над земљом. Затим смо посетили Римско германски музеј, веома функционална, нова зграда пројектована специјално за овај музеј, омогућила је најсавременију поставку и коришћење компјутерског система за звучна и визуелна објашњења, Нову зграду, савремену поставку и добро опремљену конзерваторску радионицу видели смо у Бону и Ксантену.

У непосредној близини данашњег Ксантена, града на немачко-холандској граници, имали смо прилике да се упознамо са римским цивилним насељем - колонијом Ксантен, Ископани део римског града потпуно је реконструисан - бедеми, амфитеатар, храмови и друге грађевине поново су саграђени. Реч је о највећем подухвату те врсте у СР Немачкој. Овакав рад, грандиозан по уложеним средствима, труду, прецизности у извођењу и обиму, неуобичајен је иначе у археологији. По речима стручњака, Др В. Детена, римски град је реконструисан како би служио за очигледну наставу - већ је укључен у школске програме - а и за популарисање и упознавање шире јавности са споменичким садржајима једног римског града у рангу колоније. Али, циљ оваквог подухвата је, по његовим речима, и заштита локалитета у ширем смислу, од новоградњи нарочито,

У Тријеру, сем Музеја Рајнске, разгледали смо и остатке римског града - Колоније Августа Треверорум - на тлу данашњег Тријера: Porta Nigra, римску базилику и римски мост, који су и данас у употреби, а царске терме, Барбарине терме (сл. 1), амфитеатар и низ других, који, као археолошки паркови, представљају посебан украс и обележје данашњег Тријера, Археолошки паркови се чувају под посебним режимом - ограђени су и имају сталног чувара. Испод катедрале, ископани су делови римске царске палате из IV века (вероватно цара Константина), а у једној од њених одаја ископане су и слике пале са таванице, те разбијене на ситне фрагменте. Пошто су састављене, видело се да представљају изванредно значајно дело сликарства IV века, по свој прилици такође из времена цара Константина. Чувају се у Епископском музеју, где смо се упознали и са поступком којим су расути фрагменти спојени у првобитну целину, што је крајње сложен и дуготрајан посао, који још није завршен - током неколико деценија рада сложено је 12 од укупно 15 композиција. Испод римске базилике (данас протестантска црква), откривен је и конзервиран хипокауст некадашње престоне дворане у Константиновој палати, као и остаци неких ранијих римских грађевина. Посетивши родну кућу Карла Маркса, разгледали смо оригинална документа из његовог живота и рада.

У Ненигу, недалеко од Тријера, обишли смо остатке једне римске виле рустика украшене великим подним мозаиком.

У Мајнцу, упознали смо се са радом и организацијом Регионалног завода за заштиту археолошких споменика (Landesamt für Bodendenkmalpflege) за област Pfalz као и са проблемима заштите ових споменика, а затим смо разгледали остатке римског и средњовековног града у данашњем Мајнцу, Римско германски музеј и изложбу "Ранохришћанска уметност у Галији", на којој су прикупљена и први пут заједно изложена дела врхунске вредности из различитих области некадашње Галије. У Градском музеју, приказ стваралаштва кроз историју завршава се савременим ликовним стваралаштвом, чије се изложбе стално смењују, што има за циљ тежње повезивање музеја са савременим животом,

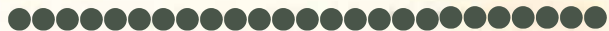
У Франкфурту смо обишли Градску галерију уметности, разгледали старо градско језгро и ископине из римског периода у непосредној близини катедрале.

* * *

Образовање кроз очигледну наставу на споменицима, и популарисање споменика, то су циљеви којима је, чини се, све подређено - и музејске поставке, и презентовање непокретних споменика, Зато музеји

излажу, сем оригиналних, и копије значајнијих експоната из других музеја, како би што потпуније приказали једну културу. Непокретни археолошки споменици, по правилу фрагментовани и у рушевинама, реконструишу се више или мање, негде чак и изнова граде.

Тако смо се на овом путовању упознали са различитим видовима заштите и презентовања археолошких споменика у савременим урбаним срединама - било на отвореном, као археолошки парк, било испод старих здања, најчешће испод катедрала као средишних места некадашњих урбаних целина. Испод њих, као и испод других старих грађевина слободно се ископава, пошто се претходно зграда обезбеди најчешће подбацивањем армирано бетонске плоче. Ископине се конзервирају, а простор бива уређен за посетиоце. И најзад, ако се предвиђа новоградња, у насељу које се уздиже на археолошком локалитету, терен се претходно ископа, а онда ископине на одговарајући начин укључују у новоградњу. У тим градовима постоје посебни заводи за заштиту археолошких споменика, који врше заштитна ископавања - у Келну и Тријеру на пример.

Надежда Пешић-Максимовић

ОЧУВАЊЕ СПОМЕНИКА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА У БЕЛГИЈИ

Белгија - позната широм Европе и ван ње по Лабораторији А. С. Л.* у којој се изучавају, конзервирају и рестаурирају уметничка дела - била је за нас велико изненађење, скоро откриће, по раду и настојањима да се очува народно градитељство.

За десет дана боравка у овој земљи имали смо прилику да се упознамо и видимо, колико је то било могуће, шта је на том пољу учињено,

Белгијска служба заштите коју води Министарство за културу - одвојена за француско и фландријско подручје - у општој инвентаризацији споменика културе равноправно је обрађивала зграде и целине које се по својим карактеристикама убрајају у народно градитељство. За тај посао постоје установе у центру провинција које носе назив "Inventaire du Patrimoine Monumental". Систематска инвентаризација културног наслеђа започета је 1967. године. Сакупљена грађа је сређена по провинцијама, градовима, селима, улицама и појединачним зградама и објављена је у осам томова. И како смо обавештени ове публикације су изазвале велико интересовање стручне и шире јавности те су прве свеске већ исцрпене.

Стамбене зграде, које су се одржале до данас у градовима, најчешће са фасадом од дрвене грађе, конзервирају се и са истом наменом настављају да живе у склопу старих стилских и савремених грађевина. Оне су и обележене међународним знаком, усвојеним у заштити, што значи да имају изузетну вредност и да су уведене у регистар споменика културе. Такве примере видели смо у Брижу (Bruges) који је по очуваним трговима, палатама, црквама град споменик.

У селима која карактеришу одређени типови кућа из 18. и 19. века, строго се води брига да се фасаде очувају у првобитном стању, док се унутрашњост мења за удобнији живот становника.

Привредне зграде, као што је "Ter Doest" житница из 13. века у селу Лисвежу (Lissewege) или ветрењача "Scellemolen" у Даму (Damme) - родном граду легендарног Тил Ојленшпигла - заштићене су и ушле су у све туристичке проспекте.

Међутим, многе стамбене зграде, окућнице и фарме не могу да се сачувају на месту на коме су настале. Оне се преносе у музеје под ведрим небом.

Белгија има два таква музеја. За фландријску област у провинцији Лимбург, пре 25 година, основан је "Musée de plein Air Flamand au Domaine Provincial de Bokrijk" (обично се краће назива само Музеј Бокрек). Сваке године у овај музеј преношено је најмање четири грађевине и данас их има више од 100.

Други музеј почео је да се изграђује пре неколико година у провинцији Луксембург (Luxembourg) и носи наслов "Fourneau Saint-Michel - Musée de la vie rurale en Wallonie". Овај музеј приказује народно материјално стваралаштво Ардена и других крајева валонског подручја. У склопу овог музеја налази се још један посвећен старој металургији "Musée du fer - Archéologie industrielle" са неколико зграда у којима је приказан читав процес производње руде и израде разних предмета.

Настојање да се што више очувају споменици и целине народног градитељства огледа се и у томе што су многа села истражена и изучена историјски, географски, економски, архитектонски и урбанистички и са становишта заштите.

Најчешћи иницијатори свестраног изучавања, у коме сарађују стручњаци разних струка, и објављивања резултата јесу: Центар за истраживање архитектуре и урбанизма универзитета у Лиџу и Центар за историју архитектуре и грађевина универзитета у Лувену. Тако је за последњих десет година објављено више публикација о селима (Ocquier, Chassepierre, Soiron, Vuzenoi).

Колика се брига поклања очувању народног градитељства показала је изложба фотографија архитектонског наслеђа Валоније (Patrimoine architectural Wallonie). Ова изложба организована је 1975. године поводом европске године споменичког наслеђа под насловом: "Un avenir pour notre passé". Организатори изложбе поклонили су исту пажњу скромним грађевинама - сведоцима народног живота и традиције као и споменицима - великим архитектонским остварењима, за које се боре да продуже свој живот и да се сачувају за будућност.

* "Archives centrales iconographiques d'art national et Laboratoire central des musées de Belgique" од 1957. године носи назив "Institut royale du patrimoine artistique".

Катица Чешљар

СТУДИЈСКИ БОРАВАК У ПОЉСКОЈ

У оквиру стручне размене, два стручњака Републичког завода за заштиту споменика културе: Катица Чешљар и Радомир Петровић боравила су у Пољској у времену од 29. септембра до 13. октобра 1980. године. Једновремено су учествовали на семинару који је организовао ПКЗ у Варшави. На семинару су учествовали и представници: СССР-а, Мађарске, Бугарске, Чехословачке, ДР Немачке. Тема семинара је била: "Рестаурација историјских споменика",

У оквиру семинара у Варшави упознати су са заштитом споменика културе који су оштећени и уништени у другом светском рату, уз увид у документацију и обилазак Краљевског замка и Старог Града,

Обиласком споменичких комплекса у северној Пољској, упознали су се са културним добрима на којима је вршена комплетна конзервација са презентацијом, или су радови у току. Такође им је пружена могућност да се упознају са извођењем сликарско-конзерваторских радова на зидним сликама (Пеплин), Зидне слике се налазе углавном у просторијама и ходницима замкова и манастира, а потичу из XVII и XVIII века, доста су оштећене. У току конзервације и презентације зидних слика, врши се - уколико има потребних података - комплетна рестаурација или само тонирање,

На основу увида у организацију службе заштите споменика културе у Варшави, Гдањску и Торунју, уочили су да је читаву службу добро организована са формираним атељеима, лабораторијама и радионицама за конзервацију дрвене скулптуре, слика на платну, витража, старих књига, папира и сл. У Торунју посетиоци и факултет који у сарадњи са ПКЗ обучава будуће кадрове,

Миодраг Соколовић

ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ СРПСКОГ ПОРЕКЛА
У ФРАНЦУСКОЈ

На бази размене стручњака са француским Министарством културе и веза (Ministère de la culture et de la communication général des monuments - Paris), у времену од 3. до 18. децембра 1980. године, утврђено је стање и прикупљени су подаци о гробљима и костурницама палих и умрлих српских ратника у првом и другом светском рату у Француској. Поред тога посећено је, колико се временски стигло, и један број културних добара од великог и изузетног значаја не само Француске, већ и светске баштине, као и монументалних-скулптуралних споменика, посвећених историјским и другим личностима,

У Паризу, на периферији, налази се гробље умрлих српских ратника (CIMITIERE PARISIEN DE THAIS) у првом светском рату. На њему, на парцели бр. 1 има 748 гробова са надгробним споменицима,

Умрли српски ратници су као болесни лечени у разним местима Француске, где су и сахрањивани после смрти. На основу књиге вођене о сахрањивању, која се налази у Управи гробља у Паризу, сазнаје се из којих су све места овде пренесени сахрањени умрли ратници,

У Паризу је евидентирана и једна спомен-плоча посвећена патриоти Југославије - Жану Копитовићу - настрадалом од непријатељских метака у другом светском рату - 1943. године. Из текста на плочи сазнаје се да је Жан Копитовић погинуо на месту испред овог меморијала. Спомен-плоча се налази на фасади зграде на раскрсници улице Monsieur le Prince i Racione.

У Willefranche de-Rouergue, на путу Тулуз - Монтован, на периферији града, налази се спомен-костурница стрељаним Југословенским жртвама фашизма у другом светском рату. Због убиства немачког официра стрељано је 150 Југословенских младића у овом граду и суседним местима,

У Willefranche de-Rouergue стрељано је 50 Југословена. На месту стрељања подигнут је споменик, а хумка је уређена, као и читав споменички комплекс са прилазом,

У Марсељу такође су прикупљени подаци о гробљу и споменику Димитрију Котуровићу, истакнутом шпан-

ском борцу, сахрањеном 1944. године на градском гробљу. Споменик је у форми плоче на којој је уклесана звезда петокрака, обједена црвеном бојом, и текст исписан златном бојом, изнад гроба је бетонска плоча.

У St. Mandrier код Тулона прикувањени су подаци и утврђено стање за 22 наша гроба у којима су сахрањени наши умрли ратници у првом светском рату. У овом месту постојала је, такође, болница у којој су лечени и наши болесни ратници.

Гробље се лепо одржава, као и сви остали споменици у Француској. Примећено је, код једног броја споменика, да нису у најбољем стању. То је, углавном, последица коришћења лошег материјала при изради споменика, временом оштећеног климатским променама.

Споменици палим српским ратницима у првом и другом светском рату, као и споменици других националности Југославије које сам упоредо обишао, налазе се у добром стању. О њима се стара француско Министарство културе и веза и организација старих ратника. Интересовање за њихово чување и одржавање показује и наша дипломатска-конзуларна служба, мада још увек не располаже потребном документацијом о њима. Такође, треба напоменути да је нужно да се настави утврђивање стања осталих споменика, јер се поуздано зна да таквих места има још у овој земљи.

Бранислав Живковић

СТУДИЈСКО ПУТОВАЊЕ У БУГАРСКУ

На основу Плана културне сарадње са НР Бугарском стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе АЛЕКСАНДРА ЈУРИШИЋ, археолог-саветник конзерватор, МИРЈАНА ШАКОТА, историчар уметности и саветник конзерватор и БРАНИСЛАВ ЖИВКОВИЋ, сликар-саветник конзерватор обавили су од 27. октобра до 10. новембра 1980. године студијско путовање у оквиру размене стручњака са ИНСТИТУТОМ ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ у Софији.

У Бугарској смо упознали следеће споменике културе и конзерваторско-рестаураторске радове на њима:

~ ВЕЛИКО ТРНОВО: утврђени град ЦАРЕВАЦ (средњовековни Трнов-град, XII - XV век); цркве: ЧЕТРДЕСЕТ МУЧЕНИКА (XIII век), св. ПЕТРА и ПАВЛА (са живописом

из XIV, XVI и XVII века), св. ГЕОРГИЈА (XVII век), св. ДИМИТРИЈА СОЛУНСКОГ (апсида из XII века) и ПРЕОБРАЖЕНСКИ МАНАСТИР (XIX век);

~ Националне археолошке резервате: ТВРЂАВА ШУМЕН, ПЛИСКА, МАДАРА, НИКОПОЛИС ад Иструм и град ЧЕРВЕН;

~ Пећинске цркве код села ИВАНОВО (национални археолошки резерват посебне вредности са живописом из XIII и XIV века); Мадара и Иваново су споменици увршћени у листу светске баштине;

~ НАЦИОНАЛНИ МУЗЕЈ РИЛСКИ МАНАСТИР (Један од најзначајнијих манастира у Бугарској, основан у X веку); ХРЕЉИНА КУЛА (са живописом из XIV века, на коме су изведени репрезентативни конзерваторско-рестаураторски радови); ЗЕМЕНСКИ МАНАСТИР (црква св. Јована Богослова, са живописом из XIV века);

~ Град ПЛОВДИВ (са презентираним античким остацима); БАЧКОВСКИ МАНАСТИР (XII век; на живопису у Саборној цркви и манастирској ТРПЕЗАРИЈИ из XVII века радови на конзервацији и рестаурацији трају задњих десет година);

~ У СОФИЈИ; МУЗЕЈ ИКОНА у Крпти цркве Александра Невског (где је постављена стална изложба икона од XII до XIX века); цркве; св. ГЕОРГИЈА и св. СОФИЈЕ (са архитектонским деловима из VI века; презентовани остаци античке СЕРДИКЕ, у Софији смо се упознали са школовањем на конзерваторском отсеку Ликовне Академије (проф. др. Ђ. Прашков);

~ ДРАГАЛЕВСКИ Манастир (Богородица Витошка - на живопису из XV и XVII века су у току конзерваторски радови);

~ На крају нашег боравака у Бугарској посетили смо НАЦИОНАЛНИ МУЗЕЈ БОЈАНСКУ ЦРКВУ (са живописом из XI-XII века). Бојана је најпознатији споменик средњовековног живописа у Бугарској и налази се на листи светске културне баштине. На црквеној архитектури и живопису у току су опсежни конзерваторски захвати планирани за следећих пет година.

Наш боравак у Бугарској био је садржајан и користан у вези упознавања са радовима бугарске службе заштите споменика културе, од којих су четири уписана у листу светске културне баштине.

Досадашњу сарадњу треба неговати на обостраном упознавању са споменицима и радовима.

13. МОМЧИЛО ПАВЛОВИЋ

Друштвено-економски односи у области заштите културних добара - заштита градитељског наслеђа и принципи слободне размене рада.

Из меморијалне архитектуре

14. ДРАГАНА МИЛОВАНОВИЋ

Просторна систематизација и обнављање полуразрушеног гробља српских ратника у Пироту.

15. СВЕТИСЛАВ ЖИВИЋ

Систематизовање створених услова и утицаја и одређивање праваца заштите и изградње комплекса Слободишта у Крушевцу.

16. МИЛУН СТАМБОЛИЋ

Просторна систематизација и довршавање спомен комплекса у Столицама код Крупња.

17. ЗОРАН РАДОЊИЋ

Споменик палим борцима и жртвама фашизма у селу Метикошу код Краљева.

У АТЕЉЕУ ЗА РЕСТАУРАЦИЈУ СЛИКА у Народном музеју у Београду налази се на једногодишњој специјализацији Олга ШУБАТ, академски сликар, рестауратор Уметничке галерије у Сарајеву, а на шестомесечном стажу Милован МИХАЈЛОВИЋ, академски сликар и управник Музеја у Смедеревској Паланци.

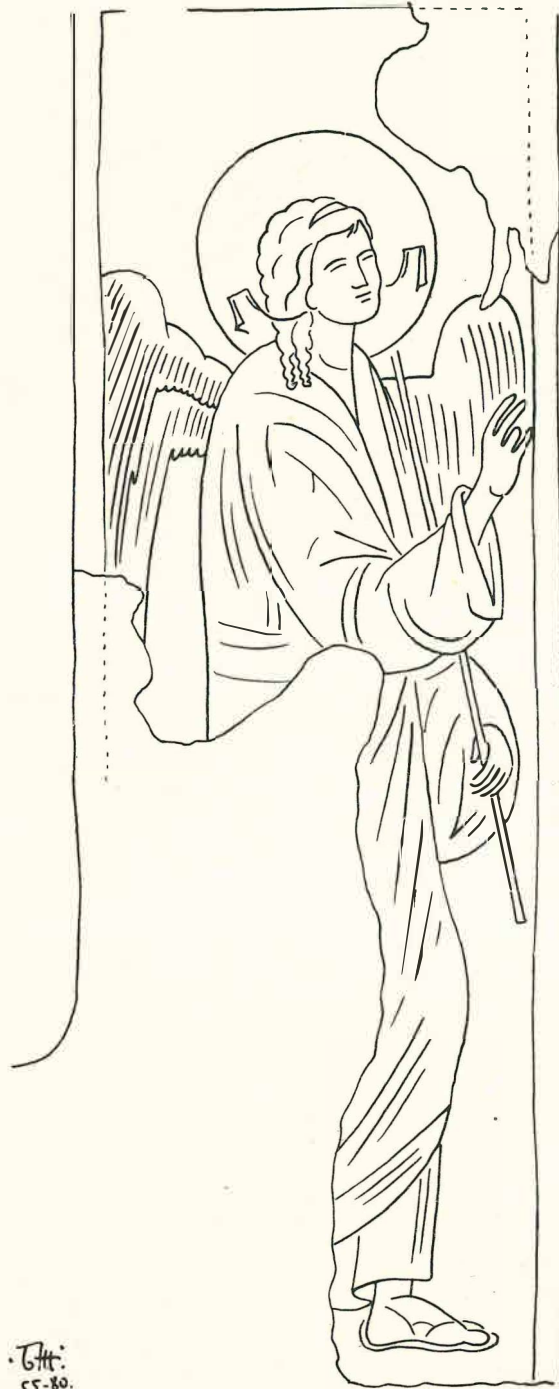
У Атељеу су боравили на раду од 21. новембра до 28. децембра 1980. године Радослав МИЛОШЕВИЋ, Недељко ГЛЕНЦА и Радован БОЖВИЋ, сликари, сарадници Републичког завода за заштиту споменика културе СР Црне Горе.

Абдулах ГРГУРИ, Африм ЕТЕМИ, Џавид ЉОКАЈ и Светислав ПАВИЋЕВИЋ, сарадници Покрајинског завода за заштиту споменика културе САП Косово остварили су 1980. године први део свога програма рада на конзервацији предмета из ризнице манастира Дечани у Атељеу за рестаурацију слика на Народном музеју у Београду. Други део почиње 16. фебруара 1981. године.

·G.H.
55-80.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗБОР

1979-1980

КЊИГЕ

ДОМАЋА ИДАЊА

Антиќ, Вера: СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ТЕКСТОВИ И ФОЛКЛОРОТ, - Скопје, Мисла, 1978.; стр. 269+1/; II

Badurina, Andjelko: LEKSIKON IKONOGRAFIJE, SIMBOLIKE I LITURGIKE U ZAPADNOM KRŠĆANSTVU, Uredio Andjelko Badurina, - Zagreb, Institut za povijest umjetnosti - Kršćanska sadašnjost - Sveučilišna naklada "Liber", 1979.; str. 621 sa ilustracijama u okviru teksta; II

Балабанов, Коста - Николовски, Антоние - Корнаков, Димитар: СПОМЕНИЦИ НА КУЛТУРАТА НА МАКЕДОНИЈА, - Скопје, Мисла, 1980.; стр. 338+2/+колот и црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Benić, Bono: LJETOPIŠ SUTJEŠKOG SAMOSTANA, - Sarajevo, Veselin Masleša, 1979.; str. 342+2/ sa crno-belim reprodukcijama; II

Богдановић, Димитрије: ИСТОРИЈА СТАРЕ СРПСКЕ КИМ-ЖЕВНОСТИ, - Београд, СКЗ, 1980.; стр. VIII+272; II (СКЗ, коло LXXIII, књ. 487)

Васиљев, Љупка: КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ КОПИЈА ОРНАМЕНТИКЕ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ТИРИЛИЧНИХ РУКОПИСА XIII - XVI ВЕКА, - Београд, Народна библиотека СРС, 1980.; стр. /26/+ 125 табли; III

Grabrijan, D.: ORIJENTALNO-BOSANSKA ARHITEKTURA: - Sarajevo, Veselin Masleša, 1980.; str. ; II (Biblioteka "Kulturno nasljedje")

Dimitrijević, Kosta: MAIVA U JUGOSLAVIJI, Mali leksikon slikara i vajara, - Beograd, BIGZ, 1979.; str. 283 + /3/ + crno-bele i kolor reprodukcije u okviru teksta; I (Džepna knjiga - praktična knjiga)

Ђорђевић, Мирослав: СРБИЈА У УСТАНКУ 1804-1813, - Београд, Рад, 1979.; стр. 375 /1/; II

Ђурић-Замоло, Дивна: БЕОГРАД 1898-1914, Из архиве Грађевинског одбора, - Београд, Музеј града Београда, 1980.; стр. 86 + /4/ + планови и схеме у тексту; II (Серија "Збирке и легати", каталог, књ. X)

Јаћимовић, Миодраг: СЛОВО РАТНИКОВО, Дневници војника сељака 1912-1918, - Чачак, Удружење публициста западне Србије, 1980.; стр. 212 са репродукцијама; II

Jedin, Hubert: CRKVENI SABORI, Kratka povijest općih (ekumenskih) crkvenih sabora, - Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1980.; str. 204; II

Јовановић-Стипчевић, Дивна: РУКОПИСИ РЕСАВСКОГ КРУГА, 1392-1427, Каталог изложбе у манастиру Ресави, - Београд - Деспотовац, Народна библиотека Србије - Матична библиотека у Деспотовцу, 1980.; стр. 56 + 16 колот и црно-белих репродукција; III

Karamehmedović, Mehmed: UMJETNIČKA OBRADA METALA, - Sarajevo, Veselin Masleša, 1980.; str. 466 sa ilustracijama, crtežima u tekstu; III (Biblioteka "Kulturno nasljedje")

- Kulišić, Spiro: STARA SLOVENSKA RELIGIJA U SVJETLU NOVIJIH ISTRAŽIVANJA, POSEBNO BALKANOLOŠKIH. - Sarajevo, Akademija nauka BiH, 1979.; str. 246 + /2/; II
(Djela, knj. LVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 3)
- Kurtović, Todo: CRKVA I RELIGIJA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU. - Beograd, Rad, 1978.; str. VIII + 386 + /2/; II
- Massey, Robert: RECEPTURE ZA SLIKARE. (Preveo: Živojin Turinski). - Beograd, Univerzitet umetnosti, 1980.; str. 205 + /1/; II
- Медаковић, Дејан: СРПСКА УМЕТНОСТ У XVIII ВЕКУ. - Београд, СКЗ, 1980.; стр. VIII + 276 + 171 илу-страција; II
(СКЗ, коло LXXIII, књ. 486)
- Милошевић, Десанка: УМЕТНОСТ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ ОД 12. ДО 17. ВЕКА, Каталог изложбе. - Београд, Народни музеј, 1980.; стр. /2/ + 115 + /3/ + /27/ колор + /288/ црно-белих репродукција; II
(Каталог изложбе поводом XXI заседања Генералне конференције УНЕСКО-а у Београду)
- Nenadović, S.M.: ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLEDJA. - Beograd, Univerzitet - Arhitektonski fakultet, 1980.; str. 164 + 154 crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II
(Poslediplomske studije iz zaštite, revitalizacije i proučavanja graditeljskog nasledja, knj. 1)
- Pavlović, Dobroslav S.: SPOMENIČKO NASLEDJE U JUGOSLAVIJI. - Beograd, Turistička štampa, 1980.; str. 200 + 100 ilustracija + 10 tabli; II
- Перовић, Радослав: ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА. - Београд, Слово љубве, 1980.; стр. 272; II
- Петровић, Димитрије-Мита: РАТНЕ БЕЛЕШКЕ СА ЈАВОРА И ТОПЛИЦЕ 1876., 1877. и 1878. Књ. II: борбе у Топлици, 1877-1878. - Београд, Архив Србије, 1979.; стр. 262 + /2/ + црно-беле репродукције у оквиру текста; II
(НЕОБЈАВЉЕН РУКОПИС)
- Petrović, Petar: INSCRIPTIONS DE LA MÉSIE SUPÉRIEURE, Vol. IV: Naissus - Remesiana - Horreum Margi. - Beograd, Centre d'études épigraphiques et numismatiques, 1979.; str. 148 + crno-bele reprodukcije, crteži, shema i geografske karte u tekstu; IV
- Поповић, Јустин: ДОГМАТИКА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, Књ. I. - Београд, изд. манастира св. Ђелије, 1980.; стр. 341 + III; II
(Православна философија истине)
- Поповић, Јустин: ДОГМАТИКА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, Књ. II.; Богочовек и његово дело (Христологија и соте-риологија), - Београд, изд. манастира св. Ђелије, 1980.; стр. 678 + /2/; II
(Православна философија истине)
- Станић, Радомир: МАНАСТИР ВРАЂЕВШНИЦА. - Краљево, Управа манастира Враћевшнице, 1980.; стр. 55 + /1/ + црно-беле репродукције и цртежи у тексту; II
- Стошић, Адам: КРУШЕВАЦ И ОКОЛИНА, Културно-исто-ријски споменици, 2. изд. - Крушевац, Друштво за неговане историјских и уметничких вредности, 1980.; стр. 240 са колор и црно-белим репродукцијама у тексту; II
- Strugar, Vlado: JUGOSLAVIJA 1941-1945. 3. izd. - Ljubljana, Partizanska knjiga, 1978.; str. 228;
- Тасић, Никола - Јовановић, Борислав: МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА У ПРАИСТОРИЈСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ. - Београд, Балканолошки институт САНУ, 1979.; стр. 119 + /1/ + /2/ географске карте; II
(Балканолошки институт САНУ, п.изд.књ.8)
- Findrik, Ranko: PRILOZI POZNAVANJU ORGANIZACIJE STAMBENOG PROSTORA U NARODNOM GRADITELJSTVU SELA. - Beograd, Univerzitet - Arhitektonski fakultet, 1980.; str. 101 + /3/ + 75 crno-belih reprodukcija, crteža i shema u okviru teksta; II
(Poslediplomske studije, Kurs "Stanovanje" - 1979-1981., Materijali, sv. 51)
- Foretić, Vinko: POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808. Deo I: od osnutka do 1526. - Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980.; str. 359 + /5/ sa crno-belim reprodukcijama; II
(Hrvatske povjesnice)
- Foretić, Vinko: POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808. Deo II: od 1526. do 1808. - Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980.; str. 509 + /3/ sa crno-belim reprodukcijama; II
(Hrvatske povjesnice)
- Хан, Верена: АРХИВСКА ГРАЂА О СТАКЛУ И СТАКЛАРСТВУ У ДУБРОВНИКУ (XIV-XVI век), - Београд, САНУ - Балканолошки институт, 1979.; стр. 388 + /3/ + /7/ црно-белих репродукција; II
(П.изд.књ.9)
- Hasandedić, Hivzija: SPOMENICI KULTURE TURSKOG DOBA U MOSTARU. - Sarajevo Veselin Masleša, 1980.; str. 230; II
(Biblioteka "Kulturno nasljedje")
- Horvat, Josip: KULTURA HRVATA KROZ 1000 GODINA. Knj. I-II.

Ceram, C.W.: POKOPANE KULTURE: Roman arheologije. - Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1980.; str. 455 + /1/ + 51 slika i reprodukcija; II

Črnja, Zvane: KULTURNA POVIJEST HRVATSKE. Knj. I - III. - Rijeka, Otokar Keršovani, 1980.;

Џемс, Е.О.: УПОРЕДНА РЕЛИГИЈА, Увод и историјско проучавање религије, (Превео: Сретен Марић), - Нови Сад, Матица српска, 1978.; стр. 400 + /4/; II (Библиотека "Корист и разонода")

Šamić, Midhat: FRANCUSKI PUTNICI U BOSNI I HERCEGOVINI. Knj. II. - Sarajevo, Veselin Masleša, 1980.; str. ; II (Библиотека "Културно наслеђе")

Група аутора: DOLINA RIJEKE NERETVE OD PREHISTORIJE DO RANOG SREDNJEG VEKA, Znanstveni skup, Metković, 4.-7.X.1977. - Split, Hrvatsko arheološko društvo, 1980.; str. 308 + /2/ + crno-bele reprodukcije, sheme, crteži i karte u tekstu; III (izdr. Hrvatskog arheološkog društva, knj. 5)

Група аутора: JUGOSLOVENSKO SLIKARSTVO ŠESTE DEцениJE. Katalog izložbe, jul-septembar 1980. - Beograd, Muzej savremene umetnosti, 1980.; str. 444 + crno-bele reprodukcije; III

Група аутора: КАЗИВАЊА О СРПСКОМ УСТАЊКУ 1804. - Београд, СКЗ, 1980.; стр. XXIV + 388; II (СКЗ, коло LXXIII, књ. 484)

Група аутора: KATARINA KOTROMANIĆ KOSAČA (1478-1978.). Povijesno-teološki simpozij u povodu 500-te obljetnice smrti bosanske kraljice. - Zagreb-Sarajevo, Kršćanska sadašnjost, 1979.; str. 206 + 6 priloga; II

Група аутора: КОСАНЧИЋЕВ ВЕНАЦ, Историјат, истраживања постојећег стања, обрада споменика културе. - Београд, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1979.; стр. /6/ + 103 + /1/ са цртежима и црно-белим репродукцијама у оквиру текста; III

Група аутора: LEKSIKON NOR I REVOLUCIJE U JUGOSLAVIJI, 1941-1945. - Ljubljana, Partizanska knjiga, 1979.; str. 1024; III

Група аутора: REŠENA ARHEOLOŠKA DEDIŠČINA SLOVENIJE, 1945-1980. - Ljubljana, Narodni muzej, 1980.; str. 127 + /1/ + kolor i crno-bele reprodukcije, sheme, crteži i karte; II

Група аутора: SLOVENSKI IMPRESIONISTI. - Ljubljana, Mladinska knjiga, 1980.; str. /24/ + kolor reprodukcije u tekstu; III

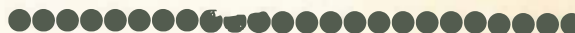
Група аутора: STARI MEDICINSKI INSTRUMENTI. Preveli: Desanka i Tanja Miletić. - Beograd, Vuk Karadžić, 1980.; str. 364; II

Група аутора: ХИЛАНДАРСКИ МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС, Н 517. Фототипско издање рукописа из XV века. Приредио: Др Реља Катић. - Београд, Народна библиотека СРС, 1980.; стр. 80 + 416; II

Гордана Марјановић

СТРАНА ИЗДАЊА

Alexander, Paul J.: REGILIGIOUS AND POLITICAL HISTORY AND THOUGHT IN THE BYZANTINE EMPIRE. - London, Variorum, 1978.; str. 360; II - reprint;

Angelov, Dimitar: LA BULGARIE DES BOGUMILS AUX TURCS. - London, Variorum, 1978.; str. 322; II - reprint;

Bárzu, Ligia: LA CONTINUITÉ DE LA CRÉATION MATÉRIELLE ET SPIRITUELLE DU PEUPLE ROUMAIN SUR LE TERRITOIRE DE L' ANCIENNE DACIE. - Bucuresti, Editura Academiei, 1979.; str. 111 + 17 planova + 2 мапе II (Библиотека de archeologie, Vol. XXXVII)

Bianchi-Bandinelli, Ranuccio: DALL' ELLENISMO AL MEDIOEVO. - Roma, Editori Riuniti, 1978.; str. 208 + 80 tabli; II (Библиотека di storia antica)

Богуславскии, М.М.: МЕЖДУНАРОДНАЈА ОХРАНА КУЛТУРНИХ ЦЕННОСТЕЙ, - Москва, Международное отношенија, 1979.; стр. 190 + /2/ + /32/ црно-белих репродукција у тексту; II

Bryer, Anthony: THE EMPIRE OF TREBIZOND AND THE PONTOS. - London, Variorum, 1980.; str. 366 + 49 ilustracija + 3 мапе; II - reprint;

Clark, Grahame - sa grupom autora: THE CAMBRIDGE ENCYCLOPEDIA OF ARCHEOLOGY, Predgovor prof. Grahame Clark. - Cambridge-London-New York-New Rochelle - Melbourne-Sydney, 1980.; str. 495 + /1/ + crno-bele reprodukcije, sheme, crteži, karte u okviru teksta; III

Constable, Giles: RELIGIOUS LIFE AND THOUGHT (11th - 12th CENTURIES). - London, Variorum, 1979.; str. 380; - II - reprint;

De Martino, Francesco: DIRITTO E SOCIETA NELL' ANTICA ROMA. - Roma, Editori Riuniti, 1979.; str. XXXII + 500; II (Библиотека di storia antica)

Дончева-Петкова, Л.: ЗНАЦИ ВРХУ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ СРЕДНОВЕКОВНА БЛГАРИЈА, VII-X век, - Софија, Балгарска академија на науките, 1980.; стр. 187 + /1/ + XLII табле; II

Egger, Gerhart: BAROCKES KUPFER AUS HERRENGRUND UND ORNAMENTALE VORLAGEBLÄTTER, - Wien, Österreichische Museum für angewandte Kunst, 1979.; стр. 93 + /3/ + 39 crno-belih reprodukcija; II (Schriften der Bibliothek des Österreichische Museums für angewandte Kunst, Band 18)

Egger, Hanna: DAS HANDWERK DES BUCHBINDENS IN VERGANGENHEIT UND GEGENWART, - Wien, Österreichische Museum für angewandte Kunst, 1980.; стр. 103 + + /1/ + kolor i crno-bele reprodukcije u okviru teksta; II (Schriften der Bibliothek des Österreichische Museums für angewandte Kunst, Band 22)

Flemming, Johanna: BYZANTINISCHE SCHATZKUNST, - Berlin, Union Verlag, 1979.; стр. 93 + /1/ + 53 kolor i crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II

Foreville, Raymonde: GOUVERNEMENT ET VIE DE L'ÉGLISE AU MOYEN AGE, - London, Variorum, 1979.; стр. 418 + 10 ilustracija + 10 tabli; III - reprint;

Frend, W.H.C.: TOWN AND COUNTRY IN THE EARLY CHRISTIAN CENTURIES, - London, Variorum, 1980.; стр. 372 + 8 ilustracija; II - reprint;

Gaudemet, Jean: LA FORMATION DU DROIT CANONIQUE MÉDIÉVAL, - London, Variorum, 1980.; стр. 382; II - reprint;

Gebhard, Torsten: ALTE BAUERNHÄUSER, VON DEN HAL-LIGEN BIS ZU DEN ALPEN, 2. izd., - München, Callwey Verl., 1979.; стр. 195 + /1/ + 348 kolor i crno-belih reprodukcija u tekstu; III

Gill, Joseph: CHURCH UNION: ROME AND BYZANTIUM (1204-1453), - London, Variorum, 1979.; стр. 360; II - reprint;

Grabar, André: L'ART DU MOYEN AGE EN OCCIDENT, INFLUENCES BYZANTINES ET ORIENTALES., - London, Variorum, 1980.; стр. 352 + 272 ilustracija; II - reprint;

Grabar, André: L'ART PALÉOCHRÉTIEN ET L'ART BYZANTIN, - London, Variorum, 1979.; стр. 388 + 168 ilustracija; II - reprint;

Grierson, Philip: LATER MEDIEVAL NUMISMATICS (11th - 16th Centuries), - London, Variorum, 1979.; стр. 392 + 21 planova i ilustracija; II - reprint;

Guichen, Gaël de: CLIMAT DANS LE MUSÉE, Mesure-Fiches techniques - Roma, Centre international d'études pour la conservation et la restauration des biens culturels, 1980.; стр. 77 + /3/ sa crno-belih reprodukcijama, shemama i grafikonima u okviru teksta; III

Guillou, André: CULTURE ET SOCIÉTÉ EN ITALIE BYZANTINE (VI e - XI e SIÈCLE). - London, Variorum, 1978.; стр. 336 + 28 ilustracija + 18 planova; II - reprint;

Harl, Ortolof: VINDOBONA, das Römische Wien, - Wien-Hamburg, Verl. Paul Zsolnay, 1979.; стр. 259 + + /1/ + 96 crno-belih reprodukcija, crteža, shema + IV plana u okviru teksta; II

Herlihy, David: CITIES AND SOCIETY IN MEDIEVAL ITALY, - London, Variorum, 1980.; стр. 330; II - reprint;

Иванов, Теофил: АБРИТУС, римски кастил и рановизантиски град в долна Мизиа, Томе I: топографија и укрепителна система на Абритус, - Софија, Балгарска академија на науките, 1980.; стр. 253 + /1/ + + 245 crno-belih reprodukcija i crteža + IV табле у колору; IV

Jacoby, David: RECHERCHES SUR LA MÉDITERRANÉE ORIENTALE DU XII e AU XV e SIÈCLE, - London, Variorum, 1979.; стр. 384; II - reprint;

Jakobs, Michael: MYTHOLOGICAL PAINTING, - Oxford, Phaidon Press Limited, 1979.; стр. 80 + kolor reprodukcije u okviru teksta; IV

Katona, Imre: BEAKERS, CUPS, GOBLETS, Nineteenth Century Glass in the Budapest Museum of Applied Arts, - Budapest, Corvina Kiadó, 1978.; стр. 48 + + 48 kolor reprodukcija; II

Krautheimer, Richard: EARLY CHRISTIAN AND BYZANTINE ARCHITECTURE, 3. izd., - Kingsport-Tennessee, Kingsport Press Inc., 1979.; стр. 583 + /1/ + 406 crno-belih reprodukcija i crteža u tekstu; II (The Pelican History of Art)

Krekić, Bariša: DUBROVNIK, ITALY AND THE BALKANS IN THE LATE MIDDLE AGES, - London, Variorum Reprints, 1980.; стр. separati iz raznih stručnih i naučnih časopisa; II - reprint;

Larsson, Lars Olof-Götz, Pochat: KUNSTGESCHICHTLICHE STUDIEN ZUR FLORENTINER RENAISSANCE, Tome I: Text, Tome II: Tafel, - Stockholm, Kunsthistorische Institut, 1980.; стр. /4/+ X + 393 + /1/ sa crtežima i shemama u tekstu + стр. /1/ + 5+ 116 crno-belih reprodukcija i shema; III

- Lemerle, Paul: ESSAIS SUR LE MONDE BYZANTIN, - London, Variorum Reprints, 1980.; str. /8/ + separati iz raznih stručnih i naučnih časopisa; II - reprint;
- Lemerle, Paul: LE MONDE DE BYZANCE. Histoire et institutions. - London, Variorum, 1978.; str. 450; II - reprint;
- Leonard, Walter: DAS GROSSE BUCH DER WAPPENKUNST, Entwicklung, Elemente, Bildmotive, Gestaltung, 2. dop. popr. izd. - München, Callwey Verl., 1978.; str. 395 + /1/ + kolor i crno-bele reprodukcije i crteži u tekstu; III
- Lewis, Archibald R.: THE SEA AND MEDIEVAL CIVILIZATIONS, - London, Variorum 1978.; str. 320; II - reprint;
- Lovag, Zsuzsa: MITTELALTERLICHE BRONZEKUNST IN UNGARN, - Budapest, Corvina, 1979.; str. 104 + 8 kolor + 45 crno-belih reprodukcija; II
- Lyon, Bryce: STUDIES OF WEST EUROPEAN MEDIEVAL INSTITUTIONS, - London, Variorum, 1978.; str. 334; II - reprint;
- Mannoni, Luciana: MARMOR, MATERIAL UND KULTUR, - München, Callwey Verl., 1980.; str. 234 + /2/ + 327 kolor i crno-belih reprodukcija u tekstu; IV
- Mansell, George: ANATOMY OF ARCHITECTURE, - London-New York-Sydney-Toronto, Hamlyn, 1979.; str. 192 + kolor i crno-bele reprodukcije, crteži, sheme u okviru teksta;
- Milton, Anastos V.: STUDIES IN BYZANTINE INTELLECTUAL HISTORY, - London, Variorum, 1979.; str. 432; II - reprint;
- Нешев, Георги: КУЛТУРНИ ПРОЈАВИ НА БАЛГАРСКИЈА НАРОД XV-XVIII ВЕК, - Софија, Народна просвета, 1978.; стр. 123 + /5/ са црно-белим репродукцијама у оквиру текста; II
- Pathorn, Herbert: DAS GROSSE BUCH DER BAUSTILE, Die Epochen der abendländischen Baukunst und die Baustile der aussereuropäischen Kulturkreise, 2. izd. - München, Südwest Verl., 1979.; str. 191 + /1/ + kolor i crno-bele reprodukcije, crteži, sheme i karte u tekstu; IV
- Peters, Paulhans: UMBAU ALTER BAUERNHÄUSER, STÄDTER LEBEN AUF DEM LANDE, 2. dop. izd. - München, Callwey Verl., 1979.; str. 188 + kolor i crno-bele reprodukcije, crteži i sheme u tekstu; III
- Queller, Donald E.: MEDIEVAL DIPLOMACY AND THE FOURTH CRUSADE, - London, Variorum, Reprints, 1980.; str. separati iz raznih stručnih i naučnih časopisa; II - reprint;
- Raeburn, Michael: ARCHITECTURE OF THE WESTERN WORLD, - London, Orbis Publishing, 1980.; str. 304 + + kolor i crno-bele reprodukcije u tekstu; IV
- Ruprechtsberger, Erwin: RELIEFVERZIERTE SIGILLATEN AUS DEM ENNSER MUSEUM, - Linz, Gesellschaft für Landeskunde, 1978.; str. 102 + /2/ + 41 tabla; II
- Scrnton, Roger: THE AESTHETICS OF ARCHITECTURE, - London, Methnen & Co., 1979.; str. X + 302 + 90 crno-belih reprodukcija u tekstu; II
- Summerson, John: THE CLASSICAL LANGUAGE OF ARCHITECTURE, 2. izd. - London, Thames and Hudson Ltd., 1980.; str. 144 + 139 crno-belih reprodukcija u tekstu; II (The World of Art Library)
- Tapkova-Zalmova, Vasilika: BYZANCE ET LES BALKANS A PARTIR DU VIe SIECLE, LES MOUVEMENTS ETHNIQUES ET LES ETATS, - London, Variorum, 1979.; str. 346 + 4 ilustracije; II - reprint;
- Tierney, Brian: CHURCH LAW AND CONSTITUTIONAL THOUGHT IN THE MIDDLE AGES, - London, Variorum, 1979.; str. 340; II - reprint;
- Weitzmann, Kurt: BYZANTINE BOOK ILLUMINATION AND IVORIES, - London Variorum, Reprints, 1980.; str. /10/ + 490 + /1/ + 6+ crno-bele reprodukcije u tekstu; IV
- Weitzmann, Kurt: BYZANTINE LITURGICAL PSALTERS AND GOSPELS, - London, Variorum, 1980.; str. 322 + 254 ilustracija; III - reprint;
- Wright, Esmond: THE ANCIENT WORLD, A HISTORY OF CIVILIZATIONS FROM PREHISTORY TO THE FALL OF ROME, - London-New York-Sydney-Toronto, Hamlyn, 1979.; str. 319 + /1/ + kolor i crno-bele reprodukcije u tekstu; IV
- Grupa autora: CIBINIUM, Studii și materiale privind muzeul, tehnicil populare, 1974-1978, - Sibiu, Muzeul Brukenthal, 1979.; str. 435 + /1/ sa crno-belih reprodukcijama, shemama, crtežima i planovima u okviru teksta; III
- Grupa autora: ORNAMENTE AUS DREI JAHRTAUSENDEN, Vol. I-IV, - Tübingen, Verl. Ernst Wasmuth, 1978.;
- Grupa autora: VIOLLET-LE-DUC, Galeries nationales de Grand Palais, 19. février-5 mai 1980, - Paris, éd. Réunion des musées nationaux, 1980.; str. /4/ + + 415 + /5/ + crno-bele reprodukcije, sheme i crteži u tekstu; II
- Група аутора: ВОПРОСИ ОХРАНИ РЕСТАВРАЦИИ И ПРОПАГАНДИ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРИ, - Москва, Министерство культуры РСФСР, 1979.; стр. 277 + /1/ + + 55 схема и цртежа + 54 црно-белих репродукција; II (Труди, књ. 78)

Гордана Марјановић

ЧАСОПИСИ

ДОМАЋА ИЗДАЊА

ARHEOLOŠKA BIBLIOGRAFIJA, Knj.1. - Beograd, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1979.;
(Milošević, Ankica: BIBLIOGRAFIJA ANTIČKOG PERIODA VOJVODINE).

ARGO, Informativno glasilo za antiko in zgodnji srednji vek, zgodovino umetnosti in muzeologijo, Knj. XV-XVII. - Ljubljana, Narodni muzej, 1976-1978;

ARHEOLOŠKI PREGLED, Knj.20. (za 1979.) 21. (za 1980.) - Beograd, Arheološko društvo Jugoslavije, 1979, 1980.;

BALCANICA, Knj.IX. (za 1978.) X. (za 1979.) - Beograd, SANU - Institut za balkanologiju, 1978., 1979.;

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ, Књ.26. - Лесковац, Народни музеј, 1980.;
(Стојичић, Слободанка: УСТАВНИ РАЗВИТАК СРБИЈЕ, 1869-1888.)

INFORMATICA MUSEOLOGICA, Sv.2-3. - Zagreb, Muzejski dokumentacioni centar, 1979.;

VARSTVO SPOMENIKOV, Knj. XXII. - Ljubljana, Služba za varstvo kulturnih spomenikov, 1979.;

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ, Посебна издања, Књ. 16. - Beograd, SANU - Византолошки институт, 1979.;
(Радшевић, Нинослава: ШЕСТОДНЕВ ГЕОРГИЈА ПИСИДЕ И ЊЕГОВ СЛОВЕНСКИ ПРЕВОД)

VIJESTI MUZEALACA I KONZERVATORA HRVATSKE, God. XXVIII sv. 1, 2, 3, 4. (za 1979.) God. XXIX, sv. 1, 2. (za 1980.) - Zagreb, Društvo muzejsko-konzervatorskih radnika Hrvatske - Muzej grada Zagreba, 1979., 1980.;

VJESNIK ZA ARHEOLOGIJU I HISTORIJU DALMATINSKU, Knj. LXXII-LXXIII. - Split, Arheološki muzej, 1979.;

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК, Књ. XII-XIII. - Врање, Народни музеј, 1979.;

ГАЛЕРИЈА САНУ, Књ. 36. - Beograd, Галерија САНУ, 1979.;
(Живот и дело Милутина Миланковића, 1879-1979.)

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ, Књ. XXVII. - Beograd, SANU - Етнографски институт, 1978.;

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА, Књ.43. - Beograd, Етнографски музеј, 1979.;

ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКИХ МУЗЕЈА, Књ. XI. - Цетиње, Музеји Цетиња, 1978.;

ГОДИШЊАК ГРАДА БЕОГРАДА, Књ. XXVI. - Beograd, Музеј града Београда, 1979.;

ГОДИШЊАК САНУ, Књ. LXXXV. (за 1978.) - Beograd, САНУ, 1979.;

ГРАЂА, Књ.17. - Beograd, САНУ - Историјски институт, 1978.;

ЖИВА АНТИКА, Knj. XXIX, sv. 1, 2. - Skorje, Seminar za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta, 1979.;

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ, ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРПСКОГ НАРОДА, I одељење - Споменици на српском језику, Књ. XXX. - Beograd, САНУ, 1980.;

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ, Књ.15. - Нови Сад, Матица српска - Одељење за уметност, 1979.;

ЗБОРНИК РАДОВА ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА, Књ.18. (за 1978.) књ.19. (за 1979.) - Beograd, Византолошки институт САНУ, 1978., 1979.;

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА, Књ. IX-X. Посвећен Мирјани Љубинковић-Ђоровић. - Beograd, Народни музеј, MСMLXXIX;

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ, Књ. IX. - Чачак, Народни музеј, 1978.;

ЗБОРНИК ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА, Књ. XIV, св. 1. - Beograd, Филозофски факултет, 1979.;

ZGODOVINSKI ČASOPIS, Knj. XXXIII, sv. 2, 3, 4. - Ljubljana, Zgodovinsko društvo za Slovenijo - Narodni muzej, 1979.;

ЗОГРАФ, Часопис за средњовековну уметност, Књ.9. (за 1978.) књ.10. (за 1979.) - Beograd, Институт за историју уметности Филозофског факултета, 1978., 1979.;

INVENTARIA ARCHAEOLOGICA, Knj. 22 (1979.), 23, 24. (za 1980.) - Beograd, Arheološko društvo Jugoslavije, 1979., 1980.;

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ, Год. XXXI, св. 3, 4. (за 1978.) год. XXXII, св. 1. (за 1979.) - Титоград, Историјски институт, 1978., 1979.;

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК, Књ. XX. - Лесковац, Народни музеј, 1980.;

LETOPIS SAZU, Knj, XXIX (za 1978.) - Ljubljana, SAZU, 1979.;

LOŠKI RAZGLEDI, Knj, XXVI, - Škofja Loka, Muzejsko društvo, 1979.;

NARODNA UMJETNOST, Knj, 16, - Zagreb, Institut za narodnu umjetnost, 1979.;

НИШКИ ЗБОРНИК, Књ, 6 (за 1978.), књ. 7, 8. (за 1979.), - Ниш, "Градина", 1978., 1979.;

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК, Књ, 3, - Нови Пазар, Завичајни музеј, 1979.;

SAVEZ ARHEOLOŠKIH DRUŠTAVA-POSEBNA IZDANJA, Knj, 2, - Beograd, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1980.;

(Petrović, Radmilo: Priručnik za zlatarstvo Avara (567-800),

PRILOGI ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU I ISTORIJU JUGOSLOVENSКИH NARODA POD TURSKOM VLADAVINOM, Knj, XXVII (za 1977.) - Sarajevo, Orijentalni institut, 1979.;

RADOVI INSTITUTA JAZU U ZADRU, Knj, 26, - Zagreb-Zadar, Institut JAZU, 1979.;

RADOVI INSTITUTA ZA HRVATSKU POVIJEST, Knj, 11, - Zagreb, Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 1978.;

RAZPRAVE-DISSERTATIONES, Knj, XI, - Ljubljana, SAZU, 1978.;

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE, *Classis I: historia et sociologia*, Knj, 21, - Ljubljana, SAZU 1978.;

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК, Књ, XCII, Живот и обичаји народни, књ, 38, - Београд, САНУ, 1979.;

СТАРИНАР, Археолошки институт, Књ, XXX, - Београд, Археолошки институт САНУ, 1979.;

УЖИЧКИ ЗБОРНИК, Књ, 7, - Титово Ужице, Народни музеј - Историјски архив - Народна библиотека, 1978.;

FONTES ARCHAEOLOGIAE IUGOSLAVIAE, Knj, III, - Beograd, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1980.;

(Mrkoberad, Dušan: Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji),

Gordana Marjanović

СТРАНА ИЗДАЊА

ACTA HISTORIAE ARTIUM, Knj, XXV, sv. 1-2, 3-4, Budapest, Academia scientiarum Hungaricae, 1979.;

ARS HUNGARICA, Knj, VII, sv. 1, - Budapest, Institut of Art History of Hung, Acad. of Sciences, 1979.;

АРХЕОЛОГИЈА, Књ, 30, 31, 32, - Киев, Институт археологији, 1979.;

АРХЕОЛОГИЈА, Књ, XXI, св. 2, 3, 4. (за 1979.), књ, XXII, св. 1 (за 1980.), - Софија, Археологически институт и музеи при БАН, 1979., 1980.;

BIBLIOTEKA MUZEALNICTWA I OCHRONY ZABYTKÓW - Seria B, Knj, LIX, - Warszawa, Ministerstwo kultury i sztuki, 1980.;

BULLETIN D'INFORMATION DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE POUR L'ETUDE DE LA MOSAÏQUE ANTIQUE - AIEMA, Knj, VII (za 1978.), knj, VIII, sv. 1 (za 1980.), - Paris, Institut d'art et d'archéologie, 1978., 1980.;

BULLETIN DE L'INSTITUT ROYAL DU PATRIMOINE ARTISTIQUE, Knj, XVII (za 1978-1979.), - Bruxelles, Institut Royal du Patrimoine artistique, 1979.;

BULLETIN DU MUSÉE HONGROIS DES BEAUX-ARTS, Knj, 52, - Budapest, Musée hongrois des beaux-arts, 1979.;

CARINTHIA I, Knj, 169, - Klagenfurt, Geschichts Verein für Kärnten, 1979.;

DEUTSCHE KUNST UND DENKMALPFLEGE, Knj, 36, sv. 1-2 (za 1978.), knj, 37, sv. 1, 2 (za 1979.), - München-Berlin, Vereinigung de Landesdenkmalpfleger in der BRD, 1978., 1979.;

ETNOGRAFIA POLSKA, Knj, XXII, sv. 1, 2 (za 1978.), knj, XXIII, sv. 1, 2 (za 1979.), - Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, Polska academia Nauk, 1978., 1979.;

FOLIA ARCHAEOLOGICA, Knj, XXIX (za 1978.), knj, XXX (za 1979.), - Budapest, Bibliotheca Kiado, 1978., 1979.;

ICOM NEWS, Knj, 32, sv. 1-4, - Paris, Conseil international des musées, 1979.;

ZEITSCHRIFT FÜR AESTHETIK UND ALLGEMEINE KUNSTWISSENSCHAFT, Knj, XXIII, sv. 1, 2 (za 1978.), knj, XXIV sv. 1, 2 (za 1979.), - Stuttgart-Köln-Bonn, Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1978., 1979.;

JOURNAL OF THE WARBURG AND COURTAULD INSTITUTES, Knj. XLII, - London, The Warburg Institute, 1979.;

MONUMENTET, Knj. XV-XVI, - Tiranë, Instituti i monumenteve të kulturës, 1978.;

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK, Knj. 12, - Budapest, Institut de Recherche d'Histoire de l'Art, 1980.;

OCHRONA ZABYTKÓW, Knj. XXXII, sv. 2, 3, 4 (125, 126, 127), - Warszawa, Ministerstwo kultury i sztuki, 1979.

OSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR KUNST UND DENKMALPFLEGE, Knj. XXXIV, sv. 1-2, - Wien, Institut für Österreichische Kunstforschung des Bundesdenkmalamtes, 1980.;

PONTICA, Knj. XI, - Constanta, Muzeul de Arheologie, 1978.;

ПРАКТИКА ЗА ГОД. 1976, св. А' (1978), св. В' (1979),
ЗА ГОД. 1977, св. А' В' (1980.), в *Αθηναις*,
Αρχαιολογική Εγκυκλοπαιδεία, 1978, 1979, 1980.;

SILESIA ANTIQUA, Knj. XX (za 1978.), knj. XXI (za 1979.), - Wrocław, Muzeum Archeologiczne, 1978., 1979.;

SLAVIA ANTIQUA, Knj. XXVI, - Warszawa-Poznan, Muzeum Archeologiczne, 1979.;

SLOVENSKA ARCHEOLOGIA, Knj. XXVIII, sv. 1, - Bratislava, Slovenska akademija vied, 1980.;

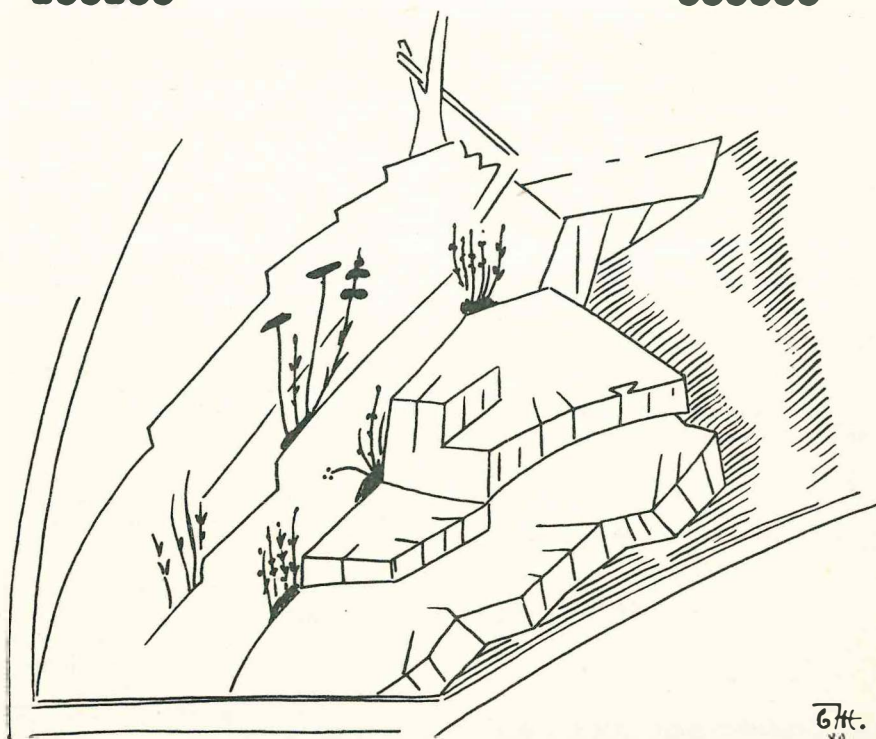
SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ, Knj. XXVII, sv. 3, 4 (za 1979.), knj. XXVIII, sv. 1, 2, 3, (za 1980.), - Bratislava, Slovenska akademija vied, 1979., 1980.;

THE SLAVONIC AND EAST EUROPEAN REVIEW, Knj. LVII, sv. 4. (za 1979.), knj. LVIII, sv. 1, 2, 3, (za 1980.), - London, The School of Slavonic and East European Studies, 1979., 1980.;

TRIERER ZEITSCHRIFT, Knj. XLII, - Trier, Rheinische Landesmuseum, 1979.;

ВИЗАНТИЙСКИЙ ВРЕМЕНИК, Кн. XL (за 1979.), кн. XLI (за 1980.), - Москва, Академия наук СССР - Институт истории, 1979., 1980.;

Гордана Марјановић

Г.М.
80

КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО

VIOLLET-LE-DUC, каталог групе аутора изложбе одржане у Паризу (Galeries nationales du Grand Palais), од 19. фебруара до 5. маја 1980. године у оквиру теме "ГОДИНА НАСЛЕЂА", издање Удружења националних музеја и Министарства културе и комуникација, страна 415 са 649 цртежа и фотографија у тексту, формат 21 x 24 cm

Једна од најистакнутијих личности прошлога столећа Виоле ле Дик (Viollet - le - Duc), обележио је своју епоху грандиозним делима у области архитектуре, истраживања историјских здања и њихове обнове, урстивши се њима, заједно са Виктор Игом и Проспер Меримеом, у ред најзначајнијих стваралаца епохе. Зато није необично што је Виоле ле Дик први архитекта чијем је делу била посвећена недавна изложба у Једној од тренутно највиђенијој галерији европске културне метрополе, у Паризу. Уследила је, како је у уводном тексту истакнуто, ништа мање него после изложбе слика Пабла Пикаса. То показује колико је у свести Француза значајан допринос тог градитеља и истраживача чија делатност пада у прву половину и средину прошлога века, у време обележено Револуцијом и посебним односом према уметничком наслеђу. Потсетимо се да је то било време изузетно занимања за националну баштину и да је та духовна клима имала образа на стваралаштво у свим областима уметности.

Треба рећи на самом почетку да је Виоле ле Дик био, и поред тога, не само слављен већ и оспораван, побуђивао је врло контроверзне реакције на исти начин као и потоњи велики градитељ Шарл Едуард Жанре - Ле Корбизије (Charles Edouard Jeanneret - Le Corbusier). Французима се чинило да је сто година после смрти Ле Дика довољна временска дистанца за тачно оцењивање његове улоге, не само у обнови споменика гра-

дитељства и интерпретацији средњовековне архитектуре, већ и у развоју оновремене архитектуре. Истина, данас се чини враћање националним уметностима и националним градитељским изворима исто толико оправданим као што је у време Виоле ле Дика био историзам, што нас приближава њему и доприноси да његову делатност потпуније разумемо и тачније оценимо.

Од радова Виоле ле Дика био је изложен изванредан број цртежа из младих дана и графичких забележака о историјским споменицима са бројних путовања. Ту су се нашли и његови први пројекти. Највећи део изложбе - са виртуозним цртежима - био је посвећен његовом раду на обнови споменика. Ту су детаљно објашњени и документовани цртежима стања пре и после обнове, први велики радови ле Дика изведени на цркви у Везлеју (Vézelay), од 1840. до 1859. године; радови на реставрацији епископске палате у Сансу (Sens); на обнови - у Револуцији веома оштећене - Богородичине цркве у Паризу; на обнови катедрале у Амијену (Amiens); Богородичине цркве у Бону (Beaune); тврђаве у Каркасону (Carcassonne); на обнови замка Пиерфон (Pierrefonds) и многих других значајних здања. Да би се објаснио приступ Виоле ле Дика обнови тих споменика, аутори изложбе су на самом почетку навели текст из његовог "Речника" где је изложио своја гледишта: "Обновити грађевину то не значи одржавати је. оправити или прерадити. већ је успоставити у потпуном виду које можда није постојало ни у једном датум тренутку". Могло би изгледати на основу тих речи да је однос ле Дика према историјским здањима био одвећ слободан, као што се најчешће и мислило, али реставрације које је извео сведоче да им је приступао одговорно, а његова друга теријска разматрања, баш напротив, приказују га као смишљеног утемељивача модерне заштите градитељских споменика: "Свака грађевина и сваки део грађевине", каже он даље у свом "Речнику", "морају бити обновљени у одговарајућем стилу. не само као спољашност. већ као структура. Неопходно је пре свих радова на обнови тачно утврдити време настанка и обележја сваког дела Архитект одговоран за обнову мора тачно знати не само облике који одговарају сваком периоду уметности, већ и стил сваке појединачне градитељске школе".

Радови, међутим, које је ле Дик предузео на обнови скулптуралног украса у Везлеју, на Богородичиној цркви у Паризу, или на замку Пиерфон, иако су на најбољи могући занатски начин остварени, са правом су оспоравани. Због важности, том његовом раду је посвећен посебан део на изложби и Једно поглавље у каталогу. Приказан је метод који је Виоле ле Дик примењивао не би ли разумео скулптуру, њену обраду у свим појединостима, иконографију сачуваног дела скулптуре, а приказан је и поступак коришћен за утврђивање некадашње вајане целине. Да би био што прецизнији у том раду користио је мулаже; њони су заједно са врло детаљним цртежима били основа студије и претпоставке о оном делу који је недостајао

и за реконструкцију целог комада уграђеног доцније на место извађеног оштећеног оригинала, са данашњег становишта такви поступци су неприхватљиви, али у време Виоле ле Дика обнове старих здања су биле пионирски радови у једној сасвим новој области без утврђених начела. Не треба сметнути са ума, поред тога, ограничене техничке могућности којима се тада располагало. Није било армираног бетона који би повратио стабилност поремећеном архитектонском организу, а да се не измени спољни изглед старог здања, и да је ле Дик морао пажљиво мењати ослабеле делове грађевина, део по део. Настојао је, заузврат, добро да проучи споменик и да истом грађом и обрадом очува његове ликовне вредности; постављао је ознаке на додате делове остављајући целим својим приступом утисак високе професионалне и интелектуалне одговорности према историјском објекту.

Велики ле Диков радни опус није овим исцрпљен. Био је истакнути конструктор и пројектант. На том пољу се огледао пројектујући нове фасаде средњовековних катедрала, пројектујући замкове за имућне поседнике, истицао се запаженим конкурсним радовима, као за оперу у Паризу на пример. Испунио је, такође, интерес за нове металне конструкције; истакао се, најзад, уређењем многих замкова и цркава новим намештајем, ситном пластиком, зидним декорацијама које је сам пројектовао и о чијем се извођењу старао. То је све нашло одраза у три поглавља каталога. Ипак, Виоле ле Дик није био само архитекта, рестауратор, конструктор, сликар, већ изнад свега писац значајних теоријских радова међу којима је и његово капитално дело: *Dictionnaire raisonné de l'Architecture*, које је прошло кроз руке сваког конзерватора и историчара архитектуре због своје огромне и трајне вредности.

Са Виоле ле Диком настала је, слободно се може рећи, једна нова делатност: рестаурација историјских споменика, јер је она тада добила нов смисао обележавајући намеру да се обнови старо стање једне грађевине, уместо једноставне поправке насталих оштећења. Предузимана су, зато, опсежна испитивања да би се тачно утврдио изворни облик грађевина; исходи су постали праве научне студије, а благодарети томе цела делатност усмерена на обнову споменика постала је, у западним европским земљама већ у то време, равноправна са осталим научним гранама. Природно је, стога, што је име Виоле ле Дика нераскидиво везано са појмом културног наслеђа не само у свести Француза, већ и конзерватора читавога света, а изложба одржана маја ове године у *Grand Palais*-у, одраз је признања и разумевања француске културне јавности за делатност посвећену очувању споменичког наслеђа.

Милка Чанак-Медић

САВА НЕМАЊИЋ

Зборник реферата са симпозијума "Сава Немањић - Свети Сава, историја и предање" Српска академија наука и уметности - Председништво, Београд, 1979. Уредник: Војислав Ђурић

Децембра месеца 1976. године, поводом 800-годишњице рођења Саве Немањића, у организацији САНУ, одржан је међународни научни скуп, посвећен теми "Сава Немањић - Свети Сава, историја и предање", на коме је узело учешћа преко тридесет најеминентнијих медијевалиста и других научника из наше земље и иностранства.

Њихови реферати и саопштења штампани су у интегралном облику у Зборнику САВА НЕМАЊИЋ - СВЕТИ САВА, волуменозној и изванредно опремљеној књизи од преко 500 страна великог формата са мноштвом црно-белих и колор фотоса и цртежа.

У уводној речи председника Српске академије наука и уметности, Павла Савића, у којој се говори о мотивима и разлозима одржавања овог скупа, наглашено је "да ће за даљи напредак неколико хуманистичких научних дисциплина бити од велике користи да се саберу многобројни, разновиди трагови које је Сава Немањић оставио у споменицима разних времена на широком подручју, да се протумачи њихов смисао и повеже са одликом времена у коме су настали, као и да се неки ранији судови ревидирају".

Судећи према темама и садржини реферата који су у Зборнику већином добили карактер правих студија и расправа, ове жеље и идеје су углавном остварене. Сагледан вишестрано кроз дело, акцију и улогу коју је имао у пресудној етапи око консолидације српске државне независности, стицања црквене самосталности и утемељења српске писмености, књижевности и уметности, Сава Немањић је кроз већину објављених прилога рељефно оцртан захваљујући новим изворима и критичким оценама раније коришћених података.

Значај овог зборника огледа се у томе што је Сава Немањић у светлу објективних научних мерила и чињеница поново разматран у свим оним облицима његовог деловања преко којих је ушао у галерију наших најзнаменитијих историјских личности.

Зборник се састоји од неколико већих или мањих тематских целина, које се односе на различите аспекте истраживања и изучавања личности и дела Саве Немањића. Прва се односи на историографски, одно-

сно историјски приступ проучавању светога Саве и његове епохе, у коме доминирају питања из историје цркве, тј, проблеми везани за место и улогу св. Саве у утемељавању српске црквене независности као битног услова за државну самосталност, Истакнуто место у овом поглављу зборника заузимају радови: "Проблеми биографије светога Саве" С. Ђирковића, "Ктиторска делатност светога Саве" М. Живојиновића, "Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године" Ј. Калић, "Колико је св. Сава као личност могао да утиче на остварење автокефалије Српске цркве" Ј. Тирнандиса, "Автокефалност Српске цркве и Охридска архиепископија" Б. Ферјанчића и "Епископије Српске цркве 1220. године" М. Јанковић.

Група радова који се баве књижевном, правном и лингвистичком проблематиком Савиних дела сачињавају: "Улога светога Саве у оквиру словенске књижевне делатности на Светој Гори" А. Е. Тахиаоса "Крмчија светога Саве" Д. Богдановића, "Правни списи светога Саве" В. Мошина, "Закон светога Симеона и светога Саве" М. Благојевића, "О језику у списима светога Саве" П. Ивића, "Свети Сава и рашка правописна школа" О. Недељковић, "Удвајање и понављање као начело књижевног дела светога Саве" Ђ. Трифуновића и "Историја настанка Живота господина Симеона и светога Саве" Р. Маринковић.

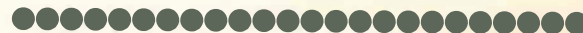
Веома занимљиву целину чине објављене расправе које се односе на српску уметност у доба светога Саве и његов допринос идејном и иконографско-тематском усмеравању развоја зидног сликарства као и на програмско осмишљавање црквеног градитељства. Ту се посебно истичу радови: "Лик светога Саве у Дементијановом Животу и подвизима архиепископа све-српске и поморске земље преподобног и богоносног наставника Саве" С. Радојчића, "Свети Сава и програм рашког храма" од В. Кораћа, "Свети Сава и сликарство његовог доба" В. Ј. Ђурића, "Манастир Филокал у Солуну" А. Цитуридуе, "Иконографија светога Саве у средњем веку" Д. Милошевић и др.

Известан број истраживача бави се питањима која се односе на одјеке, утицаје и доприносе св. Саве у познијем развоју уметности, књижевности, народне културе, историје, традиције. Тако су у средишту пажње текстови: Г. Бабић - "Низови портрета српских епископа, архиепископа и патријарха у зидном сликарству (XIII-XVI в.)", В. Ђурића - "Лик светога Саве у књижевности", Ј. Туцакова - "Допринос светога Саве унапређењу здравствене културе у средњовековној Србији", Г. Суботића - "Иконографија светога Саве у време турске власти", С. Петковића - "Свети Сава Српски у старом руском, румунском и бугарском сликарству", И. Божића - "Свети Сава у предању", Д. Медаковића - "Историјске основе иконографије св. Саве у XVIII веку", М. Павића - "Лик светога Саве у српској књижевности XVIII века", М. Пантића - "Андрија Змајевић о светом Сави", Д. Стефановића - "Свети Сава у црквеној музици", Р. Са-

марџића - "Свети Сава у модерној српској историографији" и др.

О универзалности традиције о Сави Немањићу, њеној укоренености у наш револуционарни народни покрет и позитивној улози у преломном раздобљу наше новије историје, најбоље је доказе пружио Владимир Дедијер у свом богатс документованом раду "Историјска грађа из Народноослободилачке борбе 1941-1945. о просветитељској улози светога Саве".

Зборник радова са научног скупа "Сава Немањић - свети Сава, историја и предање" преко резимеа прилога на француском, енглеском и руском језику оствариће комуникацију са иностраним научним светом, а наша научна и културна јавност добили су књигу о историјској личности којој се одужује дуг, али више од тога којом се наша историографија обогаћује, а научна мисао обавезује и подстиче да се дубље забави са неким питањима XII и XIII века која су покренули неки радови објављени у њој.

Дејан Медаковић

СРПСКА УМЕТНОСТ У XVIII ВЕКУ, Београд - Српска књижевна задруга, 1980.

Дејан Медаковић, писац неколико значајних дела наше историје уметности "Графика српских штампаних књига XV-XVII века" - Београд 1958., "Српски сликари XVIII-XIX века" - Нови Сад 1968., "Путеви српског барока" - Београд 1971., "Трагом српског барока" - Нови Сад 1976, и "Манастир Савина" - Београд 1978,) и један од изванредних зналаца наше уметности у веку просвећености, написао је нову књигу "Српска уметност у XVIII веку", која ће већ својом појавом у LXXIII колу плаве библиотеке Српске књижевне задруге побудити ширу пажњу наше читалачке публике, Хитајући да забележимо излазак из штампе, ишчитавамо последње странице овог искусно и прецизно писаног дела неодолевајући утиску да добијамо нову драгоцену књигу како у области историје уметности, тако и уопште на пољу наше националне културе и историје.

XVIII век је као прекретничко раздобље наше историје одавно привлачио наше истраживаче, Процеси који су се догађали на подручју културне и уметничке еманципације српског народа, одбеглог валовима Велике сеобе Срба 1690. године у области јужне Угарске, Д. Медаковић проучава други низ година. Не ретко нас је радовао и узбуђивао бројним открићима објављеним у својим студијама и распра-

вама. Сада је пред нама сређена и систематизиована, прегледна и изузетно читљива целина научног виђења развојних токова у сликарству, архитектури, примењеној уметности (дуборез, ситна пластика, уметнички вез и кожни повези књига) и графици српског народа у XVIII веку,

Живећи у крилу Аустријске империје, Срби су после Велике сеоба испојили чудесно виталну снагу да очувају свој идентитет, са ослонцем на рашке и моравске уметничке традиције на новим просторима које је насељавао српски живаљ, дуго је доминирао зографски уметнички израз преживелих и усахлих иконографских и стилских образаца, Нашавши се пред задатком да се духовно повеже са великим центрима православности, на подручје нове домовине Срба почињу плодотворно да струје утицаји јужно-руске бајроке уметности, Доцније када свест о потреби националног испољавања постаје својина економски ојачале грађанске класе која жели да се укључи у савремене токове културе Аустријске монархије, српска уметност постепено проналази оне копче с којима ће се везати за модерне тековине западно-европског света, Тако настају преломне промене које ће наше уметничко схватање у идејном, иконографском и стилском погледу приближити остваривању нових концепција плодних културних симбиоза, Дефинитивно раскидање са старим уметничким убеђењима постало је основна карактеристика српске уметности на завршетку овог столећа у области преко Саве и Дунава, Још ће доста дуго у унутрашњости Балкана егзистирати стари облици, али на прагу је ново доба,

Све ове преображаје који су се одвијали следом нових политичких, друштвених и економских и других услова и догађаја, Медаковић је уверљиво и значајки објаснио у свим областима уметничког стварања. Учинио је то доследно пратећи и тумачећи појаве значајних уметничких личности и анализирајући њихово дело.

Прогресивна уметничка струјања која су доносила нове плодове била су предмет веће пажње, што је и разумљиво, Она су понајвише сагледана у Подунављу, у области у којој су била богатија и сложенија и где су уметничка збивања имала пресуднији значај у укупном развоју српске ликовне мисли. Међутим, чини нам се да је читаоцима требало више предочити неке уметничке споменике који су данас репрезентанти ликовне баштине српског народа прве половине овог века, без обзира на њихов претежно конзервативни карактер, Реч је о монументалним делима зидног сликарства у Враћевшници, Драчи и Раваници, Тиме би био избегнут утисак о извесној уметничкој пустоши која је, како може из књиге да се схвати, владала у старим крајевима, Ове преостале уметничке целине, уз безброј других остварења и током првог и другог српског устанка претежно пострадалих дела, бацају једно посебно осветљење на уметничко-занатску делатност у

унутрашњости Србије, коју је требало у оваквом прегледу глобално сагледати, Дубљим увидом у све слојеве тз, зографског стварања које, на жалост, још није довољно истражено и проучено, могу се већ сада уочити особена и жива оплођавања која нису увек нашу уметност овог схватања водила ка смрти, Вероватно ће још доста протећи времена док се не сагледају она спореднија кретања која су се паралелно одвијала са главним токовима уметничког развоја овог раздобља, Макар колико изгледала минорна, она су у неким областима била једини облик уметничке активности, а за стицање укупне представе о сликарском, грађитељском, графичком и другом стварању Срба на свим географским просторима, она се морају истраживати исто тако брижљиво и систематски као и најзначајнија збивања у уметничком свету српског Подунавља.

Наша знања о уметности XVIII века видно напредују. Смело би се рећи да су она о неким видовима уметничког стварања Срба чак и испред домаћа наше историографије у изучавању политичких и друштвено-економских прилика овог доба, Огроман допринос овоме дао је Д. Медаковић као водећи проучавалац уметности, Нову потврду ове истине налазимо управо у његовој књизи, која нам је недостајала,

К, Балабанов, А, Николовски, Д, Ђорнаков:

СПОМЕНИЦИ НА КУЛТУРАТА НА МАКЕДОНИЈА,
Скопље, "Мисла", 1980,

Интересовање шире јавности за разнолике вредности споменика културе расте хуманизацијом друштвене свести, Протекле послератне године, у којима је рад на заштити културне баштине постао саставни део нашег културног интегритета и један од важних циљева нашег укупног самоуправног развоја, значајно је унапредовао сензибилитет и радозналост културног и друштвеног мијења за културно-историјске споменике, У изналажењу облика да се задовољење потребе ове врсте уздигне на савременији ниво, још нисмо показали довољно спретности и разумевања, На овом плану сасвим су подбациле многе издавачке куће, на које се, додуше, не може свалити сва кривица, Овоме су несумњиво допринели конзерватори којимане недостају идеје, али их очигледно спутава или организациона немоћ или недостатак прилежности, У круговима српских конзерватора, а посебно међу истраживачима који се са научним амбицијама баве проучавањем споменика културе, преовладава, изгледа, уверење о секундарности задатака да се непокретна културна добра популарно-стручним приказима приближе шири читалачким слоје-

вима. Заправо, многима је страна мисао о потреби ангажовања конзерватора и других зналаца у писању целовитијих прегледа споменичких фондова, изради монографија о појединим споменицима или других публикација којима би се свеколикој јавности плански предочавале сваковрсне вредности културно-уметничког наслеђа наше прошлости. Из тих разлога налазимо се готово пред правим понором кад је реч о досадашњим остварењима у овој области. Пред том чињеницом нико не може да буде спокојан, а најмање конзерватори наше Републике. Идеје које у последње време закупају Републички завод и Заједницу завода за заштиту споменика културе о издавању обимније књиге о најзначајнијим непокретним културним добрима Србије, заслужују сваку пажњу, па тим поводом ваља изразити наду да ће се и сличне иницијативе остваривати,

У другим републикама ипак није тако суморна ситуација, ма да ни ту нису остварени неки изузетни резултати. Охрабрују и изазивају радост појаве појединих књига са амбицијама да се што комплексније, на приступачан начин, прикажу најдрагоценија сведочанства материјалне прошлости народа и народности појединих наших република, без обзира на све недостатке којима се одликују оваква издања. У такве, назовимо их подухвате, свакако спада књига "Споменици на културата на Македонија" коју су написали Коста Балабанов, Антоније Николовски и Димитрије Ђорнаков, а издала је скопска издавачка кућа "Мисла". Угледни македонски конзерватори и научни радници латили су Једног, по многим проценама, веома целисходног културног и друштвеног посла да напишу целовиту књигу, којом ће се читаоцима ове републике презентовати сви најзначајнији споменици у Македонији од праисторије до XIX века. Овај посао првобитно је обављен пре неколико година када се појавило прво издање књиге, да би потом дошло до другог. Пред нама је сада треће издање, знатно допуњено и репрезентативније графички-ликовно опремљено, Преуређено и обогаћено новим подацима до којих су аутори и други истраживачки дошли, ово издање представља неупоредиво боље и вредније остварење од претходна два. Кад се има у виду чињеница да су овде нашли своје место и неки споменици мање познати стручној и научној јавности, а није их било у првом и другом издању, онда се може схватити да је ова књига знатно обухватнија и темељнија. У успех раније и сада обављеног посла не треба сумњати, јер то најбоље потврђују три издања књиге за релативно кратко време. Штампано у 5.000 примерака - у тиражу који је за наше прилике у овој области доста неуобичајен, треће издање ове књиге чији је лик дограђен и доведен на ниво савремено графички опремљеног дела, лако ће вероватно наћи пут до својих читалаца као што је то био случај са претходна два.

Када се пише оваква књига постоји више концепција на основу којих се, на различит начин, читаоци мо-

гу да обавесте о интегралним вредностима споменичког наслеђа. Један од најчешће примењиваних прилаза огледао се у настојањима да се хронолошко-стилским начелима објасне битне одреднице историјских, културних, уметничких, социолошких и других вредности обухваћених споменика у оквиру шире историјско географске или територијалне административно-политичке целине, као што је на пример подручје републике или покрајине. Уз овакве приступе готово редовно иду потребе за објашњењем друштвено-политичких и других услова епоха у којима су споменици настајали. Зависно од тога који је превасходан циљ аутора и књиге, таква се замисао и спроводи. У случају ове књиге примењен је метод који помало одступа од ове схеме. Његово остваривање био је, очигледно, једноставнији пут, а који је управо усмерен ка томе да се читаоцима понуде штива о споменицима која ће директно, без икаквог контекста, саопштавати суштине њихових историјских, архитектонских, културних, уметничких и других садржаја,

Писци су, наиме, схватили да књига треба да информше читаоца о бићу македонске културне баштине преко фактографије која је сведена на податак, на чињенице до којих је дошла данашња научна мисао, да му се на поједностављен и доступан начин, путем сажетих али понекад и врло садржајних текстова, заснованих на мери научних сазнања, саопште о сваком важнијем споменику елементи његовог животописа и, у најкраћим цртама, објасне битне ознаке његових историјских, архитектонских, ликовних, археолошких, етнографских и других својстава - зависно од његове врсте и карактера. Изостале су можда ипак нужне напомене о раздобљима, затим о неким чињеницама који би допринесли бољем разумевању стилске и хронолошке припадности споменика и сл. Књига би, вероватно, уз ове и овакве допуне имала знатно сложенију структуру, услед чега би можда био сужен круг њених читалаца, што су писци сигурно имали у виду. Замишљена, дакле, тако да пружи најесесијалнија и најелементарнија, али на научним основама темељена обавештења о споменицима, књига и није могла бити друкчија од овакве каква јесте. Она има сасвим одређену функцију коју ће несумњиво остварити, без обзира што се са становишта строжијег критичког приступа, могу ставити одређене примедбе. Оне, међутим, немају сврхе кад се има у виду намера аутора и издавача.

У излагању целокупне материје писци су се определили за два основна начела: принцип регионалног сагледавања фондова и принцип хронолошког презентовања материјала о споменицима у оквиру регионалних целина. Понегде ово друго начело није сасвим доследно спроведено. Читава, дакле, културна баштина Македоније у књизи је сагледана у границама седам региона и то: 1, Скопског, 2, Кумановског, 3, Штипско-Струмичко-Злетовског, 4, Титовово-лешког, 5, Битољско-Прилепско-Демирхисарског, 6, Тетовско-Гостиварског и 7, Охридско-Преспанског.

У обради других смедеревских споменика и свих кључних фаза у развоју овог града писац се служио истим методом, консултујући при том сву постојећу научну, стручну и другу литературу. Све ово говори о поузданости научног исказа, о исходу великог истраживачког труда на чијим ће основама, како сам писац каже, моћи лакше да се напише уопштена и потпуна историја Смедерева,

Од свог првог поглавља "Значење речи Смедерево, Mons Aureus I Margus и њихово рано помињање" па до последњег под насловом "Развој урбанизма у социјалистичкој епохи" књига Л. Павловића обима од око 440 страница великог формата и илустрована са око 500 фотографија, цртежа и факсимила, представља својеврсну историографску културно-хронолошку целину сачињену од великог броја дефинитивно научно обрађених прилога и исто тако од мношине текстова који имају разнолик карактер, али увек завнованих на изворним подацима, тачним запажањима и провереним поставкама. Иако понекад неуједначене, углавном због оскудице докумената, који пут писане са наглашеним емотивним набојом, све ове текстуалне и документационе саставнице чине јединствено ткиво књиге, које ће подједнако пленити пажњу како радозналих научних радника, тако и широког круга читалаца. Извесни недостаци у општој концепцији и композицији дела што имају утицаја на његову прегледност, и, можда, поједине излишности које ће уочити најстрожи критичари, нимало не умањују општи значај књиге. Због истакнутих врлина "Историја Смедерева у речи и слици" не може бити лепши поклон граду који навршава шест векова свог битисања,

Ранко Финдрик

ПРИЛОЗИ ПОЗНАВАЊУ ОРГАНИЗАЦИЈЕ СТАМБЕНОГ ПРОСТОРА У НАРОДНОМ ГРАДИТЕЉСТВУ СЕЛА, Београд, Архитектонски факултет, 1980,

Проучавање народног градитељства је релативно млада научна дисциплина иако су се изучавањем сеоске куће делимично бавили и наши најистакнутији етнологи, антрополози, географи и социолози старе генерације као што су Ј. Цвијић, М. Карановић, Б. Дробњак-Ковачић, С. Вукосављевић и други. Несумњиво највеће заслуге у познавању ове области људске делатности имају архитекте - истраживачки и то: Б. Ковчић, А. Дероко, М. Миличић, А. Фројденрајх, М. Кандић и др. који су се бавили изучавањем просторних и конструктивних склопова старих зграда и уопште њиховим развојем. Међу архитектурама средње генерације истакнуто место заузима: Р. Финдрик који је

радећи на заштити споменика културе, односно народног неимарства, дао значајан допринос у постављању научне представе о развојној линији сеоске и градске куће,

Његова најновија студија објављена као посебна књига у издању Архитектонског факултета у Београду, посвећена је управо неким кључним питањима развоја сеоске куће у више области наше земље.

Заснована на изврсном познавању терена, изванредној документацији коју је писац годинама прикупљао и тачном запажању многих елемената и особености појединих типова у стамбеном сеоском градитељству, Финдрикова студија води нас ка закључку да је просторни склоп старог сеоског стана изузетно смешљиво и рационално решење, на којем би и савремени пројектанти могли што шта да науче. Ауторове поставке уверљиво опредељују и тумаче генезу најважнијих врста грађевина, на којима се у овој књизи задржао преко веома добро одабраних примера. Пратећи еволуцију концепције, облика, организације

простора и конструктивних решења првобитних склопништа, једноделних станова, дводелних и вишеделних кућа као и стамбених грађевина посебне намене, писац је уочио неке појаве које до сада нису биле довољно запажене. Преко њих је успео да сагледа неке заједничке црте у трансформацији једноделне у дводелну кућу на различитим подручјима и да истовремено установи извесне битне разлике.

Пројимања и утицаји који су струјали из једне области у другу имали су очигледног одраза у народном неимарству услед чега је и дошло до заједничких особености, али су се оне због различитих климатских услова и других околности неједнако развијале и испољавале. Примери таквих међусобних зависности можда су најбоље сагледани у разматрању косовске куће и куће типа брвнаре, а у поглављу "Од сеоске ка градској кући" аргументовано су утврђене све мене једног типа зграде проузроковане новим условима и захтевима живота.

Студија Р. Финдрика улази у ред ретких и изузетно документованих прилога који суштински доприносе ширем и потпунијем сагледавању сложених путева у развоју стана у Народном неимарству наших крајева. Поред тога што ће бити од користи за унапређење наше научне мисли о неистраженим аспектима народног неимарства, она ће добро доћи архитектурама који се баве пројектовањем савремених станова,

Ејуп Мушовић

ЕТНИЧКИ ПРОЦЕСИ И ЕТНИЧКА СТРУКТУРА
СТАНОВНИШТВА НОВОГ ПАЗАРА
Етнографски институт САНУ, Београд, 1979.

Постоје подручја у нашој Републици која су вековима представљала посебне историјско-географске целине у оквиру којих су се одигравали особени и даљекосежни процеси. Једна од таквих области је шире подручје слива реке Рашке, у којем се као старо и велико градско насеље налази Нови Пазар.

Кад се има у виду да су сви крајеви улазили у састав централног дела најстарије независне српске државне организације где се налазила и престоница српских владара позната под именом Рас, онда се може схватити какву је улогу Нови Пазар имао у нашој историји, посебно у периоду од XII до XIV века, мада се, уствари, у сваком раздобљу одликовао специфичном и самосвојном прошлошћу.

Сложеног и тешког задатка прихватио се угледни новопазарски професор и научни радник Ејуп Мушовић када је приступио проучавању етногенезе ове области, у којој су се одвијали врло значајни историјски, етнички, друштвени, културни, конфесионални и други процеси, што су чинили укупну слику њене прошлости. Основне тешкоће с којима се аутор суочавао огледале су се у оскудици историјских извора у виду писаних података, што га је упућивало или на коришћење документационе грађе друге врсте, а најчешће онемогућавало да сагледа неке важне појаве и догађаје које наша савремена научна историографија у оваквим подухватима с правом очекује. Отуда се може објаснити извесна неуједначеност у обради појединих поглавља ове занимљиве и вредне књиге, објављене под насловом "Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара".

Мушовићева студија коју је као докторску дисертацију одбранио на Филозофском факултету у Београду, састоји се од три већа поглавља. Прво је посвећено историјском прегледу од најстаријих времена до наших дана. Искусством и сигурношћу добро обавештеног znalца, Мушовић нам је предочио сажету, али врло уверљиву представу о садржајној прошлости новопазарске области.

Основни проблем којим се књига бави - етничка структура и етнички процеси, обрађен је у другом централном поглављу. У мери у којој је писац располагао са подацима потпуније или мање потпуно је третиран низ основних питања, међу којима

се истичу: новопазарско становништво од оснивања града, нова структура становништва Новог Пазара, затим миграција, имиграција и структура становништва од почетка XIX века и др. Провереним научним методама аутор је користећи раније познате изворе и проналазећи нове, успео да целовито обележи све важније промене у етничкој структури становништва ове области, а посебно у Новом Пазару, осветливши их у контексту историјских збивања које је изванредно сигурно сагледао и протумачио.

Посебно поглавље представља богата документација о новопазарским породицама, брижљиво сакупљена, обрађена и презентована по абецедном реду.

Као плод дугогодишњих истрајних истраживања спроведених у веома тешким условима научног рада у провинцији, Мушовићева књига улази у круг малобројних историјско-етнографских дела посвећених појединим нашим областима, на чијим основама и домаћинама наша наука проналази нове изворе драгоцених сазнања, с којима обезбеђује свој напредак.

Жарко Шћепановић
СРЕДЊЕ ПОЛИМЉЕ И ПОТАРЈЕ
Етнографски институт САНУ, Београд, 1979.

Наша савремена научна историографија у напорима за успостављањем потпуније и објективније слике прошлости, веома се ослања на критичке научне студије и расправе посвећене ужим географским просторима или мањим историјско-географским целинама. Наравно, праве изворе нових сазнања тражиће увек само у оним делима која су писана научним методама.

Међу такве студије свакако се може уврстити књига Ж. Шћепановића "Средње Полимље и Потарје" која спада у круг озбиљно аргументованих историјско-етнолошких расправа. Настала као докторска дисертација која је са успехом одбрањена на Филозофском факултету у Београду, она носи сва главна обележја темељно и поуздано сазданих творевина са несумњивим научним вредностима, произашлих из дугогодишњих и свестраних истраживања ових области.

Посвећена територији која као историјско-географска целина представља једну од најинтересантнијих области где су се у многим епохама одигравали кључни и прекретнички догађаји и успостављани интересантни друштвени, економски и културни односи и токови (Овде је настао нуклеус прве српске државе, на пример), књига целовито приказује прошлост широког распона од пресловеног раздобља па до краја турске владавине - 1912. г.

Користећи познате историјске изворе, сву постојећу стручну и научну литературу, а за новије време и архивске документе, и често се ослањајући и на податке до којих се дошло археолошким истраживањем, аутор је успео да осветли многе важне процесе историјске и етнографске природе. Вредно је истаћи да писац није посматрао изоловано разнолика питања и збивања на овом подручју већ их је разматрао у склопу шире сагледаних прилика и повезивао их са догађајима у сусредним областима. У средишту пажње аутора био је живот људских заједница на овом тлу и разноврсни облици њиховог испољавања који су посматрани кроз пресек историјских токова и етничких процеса.

Макар колико су се осећале празнине у погледу очуваних изворних података, нарочито за поједине периоде, писац је успео да реконструише најважније етапе у друштвеном развоју овог краја, указујући на појаве које су допринеле особености његове етнолошке слике.

Пример Шћепановићеве расправе указује на потребу интензивнијих и систематичнијих испитивања других наших области, чиме би се обезбедила могућност да се у догледније време на светлост дана изнесу многе важне и непознате чињенице које могу да промене досадашњу научну представу о историји ширих подручја.

Група аутора
АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА КРУШЕВЦА И
МОРАВСКЕ СРБИЈЕ
Археолошки институт, Београд, 1980,

Продубљење научно интересовање за прошлост Крушевца започело је поводом 600-годишњице његовог оснивања, а археолошка истраживања средњовековног града - престонице кнеза Лазара, везана су за племените иницијативе и идеје Крушевљана у погледу стварања археолошког парка и уређења музеја, који се налази у овом комплексу. Истраживање прошлости Моравске Србије достигло је релативно задовољавајући ниво пре свега захваљујући кључним научним потребама, а затим и стицају околности што су последњих десетак година предузети обимнији радови на заштити споменика културе ове епохе, који подразумевају и озбиљнија археолошка испитивања.

Неки резултати тих истраживања саопштени су на симпозијуму у Крушевцу чији су организатори били Археолошки институт из Београда и Народни музеј из Крушевца. Под називом "Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије" објављен је, као посебна

целина у оквиру научне публикације "Старинар", зборник саопштења са тог симпозијума.

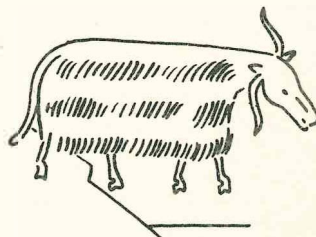
Међу десетак опсежних и озбиљно аргументованих реферата истиче се неколицина радова који представљају нове прилоге научној интерпретацији прошлости Крушевца и неких питања из културне историје Моравске Србије.

Из круга саопштења везаних за проблем средњовековног Крушевца треба издвојити рад "Место Крушевца у систему утврђених градова средњовековне Србије", чији је аутор Ђурђе Бошковић, затим садржајан и врло документован прилог Бранислава Вуловића "Лазарица - црква св. Стефана у Крушевцу". Не мање интересантне текстове објављују Емилија Томић, Мирко Ковачевић и Душица Минић, који се односе на праисторијску прошлост Крушевца, профану архитектуру средњовековног града Крушевца и на датовање средњовековне керамике овог града.

У групи тематски опредељених за културну и уметничку прошлост Моравске Србије истичу се радови чији су аутори: Марија Бајаловић - Хаџи-Пешић, Гордана Томић, Марко Поповић, Гордана Марјановић-Вујковић и други. Питања којим се баве ови истраживачи везана су претежно за исходе археолошких и других испитивања значајних али мање познатих архитектонских споменика као што су: Милентија, Павловац, Кастаљан, цркве у Сталаћу и околини и др. Леп и успешан покушај синтетичког сагледавања развоја једне области примењене уметности крајем XIV и почетком XV века дала је М. Бајаловић - Хаџи-Пешић у свом раду "Декорисана керамика Моравске Србије".

Иако овај зборник не садржи изузетно значајне научне резултате, он ипак доноси обиље нових података преко којих се могу потпуније сагледати токови историјског, економског, друштвеног и културног развоја Крушевца и Моравске Србије. Стога његово објављивање треба да подстакне на сличне подухвате који имају колико научни толико и друштвени значај.

Радомир Станић

PETER FISTER

OBNOVA IN VARSTVO ARHITEKTURNE DEDIŠČINE,
Ljubljana, "Partizanska knjiga", 1979.

У савременом градитељству често се превиђају и свесно занемарују старе архитектонске вредности које једном граду или развијенијем сеоском насељу дају поуздане елементе препознатљивости или доприносе успостављању слике о аутентичним одликама њихове генезе и развоја. Из тих разлога многи наши градови који су у послератном раздобљу доживели буран развој, у великој мери су изгубили свој карактер, стару физиономију, дух и арому прошлих времена. У њиховом наглом преображају и модернизацији, чему су највише допринеле урбанистичко-архитектонске интервенције, заувек су нестала стара вредна здања, читаве просторно-урбанистичке целине и амбијенти, чијих културно-историјских вредности у тренутку њихове угрожености нисмо били сасвим свесни, а за чијим неповратним нестанком данас истински жалимо.

Тек у последње време постоје нам јасно да се не може нити смео олако одрицати наслеђа својих предака, конформистички негирати и жртвовати евидентне архитектонске и друге вредности, јер на тај начин поред брисања трагова и сведочанстава свог идентитета, ускраћујемо себи могућности да садржајније, одуховљеније и хуманије планирамо своју будућност и да на присуствима споменичких и других старих објеката и амбијената пројектујемо човекомерније, лепше и привлачније градове, који ће одражавати дух сопствене историје и означавати неопходан континуитет грађења и уопште стварања,

У време када је више него икада потребно отклонити евентуалне дилеме на овом плану, појавила се веома корисна чак и драгоцену књига "Obnova in varstvo arhitekture dediščine" (Обнова и заштита архитектонске баштине) од П. Фистера, професора љубљанског универзитета, који проблем хуманизације животног простора управо прецизно теоретски и практично одређује обновама и заштитом архитектонског наслеђа као једном од најзначајнијих компоненти у будућем планирању човековом садржајнијег, креативнијег и потпунијег живота.

Као искусни архитекта конзерватор, П. Фистер је имао прилике да се свестрано упозна са проблематиком заштите словеначких архитектонских споменика, а као педагог и предавач на Интернационалном центру за проучавање конзервације и рестаурације културних добара у Риму, он је могао да прошири и продуби своја сазнања о европским и светским до-

стигнућима у области теорије и праксе на плану истраживања, проучавања, заштите и коришћења културних добара, што је допринело могућности да напише прво синтетичко дело код нас, које прегледно и целивито третира проблем заштите споменика старог градитељства,

Замишљена амбициозно са поглављима која већ и редоследом указују на систематичност и адекватност приступа читавој материји која се третира, Фистерова књига садржи три дела којима се исцрпљују готово сви аспекти теоретског и практичног осмишљавања овог комплексног и осетљивог подручја. У првом делу обрађена су питања теорије и терминологије архитектонске заштите, затим историја обнове и заштите у свету и код нас и посебно заштита кроз правна одређења, законодавна искуства и системе. Други део је посвећен методологији обнове и заштите архитектонског наслеђа у оквиру којег су направљена питања из области истраживања, топографије, документације, ревитализације насеља, заштите и обнове појединачних споменика и обнове полихромије на грађевинама, Технологија санирања конструктивних оштећења, патологија материјала и технологија одстрањивања влаге из зидова споменика - теме су које су обрађене у трећем делу књиге. У питању су изванредно значајни поступци који су проишли из дугогодишњих практичних искустава конзерваторске струке код нас и у свету.

Објављивање ове књиге има вишеструки значај и смисао. Као прва ове врсте у нашој земљи, она представља пионирски подухват, који без обзира на неке недостатке и непотпуности, обележава зрелост наших теоретских поставки и богатство конзерваторских искустава, која се по неким исходима могу потпуно равнмерно мерити са великим остварењима у свету. Међутим, пажљиви читалац моћи ће да уочи колико смо понекад једностранни у прилазу како заштити споменичког наслеђа, тако и пројектовању и грађењу нових архитектонских објеката, јер смо склонили да често запостављамо основна начела истраживања и потребе за интердисциплинарним приступима изучавању историје градова и насеља, њихове урбанистичко-архитектонске структуре и других вредности на којима треба да се заснива ново градитељство које одражава континуитет традиционалног просторног склопа и обликовања. У недостатку сличних обухватнијих публикација ова књига ће постати незаобилазни приручник не само за посленике у области заштите архитектонских споменика, већ и за архитекте и урбанисте који се баве пројектовањем у старим урбаним и руралним амбијентима. Шта више, она мора да пронађе пут и до оних наших стваралаца који су најодговорнији у усмеравању развоја наших градитељских схватања.

Група аутора

КОСАНЧИЋЕВ ВЕНАЦ

Завод за заштиту споменика културе града Београда,
Београд 1979.

Бавећи се поред осталог истраживањем, проучавањем и заштитом урбанистичко-архитектонских целина нашег главног града, Завод за заштиту споменика културе града Београда је дуже времена усмерио пажњу на валоризацију и заштиту једне од најзначајнијих и најинтересантнијих агломерација у овом граду - Косанчићев венац, Ангажовањем већег броја сарадника у циљу документовања и студијске обраде ове доста добро очуване архитектонске споменичке целине, произашао је зборник - књига, посвећена најважнијим питањима овог споменичког комплекса.

Поред увода књига садржи три поглавља као посебне целине, У уводном делу књиге уредник С. Вученовић је указао на сву сложеност проблема заштите и ревитализације Косанчићевог венца и на начин презентовања досадашњих исхода истраживања и обраде резултата документовања и вредновања ове целине. Поглавље Историјат обухвата написе четири сарадника који су обрадили прошлост Косанчићевог венца у доба антике и у средњем веку, затим његов историјски развој, архитектонско-урбанистичке карактеристике и најзад историјат заштите. Следеће поглавље Истраживања постојећег стања обухвата резултате археолошких ископавања, фотограметријску обраду и анализу постојећег стања.

Већ више година београдски Завод је активно радио на техничкој заштити појединих архитектонских објеката у постојећој структури овог старог београдског амбијента. Стога последње поглавље Обрада споменика културе сачињавају текстови шест аутора који приказују концепцију заштите и резултате изведених радова на Конаку кнегиње Љубице, кафани "?", Основној школи "Браће Рибар", кући Михаила Петровића-Аласа и другим објектима са споменичким вредностима. Посебну пажњу скреће текст С. Вученовића "Конзервација и адаптација конака кнегиње Љубице", из које се може видети сва сложеност пројектованих радова и истовремено увођење најсавременијих конзерваторских метода при реализацији пројекта.

Богато документована и зналачки уређена, књига "Косанчићев венац" даје целовит приказ ове просторне културно-историјске целине из којег се могу сагледати најразличитији аспекти њене вредности, истраживања, заштите и адекватног коришћења у са-

времене друштвене, културне и привредне сврхе. По својој концепцији, садржају и начину презентовања документације може да послужи као узор при обради других сличних споменичких целина. Истовремено, због своје прегледности, систематичности и блискости проблематице коју третира, књига "Косанчићев венац" ће пронаћи пут до ширег круга читалаца, него што су конзерватори и истраживачи наше прошлости.

Радомир Станић

ЧАСОПИС ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА АРХИТЕКТУРЕ
- године 1980.
(JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHITECTURAL
HISTORIANS, Philadelphia - Pennsylvania 1980.)

Основано 1940. године, Америчко друштво историчара архитектуре, одмах по завршетку светског рата, 1947., избацује из свог назива обележје националног и прераста у - Друштво историчара архитектуре. Публикација коју издаје од свог оснивања, излази четири пута годишње, са преко стотину страница текста и илустрација, а двомесечно (или према потреби) Друштво издаје билтене са најновијим вестима и програмима акција које предузима.

Чланови Друштва су најеминентније установе и појединци који се баве историјом архитектуре у Сједињеним Америчким Државама, као и бројни стручњаци широм света. Друштво је члан Америчког савета учених друштава, а главни и одговорни уредник часописа је Кристијан Ф. Отто (Christian F. Otto).

Гласило је концептовано као публикација са сталним рубрикама које обухватају следећа поглавља: чланци (студије), белешке, затим књиге (прикази научних и стручних издања) и писма уредништву. Тематски обим назначен је већ самим називом часописа, тако да се у оквиру прилога равноправно третира целокупан развој архитектуре, од најстаријих времена до двадесетог века - укључујући и архитектуру нашег времена.

Из најновијег годишњег издања (1980.) издвојићемо неколико прилога који избором тема и начином презентације илуструју основни карактер часописа.

Поред других студија у првом броју (JSAH 1/1980.), објављен је и прилог В. Л. Мекдоналда и Б. М. Бојла (W. L. Macdonald - B. M. Boyle) о малим купатилима у Хадријановој вили "Тиволи" ("The Small

baths at Hadrians Villa, 5-27), Истраживачки поступак и примењена метода обраде података остају у домену уобичајеног рада на таквим проблемима. Студија обухвата историјско-архитектонску анализу просторног склопа, где су извршене све потребне анализе укључујући и идеалну реконструкцију објеката (аксонометријски приказ). У оквиру методологије рада, изведене су табле које илуструју стање и степен очуваности грађевина, Табеларни приказ обухвата: обраду површина у ентеријеру (материјал *In situ* - T.I) остатке структуре према функционалној анализи (T.II) и обраду свих површина у ентеријеру (фрагментарни налази - T.III). У неколико издвојених поглавља изложен је проблем настанка и развоја купатила у склопу целокупног архитектонског решења виле. Посебно је разматрано питање технологије грађења и употребе материјала. Додатак студији представља поглавље "Хронолошка анализа настанка грађевина", која је изведена, поред осталог, и на основу издвајања логичних грађевинских фаза објекта. Други прилог основној теми, у коме су исцрпно анализирани сви простори грађевине, јесте опис степена очуваности просторног склопа.

Низом графичких прилога (планови и фотографије), који објашњавају поједине фазе рада на проблему, употпуњен је текстуални део, а приложена одабрана библиографија, на крају студије, пружа могућност ширег упознавања са основним питањем.

У истом броју часописа (JSAH 1/1980.), у одељку "Белешке", Кара Фергусон О'Мира је изложила проблем односа темеља према фасади на примеру грађевине Сен Жил ди Гар (Carra Ferguson O'Meara, *Saint-Gilles-du-Gard: The Relationship of the Foundation to the Facade*, 57-60). Упоредном анализом темељне зоне фасадног зида објекта и самог зидног платна, извршено је одређивање архитектонских фаза обнове овог здања. На основу неслагања ширине фасадног зида и темеља, разрешава се проблем хронологије фасаде, која је, у 19. веку, знатно изменила свој првобитни - средњовековни изглед.

Занимљив прилог о француској архитектури раног 18. века архитекте Робера де Кота (Robert de Cotte), у другом броју (JSAH 2/1980.), припремио је Роберт Нојман (Robert Neuman, *French Domestic Architecture In the Early 18th Century: The Town Houses of Robert de Cotte*, 128-144). Оригинални цртежи и објављени пројекти зграда, Робера де Кота, у овом прилогу су истражени са намером да се истакне мање познати аспект активности једне од доминантних фигура француске архитектуре раног 18. века. Његови пројекти из 1710-1716. су интересантни у оквиру опште историје хотела, важног архитектонског типа, чији значајан период развоја у Паризу, представљају управо примери из прве три деценије овог века. Као карактеристично обележје де Котове архитектуре, Нојман истиче хармонично решавање фасада са добро простудираним детаљима и једноставност општег изгледа.

Основни извор за проучавање архитектонског опуса Робера де Кота су оригинални планови који се чувају у Националној библиотеци у Паризу. Један број тих планова, који су објављени у студији, најбоље илуструје изнете ставове о архитектури чувеног француског архитекте.

У трећем броју часописа (JSAH 3/1980.) Морвин Коходас пише о радијалним пирамидама и радијално организованим групацијама у централном региону Маја - област данашње Гватемале (Marvin Cohodas, *Radial Pyramids and Radial-Associated Assemblages of the Central Maya Area*, 208-223.).

Тај архитектонски тип је, како истиче аутор, један од најпознатијих облика грађевине и најраспрострањенији архитектонски облик у култури Маја. Анализујући све аспекте ове архитектуре, он посебно истиче њено ритуално значење (космолошки симболизам и специфичне ритуалне функције), које се базира на једнакости просторних и временских циклуса.

Архитектонском стваралаштву 20. века посвећен је низ прилога (JSAH 2; JSAH 3), међу којима је и чланак који покреће питање односа традиционалних и нових, прогресивних елемената у архитектури Френка Лојда Рајта (Edgar Kaufmann, *Precedent and Progress In the Work of Frank Lloyd Wright*, 145-149.). Постављени проблем је у овом случају разматран кроз анализу једног, у Рајтовом стваралаштву карактеристичног просторног елемента као што је организација простора поред отворене ватре (огњишни кутак). Тај елемент се јавља још у 15. веку у ентеријерима у Енглеској. Од тада он постаје карактеристичан кутак у унутрашњој организацији простора, који се временом преноси и на шире подручје и постаје елемент који прихвата и савремена архитектура.

Рајт прекида традиционалну организацију овог просторног елемента (најчешће у углу просторије или паралелно зиду), постављајући ложиште у средишњи део свог простора. Осим традиционалног обележја оно тако постаје централни елемент око кога се групишу све остале просторне јединице.

Значајан одељак часописа представља стални критички преглед најновије литературе из области историје архитектуре. Временска и просторна ширина историје архитектуре свакако су одредиле и обим избора књига које би биле интересантне у оквиру одређених тема; почев од прегледа литературе из области античког урбанизма, старог и средњег века, каталога историјских зграда у Америци, преко прегледа литературе о Паладију, све до публикација које разматрају проблеме архитектуре савременог света (савремени град, корени критике, итд.).

Часопис Друштва историчара архитектуре представља врло јасно конциповану и одређену стручну публикацију, која пружа могућност упознавања са ра-

зличитим проблемима и ставовима најкомпетентнијих стручњака из свих подручја непрегледне области историје архитектуре.

Светлана Мојсиловић-Поповић

Никола Тасић - Борислав Јовановић
МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА У ПРАИСТОРИЈСКОЈ
АРХЕОЛОГИЈИ, посебно издање Балканолошког
института Српске академије наука и уме-
тности, књига 8, Београд, 1979.

Књига је подељена у VI поглавља, и обухвата од мето-
долошког приступа и методологије археолошких истраживања, економских и друштвених односа, теренских истраживања, материјалне културе и њеног проучавања, миграција и миграционих кретања до коришћења резултата природних наука у праисторијској археологији.

У уводу аутори наглашавају да је циљ публикације био да се њом помогну млади истраживачи и стручњаци, уз ограду да је потребно да се ова тема шире и студиозније обради, обухватајући све три области у археологији.

Систематичност у излагању, редослед и правилност приступа раду на истраживању и проучавању археолошких налазишта, указивање на све аспекте које археолог треба да обухвати током проучавања, дају могућност ширег, значајнијег и изразито савременог приступа финализацији резултата рада.

Несумњиво је, да је право време да књига овакве врсте изађе из штампе. Првенствено што она указује на потребу да се приступ и досадашњи примењивани системи археолошког проучавања, прошире резултатима осталих научних дисциплина, посебно резултатима природних наука, који обогаћују и потпуније осветљавају време, области и периоде обухваћене археолошким проучавањима.

Сви предложени методи током ископавања и археолошких студија су несумњиво корисни, а могу и треба да се примењују, не само на праисторијским локалитетима, већ су прикладни и за друге области, антику и средњовековну археологију, те смо мишљења да ће ова књига истовремено да послужи студентима као уџбеник, а искусним археолозима као подсетник или приручник.

Александра Јуришић

LA VIE MYSTÉRIEUSE DES CHEFS-D'OEUVRE - LA SCIENCE AU SERVICE DE L'ART (Тајанствени живот ремек-дела - Наука у служби уметности), издавач Éditions de la Réunion des musées nationaux, Paris 1980., каталог изложбе одржане у Паризу (Grand Palais) од 10.10.1980. до 5.1.1981. године, Генерални комесар изложбе и редактор овог каталога била је Мадлен Ур (Madeleine Hours), шеф Истраживачке лабораторије француских музеја, Каталог сам по себи представља изванредно интересантну и корисну публикацију, на високом нивоу како по садржају, тако и по презентацији, илустрацијама и штампи. На преко 330 страница каталог даје прави репертоар научних метода примењених у испитивању, а делом и у заштити културних добара и њихових материјала најразличитијих врста, од пећине у Ласкоу (Lascaux), преко слика, метала, камена, витроа, керамике, дрвета, текстила, графичких докумената, до испитивања за потребе преисторије, проспекције и информатике. Корисност књиге повећава и сажет опис метода испитивања, анализе и датирања, а ни за стручњака нису без интереса литературни подаци који ту и тамо прате приказане примере, као ни општа библиографија на крају дела. Каталог и наравно изложба илуструју, поред разумевања и подршке државних органа, здружени напор преко 100 истраживача из великог броја јавних и приватних установа (музеја, службе заштите, научних и техничких института итд.), што речито говори и о земљи и људима за које култура и наука нису само празне речи.

Михаило Вуњак

RESTAURIERUNG UND MUSEUMSTECHNIK (Рестаурација и музејска техника) је серија приручника за конзерваторе и рестаураторе коју издаје Музеј за преисторију и рану историју Тирингије (Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens) у Вајмару (Weimar - ДР Немачка), као једна од установа која је носилац образовања кадрова из ове области у ДР Немачкој. У припреми је низ публикација, од којих су до сада изашле две свеске:

1. T. Stambolov: KORROSION UND KONSERVIERUNG VON METALLENER ALTERTÜMER UND KUNSTGEGENSTÄNDE (Корозија и конзервација металних старина и уметничких предмета) је превод (преводиоца Dr Rolf-Dieter Bleck) једне већ поодавно изашле свеске (The Corrosion and Conservation of Metallic Antiquities and Works of Art) коју је издала Централна истраживачка лабораторија за предмет уметности и науке у Амстердаму, са свим недостацима и пропустима оригинала, тако да се с резервом може препоручити за општу употребу.

2. Joachim Ersfeld: FORMEN UND GIESSEN (Калупљење и ливење), Weimar 1977., 113 страница, 133 навода из литературе, 98 илустрација, је напротив одличан приручник, који садржи све оно што је битно за овај врло важан посао реставратора, јасно, прегледно и богато илустровано, написано од стране правог мајстора тог заната, било би заиста корисно превести тај јединствени приручник своје врсте и на наш језик!

Михаило Вуџак.

ВОПРОСИ ОХРАНИ РЕСТАВРАЦИЈИ И ПРОПАГАНДИ ПАМЈАТНИКОВ ИСТОРИЈИ И КУЛТУРИ, ТРУДИ 78, издавач Министарство културе РСФСР и Научно - истраживачки институт културе, Москва 1979, 273 страна текста са 56 илустрација у тексту и 54 фотографије ван текста, Редактор Т. М. Ситина, формат 13,5 x 20,5 cm

Научно истраживачки институт културе издаје периодично своје "Радове" (Труди) у којима се расправља о проблемима заштите, пропаганде, обнове споменика културе, о организацији радова на њима, или о организацији службе заштите у целини. До сада је издат импресиван број од 78 зборника радова од којих сваки представља тематску целину, што све сведочи о изузетној пажњи посвећеној теоријским и практичним питањима заштите споменика културе.

У најновијем броју "Труди 78" изложени су исходи истраживања вршених у Институту и подаци о реставраторским радовима изведеним од 1973. до 1978.

године на неколиким значајним споменицима. Нагла- сак је стављен на проблеме који произилазе из од- носа споменика према средини у којој се налазе и на питање њиховог рационалног коришћења у савре- меном животу. На тај начин јасно се испољава ори- јентација Института и заједнице у целини, ка ак- тивној заштити што је постало основно начело са- временог чувања културног наслеђа. Разматрајући опште проблеме заштите споменика градитељства и њиховог односа према средини у којој се налазе, заузет је став да је успешна заштита могућа под условом да су третирани споменици у довољној мери истражени. Исходи тих истраживања морају служити не само непосредном техничком поступку на споме- нику, већ морају бити основа на којој ће се за- сновати друштвена концепција развоја одређене сре- дине. На тај начин заштита културних добара добија далеко шири смисао у очувању и заштити човекове средине. Научна важност и културно значење спомени- ка улази, тако, у ред битних друштвених питања, а заштита споменичког наслеђа се најнепосредније по- везује са ширим проблемима очувања природних, со- цијалних, еколошких, антропогених константи друш- тва и постоје извориште за савремено градогради- тељско и архитектонско стваралаштво.

Разноврсну и сложу садржину "Радова 78" чине при- лози двадесетдва аутора, Сврстани су према темама у четири поглавља. У првом су расправе о заштити и обнови споменика укључујући и питање њиховог ок- ружја, у другом поглављу се говори о видовима ко- ришћења споменика, а у трећем делу су саопштења о новим истраживањима и изведеним конзерваторским радовима. Ту се посебно говори о коришћењу и ви- довима заштите народног градитељства, о трајности дрвета и о материјалима за реставрацију дрвених зграда (И. И. Пишика). За успешно разрешавање тога проблема било је неопходно разрадити метод вешта- чког старења дрвета. Испитивања вршена у томе пра- вцу су показала да се временом мења хемијски састав дрвета, тиме и многа његова својства. Из тих исхода је произашао закључак да не би требало при реставрацији старих дрвених здања користити свеже дрво, већ дрво које је вештачки стекло приближно иста физичко-хемијска својства као грађа старе третиране конструкције.

У последњем поглављу зборника Института је библио- графија. Ту је дат врло користан преглед перио- дика које се односе на изучавање и заштиту кул- турних добара, и то издатих у СССР и у појединим његовим републикама, а исто тако и главних ино- страних издања из исте области.

Др Милка Чанак-Медић

у развој наше конзерваторске мисли, Овај покушај критичког сагледавања достигнућа и остварења у нашој конзерваторској пракси, дат додуше само у облику непретенциозне скице, има у овом тренутку много дубље значење, него што то на први поглед изгледа. У отсуству наше склоности да извучимо извесне поуке и да се учимо на делима претходника, овај сажети аналитичко-критички покушај одређене рекапитулације наших конзерваторских домашаја и искустава, подстиче на размишљање о потреби писања историје заштите споменика градитељства у Србији, с једне, и на неодложну обавезу неговања конзерваторске критике, с друге стране. То би, несумњиво, допринело развоју и унапређењу наше струке.

"Заштита градитељског наслеђа" код нас први, колико знамо, покушај приручничко-уџбеничког презентовања добро документованог и систематизованог штива, треба да буде, нарочито за младе конзерваторе, незаобилазна књига у стицању потребних стручних знања. Она ће, такође, добро послужити сваком конзерватору за сталну проверу својих сазнања. Оправдано је, међутим, претпоставити да ће ова не тако обимна, али веома садржајна књига побудити радозналост и код ширег круга љубитеља и поштовалаца наше културне и уметничке прошлости.

Радомир Станић

З О Г Р А Ф

Часопис за средњовековну уметност, 9
Институт за историју уметности,
Београд, 1978.

Институт за историју уметности у Београду издао је девети број "Зографа" за 1978. годину, Редакција нашег, тренутно најзначајнијег, часописа за средњовековну уметност, понудила је својим читаоцима текстове у сталним рубрикама: Чланци, Прилози, Изложбе, Књиге и у повременој рубрици - Сведочанства. Солидно технички спремљен, на 82 стране, формата 33,5 x 24,5 cm; са резимеима на страним језицима и овај број "Зографа" достојно репрезентује нашу науку и пред иностраном научном јавношћу.

Ч л а н ц и :

Милка Чанак-Медић, Сликани украси на цркви св. Ахилија у Ариљу

На фасадама католиконе моравичке епископије откривени су, током истраживачких и конзерваторских ра-

дова, трагови сликаног украса, Милка Чанак-Медић у овом чланку анализује облике некадашњег сликаног украса познате ариљске цркве и одређује му место у развоју сликаног украса на фасадама наших средњовековних цркава, осврћући се на антички вишебојни грађевински слог који је знатно инспирисао потоње градитељске стилове и епохе.

Оливера Кандић, Утемељење цркава у средњем веку

Археолошким истраживањем цркве св. Тројице у Сопотанима откривен је, у темељу апсиде, отисак дрвеног крста, О.М.Кандић сматра да је то један од ретких материјалних доказа обичаја постављања крста приликом утемељења храмова у византијском свету и наводи низ богослужбених књига у којима је овај обичај детаљно описан.

Ivo Petričoli, Ostavi fresaka u zadarskoj katedrali

У прилогу И.Петричолија приказани су фрагменти фреско сликарства откривени у ранијим и новијим истраживањима у св. Стошији, задарској катедрали. На основу стилске анализе фрагмената аутор сматра да су задарску катедралу у два маха (у деветој деценији XIII века и трећој деценији XIV века), осликали византијски сликари из венецијанских сликарских атељеа.

Јанко Радовановић, Иконографске забелешке из Дечана

Из ризнице дечанског зидног сликарства Ј.Радовановић издваја неколике композиције и даје иконографско објашњење неких симбола насликаних у њима: дрво живота разматра као старозаветну праслику Христову у сценама Бог тражи објашњење од Адама и Еве и Изгнање из раја; ликови на сферама што их носе анђели у композицији Васкрсење Христовог види као представе Сунца и Месеца и налази им текстуалну подлогу у служби на Велику суботу и Ускрс, док две полунаге фигуре, у истој композицији, сматра алегоријама грехова Ада.

Miroslav Lazović, Une bague serbe a Geneve

У прилогу "Један српски прстен у Женеви", М.Лазовић говори о прстену српске провенијанције, који је из Цариграда доспео у Женеву, Прстен је служио за печатење; на плочици је представљен лав у покрету, док је на алки исписан ћирилички текст профилактичке садржине. На основу стилских одлика аутор даје овај прстен у крају XIV века.

Драгомир Тодоровић, Полијелеј у Марковом манастиру

Д.Тодоровић разматра у овој студији досад мало проучен проблем улоке коју је византијски свет придавао полијелејима, не само у осветљавању унутрашњости храма већ исто тако у току одвијања црквених

обрета. Д.Тодоровић, потом, уз изванредне ликовне техничке прилоге, реконструише, на основу фрагментата разасутих у нашим и иностраним музејима, полијелеј којим је краљ Вукашин украсио своју задужбину - цркву св. Димитрија у Марковом манастиру код Скопља.

Dragan Nagorni, Die Entstehungszeit der Wandmalerei und Identifizierung ihres Malers nach der Fresko-Inschrift in der Kirche Sv. Bazilije in Dowl Stoliv (Golf von Kotor)

Једнобродну цркву св. Базилија у Доњем Столиву у которском заливу, карактерише особено сликарство у којем се инсистирало на биконфесионалности, израженој и у натпису на јужном зиду, исписаном латинским и ћириличким словима. У прилогу "Време настанка зидног сликарства и идентификација његовог сликара по фреско натпису у цркви св. Базилија у Доњем Столиву "Которски залив", аутор на основу поновног читања, пошто је натпис очишћен, и реконструкције српског дела текста, долази до закључка да је у натпису потписан сликар Михаило из Котора, ученик Јове зографа из Дебра, сликао цркву св. Базилија месеца новембра 1451. године.

Мара Харисијадис, Фигурални иницијали у Радосављевој апокалипси

У тексту М.Харисијадис разматра веома занимљиву илуминацију босанског рукописа исписаног руком Радосава крстјанина за Гоисава крстјанина, негде између 1443. и 1461. године. Аутор указује на примитивно и наивно обликовање људске фигуре на иницијалима и на могући утицај неког западног илуминираног рукописа. Рукопис се налази у ватиканској библиотеци.

Kruno Prijatelj, Pala Konstantina Zanea u Trogiru

Око цркве S.Giorgio dei Greci у Венецији окупљало се досељено православно становништво и уметници некадашњих византијских области. Круно Пријатељ издаје критске уметнике - браћу Зане: Емануела, Константина и Марина и, затим, следећи наводе из наше литературе с почетка века, полази у потрагу за делима Константина Занеа, Олтарска пала, сачувана у трогирској цркви Госпе од Кармена носи одлике Константиновог дела: синтезу католичке уметности у ренесансним и барокним облицима, и позновизантијске уметности у чијим се токовима школовао.

Сведочанства: Уредништво "Зографа" препоручује сведочење Милоша С. Милојевића, команданта ибарских трупа, о догађајима који су се одвијали на делу српско-турског фронта између Рашке и Новог Пазара, после примирја склопљеног 1876. године. "Зограф" доноси део под насловом "Покушај 1877. године да се спасу урвине Ђурђевих Ступова

од коначног уништења, (из интегралног текста, штампаног у дубровачком часопису "Словенац", 1882. г.) где је исказана велика брига, у изузетно тешким околностима, да се сачува оно мало старина, под именом "Ђурђевих Ступова".

Изложбе: Војислав Ј. Ђурић говори о великим изложбама дела византијске уметности и о главним публикацијама писаним тим поводом. Највећи део текста В.Ј.Ђурић посветио је трима изложбама (византијских рукописа са минијатурама; византијских икона са Кипра; икона из Грчке), одржаним у Атини 1976. године, поводом XV Међународног конгреса византијских студија. Осим настојања да поштоваоцима византијске уметности укаже, како на значај изложених уметничких дела, тако и на неке недостатке поставки, Војислав Ј. Ђурић нашој служби заштите споменика културе, као њен активан сарадник, препоручује изузетне захвате које је грчка служба заштите извела на спасавању угроженог уметничког блага, што би и код нас, у неким случајевима, могло да буде решење.

Критичким приказима у рубрици КЉИЖЕ "Зограф" приближава својим читаоцима најзначајније публикације иностраних научника, посвећене византијској уметности.

S. Der Nersessian, L'art arménien dès origines au XVIIe siècle, у колекцији: Orient-Occident. Art et Métiers Graphiques, Paris, 1977. (Гордана Бабић)

Dimitris Pallas, Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959, a 1973., Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicate per cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Roma 1977. (Војислав Кораћ)

Nafsika Coumbaraki-Pansélinou, Saint-Pierre de Kalyvia-Kouvara et la chapelle de la Vierge de Mérenta. Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Βυζαντινά μνημεία 3, Θεσσαλονίκη 1976. (Војислав Ј. Ђурић)

*Αθανασίου Δ. Παλιούρα, *Ο ζωγράφος Γεωργίος Κλοντζαδ (1540σι-1608.) και αι μικρογραφιαι του κωδικου του, *Αθηναι 1977. (Сотириос Кисас)

Б.В.Раушенбах, Пространственные построения в древнерусской живописи, Академия наук СССР, Институт истории искусств, Министерства культуры СССР, Москва, 1975. (Анка Стојаковић)

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК, књ. XII-XIII,
- Врање, Народни музеј, 1979.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ: Т.П.Вукановић: Неолитска маска од теракоте из Павловца; Т.П.Вукановић: Два прилога из културне баштине Вука Бранковића; Богумил Храбак: Ниш и његова дубровачка насеобина у XV и XVI веку; Dr Skender Rizaj: Upravno-političko i društveno-ekonomsko uređenje Dunavskog vllajeta-Niškog Sandžaka - u svetlosti osmanskih i engleskih izvora (1864-1878.); Dr Josif Trajković: Učesće КПЈ на општинским изборима 1920. године у Србији и Македонији; Т.П.Вукановић: Драча колевка у балканских народа; Миодраг Митровић: Односи КПЈ и БРП (к) и допринос НОВ Југославије антифашистичком покрету Бугарске у борби против фашизма;

ПРИЛОЗИ И ГРАЊА: Завод за заштиту споменика културе - Ниш, Архитектонска баштина Врање; Борислав Андрејевић: Основне карактеристике развоја Врање крајем XVIII и током XIX века; Арх. Милорад Војиновић: Архитектонске карактеристике Врање друге половине 18. током 19. и почетком 20. века; Инг.арх. Александар Блатник и Радо-славка Стојановић: Обрада техничке документације; Јован Чубриловић: Фотодокументација; Србољуб Ђ. Стаменковић: Снабдевање Врање водом; Примаријус Др Т. Јовановић: Здравствене прилике омладинских бригада на аутопуту "Братство-Јединство", на деоници Предејане-Јуманово 1959-1961. године и акције бригадиста медицинара на здравственом просвећивању народа; Др Андрија В. Лановић: Борисав Станковић у Црној Гори; Миодраг Пешић: Борина недеља (1967-1975.);

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ: I.П.Вукановић: Н.Ђурић - Ј.Глишић - Ј.Тодоровић; Праисторијска Ромаја; Т.П.Вукановић: М.Поповић, Видовдан и часни крст; Т.П.Вукановић: Јелка Ређен, Прича о Косовском боју; Dr Skender Rizaj: Riscuit, Torklerin Sivasl Düsturlar; М.Митровић: Никола П. Илић, Ослобођење Јужне Србије 1877-1878. године; Светислав Цветковић: Никола П. Илић, Ослобођење Јужне Србије 1877-1878.; Т.П.Вукановић: Влади Неђић, О усменом песничству.

Одговорни уредник,
Т.П.Вукановић

ГОДИШЊАК ГРАДА БЕОГРАДА, књ. XXVI,
Београд, Музеј града Београда, 1979.

Никола Црнобрња: Римски републикански де-нари из кабинета за новац и медаље Музеја града Београда; Др Богумил Храбак: Османлијска морнарица у порећу средњег Ду-нава 1428-1566.; Др Гаврило Ковијанић: Руска архивска грађа о мисији Аврама Пе-тронијевића и Цветка Рајковића 1830. го-дине у Петрограду; Ђорђе Гавански: Не-познати извор о покушају заузимања Бе-ограда почетком 1788. године; Миодраг А. Дабижић: Прилог историји земунских шко-ла од треће деценије XVIII столећа до 1918. године; Љубомир Дурковић-Јакшић: Књижара Милоша Поповића и Велимира Вало-жића у Београду; Др Драган Трифуновић: Почети математичког моделовања и рачунске технике на Великој школи у Београду; Бр-анко Вујовић: Дорћол и црква св. Алек-сандра Невског; Мр Светлана В. Неђић: Кућа Лазе Лазаревића; Угљеша Рајчевић: Стеван Никшић-Лала (1853-1938.год.); Јо-ван Секулић: Ново гробље у Београду-спо-меничка целина изузетног значаја; Зоран Маневић: Београдски архитектонски модер-низам 1929-1931.; Војислав Ђирковић: Ује-дињење левих крила селачких странака; Др Никола Вучо: Фабрика хартије Милана Ва-пе 1921-1941.; Прод.арх. Бранко Петри-чић, Урбанистичка анализа Јужног прилаза и дела региона Београда; Милош Милчи-ковић: Први послатни годишњи буџет Бе-ограда, План прихода и расхода ИНО-а за 1946. годину усвојен је на конференцији рејонских делегата Јуна 1946. године; Инж.арх. Братислав Стојановић: Београд-ски железнички чвор, II део; Светлана Мојсиловић-Милинко Ивановић: Црква бра-нара у Врању; Методолошки поступак при реконструкцији цркве брвнаре; Милош Р. Перовић: Анатомија Београда; Др Дивна Ђурић-Замолоц: Ин мемориал, архитекта Др Оливер Милић; М.А.Д.: Ин мемориал, Воји-слав Мартиновић (1931-1979.);

Уредник: Јован Тодоровић

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ, књ. 15,
Књига Светозара Радојчића - Нови Сад,
Матица српска - Одељење за ликовне
уметности, 1979.

Сретен Петковић: Светозар Радојчић, 1909-1978.; Сима Ђирковић: Светозар Радојчић у српској историографији о средњем веку; Димитрије Богдановић: Стара српска књиже-вност у делу Светозара Радојчића;

РАСПРАВЕ: André Grabar: Les représentati-
ons d'icônes sur les murs des églises et
les miniatures byzantines; О.С.Попова:
Греческое евангелие второй половины XI
века, Минијатури и орнамент; Ernő Marosi:
Esztergom zwischen Ost und West, Elnige
Fragen ungarischer Kunst unter Béla III;
Mirjana Tatić-Durić: La Vierge de la

Vrale Espérance-symbole commun aux arts
byzantin, géorgien et slave; Војислав Ј.
Ђурић: Свети Сава Српски; Човић Игњатије Бо-
гоносац и други Кирил; Војана Радојковић:
Тема Отчества на српској панагији из Хи-
ландара; Јанко Радовановић: Нове Хрис-
тосове у живопису Богородице Љевишке у При-
зрену; Иван М. Ђорђевић: Две молитве кр-
аља Стефана Дечанског пре битке на Велбу-
жду и њихов одјек у уметности; Гордана Ба-
бић: О портретима у Ранама и Једном виду
инвеституре владара; Радмила Михаиловић:
Захарија Орфелин, Поздрав Мојсеју Путни-
ку, Тематика лавринта I; Соња Богдано-
вић: Франц Мертеис и српска средњовеков-
на архитектура; Миодраг Јовановић: Павле
Синић у манастиру Кувевдину;

ПРИЛОЗИ: Петар Миљковић-Пепек: Прилог про-
учавању цркве св. Николе у Титовом Ве-
лесу; Цветан Грозданов: Композиција Оп-
саде Цариграда у цркви светог Петра на
Преспи; Слободан М. Ненадовић: Архитек-
тура цркве младог краља Марка (?); При-
зрену; Andjela Horvat: Два eplata u
lloku; Cvito Flsković: Nekoliko naših ma-
jstora i spomenika u Ankonitansklm Mar-
kata; Mara Харисијадис: Четворојеванђе-
ље патријарха Пајсија; Дејан Медаковић:
Барокне теме српске уметности; Динко Да-
видов: Српска црква у Борјаду; Војислав
Матић: Архитектура цркве у Борјаду; Кру-
но Пријатељ: Двије пале из далматинског
Ottocenta; Лепосава Шелић: Прилог про-
учавању српског назаренског сликарства,
О Једном сликарском приручнику српских
сликара средине XIX века; Миодраг Кола-
рић: Непознато о познатом, Олтар Саборне
цркве у Београду; Павле Васић: Један про-
јект Ота Вагнера у Србији; Катарина Па-
вловић: Велимиријанум-Једна нестварена
галерија; Вања Крауц: Неколико графика
Ђорђа Андрејевића Куна са прве графичке
изложбе у Београду.

Главни уредник:
Др Дејан Медаковић

ЗБОРНИК ЗА ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ, бр. 16,
Нови Сад - Матица српска, 1980.

Расправе
Јованка Максимовић: Илуминација Београд-
ског паримејника; Ivan Djordjević: Imagi-
nes cilleptae dans la peinture monumen-
tale serbe du XIIIe siècle; Видосава Не-
домачки: Манастир арханђела Михаила и Га-
врила у Јерусалиму; Christopher Walter:
The Invention of John the Baptist's Head
in the Wall-calendar at Gračanica, Its
Place in Byzantine Iconographical Tradit-
ion; Бранислав Тодић: Патријарх Јани-
кије - ктитор фресака у цркви св. Апо-
стола у Леђи; Роксанда Пејовић: Предста-
ве музичких инструмената на минијатурама
српских рукописа; Војислав Матић: Капела
светога Трифуна у Сремским Карловцима;
Радмила Михаиловић: Захарија Орфелин, По-
здрав Мојсеју Путнику; Зорица Шипка -
Ергелаше: Пера Ј. Поповић, живот и де-
латност.

П р и л о з и

А, В, Банк: Золото? Перстен из сбираније Ермитажа; Радонир Петровић: Камени надгробни натпис из цркве св. Николе у селу Велика Хоча; Бранка Кнежевић: Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице; Марија Бајаловић-Хаџи-Пешић: О дрворезу Београда из 1522. године; Бошко Бабић: Фреско-живописликар Онуфрија на зидовима црква прилепског краја; Загорка Рањко-солкоска-Нимоловска: Иконостас Карпинског манастира; Ђврто Ђисковић: De Castro-ва минијатура на Дребићима; Загорка Јанц: Прилог проучавању заглава листова у ослобођеној Србији; Дивна Ђурић-Замоло: Део стваралаштва архитекте Стојана Титељбаха у Београду; Драгутин Тошић: Учешће Србије на изложби у Риму 1911, у извештају архивске грађе; Ирица Суботић: Десет слика Милоша Бабића,

Г л а в и н и у р е д и к и :
др Дејан Медаковић

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА, Посвећен
Мирјани Љубинковић-Ђурић, књ. LX-X,
- Београд, Народни музеј, МСМЛXXIX

Биографија Мирјане Љубинковић, Нада Радвановић: Библиографија Др Мирјане Љубинковић-Ђурић, Мирјана Вукмановић: Ша-каста гривна из Остре код Чака, Пета Поповић: О "Октодрами племена Дерона" из збирке Народног музеја; Peter Petru: Bronasta plastika Venere ispod Kuma; Мило Р. Васић: Два вотивна споменика из Винацијума; Бојана Борић-Брешковић: Један мањи налаз римског новца из Поповца; Драгослав Пилетић: Неке опаске у вези са проблемом дислокације римских легија на територији Мезије; Rastko Vasić: Splendor et Tonos; Лепосава Трубоковић: Златна фибула из Блаци; Ђорђе Мано-Зиси: Стоби 1977, Nenad Cambi: Jedna starokršćanska glinena svjetiljka iz Salone; Duje Rendić-Mločević: Salonitana Christiana (II), "Basillica Occidentalis" u topologiji ranokršćanske arhitekture Ilirika; Nicole Thierry: Peintures du VII siècle inédites en Cappadoce (St.-Georges de Zlindandun); Marla Comsa: Romains, Germains et Slaves dans le territoire de la Roumanie aux VI-VIII siècles; Реља Новаковић: Кратак осврт на Јорданов опис словенског простора; Ирица Кремошник: Бронзани налази са словенских насеља-сјевероисточне Босне; Нада Милетић: Раносредњовековно копље из Могорјела; Гордана Марјановић-Вујовић: Накит из Ђеврске; Србољуб Живановић: Антрополошки налази из српске некрополе у Трњану; Miloš Šolle: Die Entwicklung des Handwerks im 9. bis 10. Jahrhundert in Böhmen; Mate Sulc: Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: sopusult III compositi; Стипе Гумача: А, В, Банк: Два литика из недавних раскопа; Emese Nagy: Esztergom, l'un des premiers centres royaux de la Hongrie; Ангелина Василић: Стилске особине фресака XI века у светој Софији охридској; В. Г. Пуцко: Придели кирилловској цркви в Киев; Richard Hamann: Nikolaus von Verdun und seine Mitarbeiter; Милица Јанковић: Сребрни налаз из Прахова; Славенка Ерцеговић-Павловић: Средњовековни

накит од украсних плочица; Ludmila Kraskovská: Slovanská náoba s výlevkou z Bratislavu-kusovlec; Lydie Hadermann-Mišgulchi: Pour une datation de la staurothèque d'Esztergom a l'époque Tardo-Comène; Ђврто Ђисковић: Prilog za romaniku u Hvaru; Ђурђе Бошковић: О Једној загонетној, плиткорелефно обрађеној плочи из Охрида; Slobodan Ćurčić: The Original Baptismal font of Gračanica and Its Iconographic Setting; Паале Мијовић: Прилози проучавању Грачанице; Добрила Гаји-Поповић: Новац српског средњег века и Византије са територије Срема; Georges Cantacuzino: Renseignements nouveaux concernant les tombes de Bogomiles découvertes en Roumanie et leur rituel funéraire; Десанка Милошевић: Бронзана иконица Богородице са Христом; Јелица Илић: Црква светога Николе на Сиротину и црква свете Богородице у Кутанској-трагом средњовековне повеље; Невенка Безић-Божанић: Допринос готичком златарству у Тргуриу; Tvo Petricolli: Gotičko raspelo iz Rogova; Slobodan Nenađović: Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву; Гордана Томић: Глеђосана керамика са локалитета Милентија; Corina Nicolescu: Icones Romanes de tradition Byzantine; Верена Хани Витрои у средњовековном Дубровнику; Марија Бајаловић-Хаџи-Пешић: О Једном омиљеном мотиву српских средњовековних грнчара; Шефик Бешлагић: Нишан Махмута Бранковића; Бојана Радојковић: Бронзана иконица Јована Крститеља; Марко Поповић: Средњовековна црква Успела Богородице у Београду; Сретен Петковић: Лик цара Уроша у српском сликарству XVI и XVII века; Милка Чанак-Медић: Неки примери црквеног каменог намештаја, амвонских плоча и прозорских трансена; Мирјана Татић-Ђурић: Пијета са Јованом и Јосифом Ариматијским; Марина Пуцко: Рукооинни прибор аугсбуршког мастера Давида Бесмана; Стефан Таранушенко: Памјатник украинској монументалној дрвјаној архитектури - црков Николаја в новом рописке на Стародубшине; Kruno Prljatelj: Tri neobjelodane sigrane pale metačkih slikara u Dalmaciji; Радина Михаиловић: Портрет детета у српском сликарству XIX века; Милена Рашиковић: Прва друштвена галерија слика у Србији; Joseph Philippe: L'importance de l'héritage culturel; Емилија В. Церовић: Значај и место савременог југословенског самоуог сликарства у народној и националној култури; Александар Стојковић: Неки проблеми заштите предмета у Народном музеју у Београду;

Г л а в и н и о д г о в о р н и
у р е д и к и : Др Владимир Кондић

ЗБОРНИК РАДОВА
МУЗЕЈА РУДАРСТВА И МЕТАЛУРГИЈЕ, бр. 1,
Брп 1980,

Милица Јанковић: Реч уредника; Илија Јанковић: Музеј рударства и металургије у Бору (оснивање и развој); др Борислав Јовановић: Раио еиеолитско рударство на Рудној Глави код Мајданпека; Зора Станојевић: Керамички налази ранеиеолитског рудокопа "Рудник - дневни коп" у Рудној Глави; др Никола Тасић: Метални налази

из Злоте пећине, Етничка, културна и хронолошка детерминација; др П. Бугарски, др С. Јамић и Д. Богосављевић: Хемијска рентгенско-дифракциона и друга испитивања узорака са локалитета Рудне Главе и Лазарева пећине (Злот); Анка Лаловић: Три бронзане статуе са подручја источне Србије; др Василије Симић: Неуспели покушаји производње гвођђа у Мајданпеку 1849-1858, г.; др Петар Влаховић: Неке етнолошке одреднице Влаха северноисточне Србије; Живка Ромелић: Традиционално привређивање у зони борског Рударског металуршког центра; Гордана Живковић: Надгробни споменици из села Леновца; Лепосава Миловановић: О сликару Алберту Сирку са посебним освртом на његов боравак у Зајечару 1941-1945, г.; Стражица Поповић: Развој и деловање социјалистичког покрета и Комунистичке Партије Југославије у селу Злоту; Сlobodan Bosnjak: О неким обележјима и споменицима НОР-а у Бору; Александар Милић: Развој самоуправних односа и михов утицај на расподелу друштвене моћи у Басену Бор (у периоду од 1970-1975, г.),

Г л а в и н и о д г о в о р н и
у р е д и к и : Илија Јанковић

ЗОГРАФ, Часопис за средњовековну уметност, Споменица Светозара Радојчића, књ. 10, - Београд, Институт за историју уметности, 1979.

Алиса В, Банк: Об одном неизвестном памјатнике византијског чекааного искуства; John Beckwith: Another Late Sixth Century Byzantine Rock Crystal; André Grabar: Les images des poètes et des illustrations dans leurs oeuvres dans la peinture byzantine tardive; André Gullon: Rome, centre transit des produits de luxe d' Orient au Haut Moyen Age; Semavil Eylce: La basilique de Canbazil en Cilicie; М. В. Маленковскаја-П. А. Раппопорт: Церков Михаила в Переяславле; Cyril Mango: On the History of the Temple and the Martyrion of St. Artemios at Constantinople; Dimitrios T. Pallas: Le ciborium hexagonal de Saint-Démétrios de Thessalonique, Essai d'interprétation; Nicole Thierry: La Vierge de tendresse a l'époque macédonienne; Tania Velmans: L'église de Khé, en Georgie; Christopher Walter: Marriage crowns in Byzantine iconography; André Xyngopolos: Fortitudo;

Г л а в и н и у р е д и к и :
Војислав Ј. Ђурић

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК, књ. XX,
Лесковац, Народни музеј, 1980,

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ И СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕВОЛУЦИЈА: Хранислав А. Ракић: Активност партијске организације КПЈ Лесковац од оснивања до 1941. године; др Сергије Дими-

тријевић: Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941. године; Др Жарко Јовановић: Радничка уметничка група "Абрашевић" и њен значај за развој радничког покрета у Лесковцу; Мр Никола Цветковић: Учесће лесковачких скојевца и млађих комуниста у међународном радничком покрету у периоду између два рата; Др Милан М. Миладиновић: Организациона структура и садржај рада партијске организације у Јединицама НОВ и ПО на Југу Србије (1941-1945.); Милан Обрадовић: Рад КПЈ и СКОЈ-а на безбедносном васпитању народа и омладине у НОР и револуцији у Лесковцу и околини; Мр Милица Бодрожић: Учесће радника Југа Србије у Јединицама НОВЈ; Мр Богдан Перов-Ивановић: Борци са Косова у НОР-у на територији Јабланице, Топлице и Црне Траве; Мр Милица Бодрожић: Илегална активност радничке класе у окупираним градовима Југа Србије 1941-1944. године; Никола П. Илић: Ослобођење Горње Јабланице и рејона Оруглице Драгољуб Ж. Мирчетић: Летња офанзива бугарских фашистичких трупа против партизанских одреда на Југоистоку Србије (Јун-Јул 1942. год.); Мр Живан Стојковић: Утицај Окружног комитета СКОЈ-а Лесковца на активност УСАОС-а (НОС-а) 1945-1946. године;

ЧЛАНЦИ И ГРАФА: Др Владимир Стојанчевић: Први српски устанак 1804-1813. године; Јован В. Јовановић: Слатински манастир и његово спаљивање и ћурлинска банка; Др Видосава Стојанчевић: Елементи старе банланске урбане цивилизације у развоју "царшија" традиционалне културе њихових становника у Јужној Србији у 19. веку; Михајло Костић: Два примера раритетног култа псеудотермалних извора; Станиша Војиновић: Атанасије Здравковић, учитељ власотиначки (прилог биографији); Драгутин М. Ђорђевић: Рађање о насељима; Драгутин М. Ђорђевић: Децје игре и игре одраслих у лесковачком крају; Мр Живан Стојковић: Децје игре у Лесковцу у првим послератним годинама; Радмила Стојанчевић: Гусле и гуслари Јабланице и Пусте Реке; Зорко Марковић: Жељезнодобни локалитет Доње Синковце; Брана Митровић: Лесковачки медаљони, фрагменти о животу једнога града; Др Слободанка Стојичић: Међународни, економски, политички и правни аспект аграрног питања у новоослобођеним крајевима Србије после српско-турских ратова, Документа; Зоран Панајотовић: Раднички покрет Лесковца, Прилог биографији 1893-1914.; Станиша Војиновић: Библиографија народних умотворина из лесковачког, власотиначког и топличког краја штампаних у листу "Киша" од 1905. до 1908. године;

ХРОНИКА: Научни скуп Шездесет година КПЈ (СКЈ), СКОЈ-а и револуционарних синдиката; Драгољуб Трајковић: Дездесет година "Лесковачког зборника"; Сарадински "Лесковачког зборника" XI-XIX; Рекогносцирање лесковачког подручја (од 8. до 17. Јула 1979. године); Радмила Стојановић: Истраживања народног градитељства лесковачког краја;

ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ - ПСЕБАН ДЕО: Др Владимир Грујић: Школско образовање у лесковачком и топличком пределу прве деценије након ослобођења 1878. године;

Одговорни уредник:
Хранислав Ракић

НИШКИ ЗБОРНИК, Публикација за друштвено-историјска и културна питања Ниша и региона, Књ. 8,
- Ниш, "Градина", 1979.

Др Јован В. Ђирић: Југоисточна Србија, (Одређење простора и питање порекла назива насеља); Драгољуб Ж. Мирчетић: Бригаде, дивизије и корпуси народноослободилачке војске Југославије на Југу Србије, (Октобар 1943. - октобар 1944.); Никола П. Илић: Топлички (Јастребачки) народноослободилачки партизански одред; Велимир Костић-Бајежи: Борбена дејства Партије током НОР-а на демаркационој линији у пиротском округу; Мирослав М. Миловановић: Друштво Црвеног крста и немачки концентрациони логор у Нишу; Живорад М. Мартиновић: Извори у етврским слијевима на северном ободу Нишке котлине; Др Владимир Грујић: Нишка учитељска школа у деценији након ослобођења 1878. године; Боривоје М. Петровић: Прилог историји формирања и развоја Казеног завода у Нишу (1878-1944.); Благоје Глозић: Војвођани на Југу Србије, Историјско-социолошки осврт; Миомир Наумовић: Прилагођавање и квалитети живота у насељу Стари Монопол и "Чарнојевић" у Нишу, (Урбано-социолошко истраживање); Мр Борислав Првуловић: Усмено песничтво Ниша од ослобођења 1877/78. до првог светског рата; Мр Недељко Богдановић: Географски називи у топонимији сврњшког краја; Др Јован Ђирић: Др Вујадин В. Рудић, Становништво Топлице,

Главни и одговорни уредник, Др Јован В. Петровић

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК, књ. 3.
- Нови Пазар, Завичајни музеј,
1979.

Др Богумил Храбак: Харамиде, одметници и устаници у старим рашким областима од 1450-1700.; Мр Марко Поповић: Црквина у Тутину. Први резултати археолошких истраживања; Др Ејуп Мушовић: Новопазарски Јевреји; Шушевић Изудин: Вакуфи у Новом Пазару у XVI столећу; Авдија Авдић: Политичке прилике у Новопазарском Санџаку крајем XIX и почетком XX века; Др Србољуб Живановић: Обољења запажена на скелетним остацима из некрополе у Пазаршћу; Ејуп Мушовић: Неколико легенди из средњовековне Рашке; Замис Аземовић: Селски муслимански свадбени обичаји из Санџака; Миленко Гвоздић: Црква свете Петке у Трнави код Рашке; Хусејин Дердемез: Народне умотворине из нашег краја; Ибрахим Хоџић: Хрела (Реља) од Пазара као јунак муслиманске народне песме; Текјудин Мелић: Осврт на стање и развој путне мреже, на територији предузећа за путеве Нови Пазар до 1973. године; Бишевац Благомир: Опште карактеристике и методи рада на сређивању грађе друштвено-политичких организација; Мр Марко Поповић: Извештај о археолошким истраживањима комплекса Раса за 1979. годину; Др Милић Душица: Трговиште-средњовековно насеље;

Др Војислав Јовановић: Извештај о археолошким истраживањима некрополе поред цркве на локалитету Рас-Пазарште у 1979. године; Проф. Ђурђе Бошковић: Рас-средњовековне пећине-исписнице;

Уредник: Др Ејуп Мушовић

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК, бр. 4, 1980.

Нови број ове публикације доноси следеће прилоге: др Богумил Храбак: Трговачке и саобраћајне везе Новог Пазара (1461-1520); др Ђорђе Микић: Аустро-угарска и новопазарски санџак; др Ејуп Мушовић: Сјеничка нахија у XVI веку; Јован Крунић: Сјеница - наслеђена архитектура и структура плана; вараши; др Србољуб Живановић: Одређивање крних група на скелетним остацима из некрополе у Пазаршћу; Замис Аземовић: Гуслари - ствароци из Санџака; мр Мехмед Бејтић: Новембарске поплаве у Новом Пазару; Бранко Јовановић и Зоран Вујанац: Неки проблеми малолетничке деликвенције и асоцијалног понашања младих на територији општине Нови Пазар; Хусејин Дердемез: Народне умотворине из нашег краја; група аутора: Археолошка истраживања у Новопазарском крају у 1980. години.

Уредник: др Ејуп Мушовић

СТАРИНАР, нова серија, књ. XXX
- Београд, Археолошки институт
САНУ, 1980.

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА КРУШЕВЦА И МОРАВСКЕ СРБИЈЕ; Емилија Тонић: Резултати истраживања праисторијских насеља у Крушевцу; Ђурђе Бошковић: Место Крушевца у систему утарђених градова средњовековне Србије; Мирко Ковачевић: Профана архитектура средњовековног Крушевца - Резултати досадашњих истраживања; Бранислав Вуловић: Лазарица-Црква св. Стефана у Крушевцу; Душица Милић: Прилог датовању средњовековне керамике из Крушевца; Марија Бајаловић-Хаџи Пешић: Декорисана керамика Моравске Србије; Гордана Тонић: Нека питања у вези са профаном архитектуром у комплексу Милентије; Радмир Станић: Средњовековне цркве у Сталаћу и околини; Марко Поповић: Манастир Павловац; Гордана Марјановић-Вујковић: Манастирски комплекс Кастањан;

РАСПРАВЕ И ПРИЛОЗИ; Љубица Зотовић: Симболични прикази ватре на новооткривеним деловима Митрине иконе из виминација; Миrolад Стојић: Налазишта Басараби културе у околини Светозарева; Марко Поповић: Прилог проучавању некрополе античког Сингидунум; Србољуб Живановић: Остаци људских скелета из римске гробне конструкције са Дојбола; Мирослав Јеренић: Црква у Ивању; Лепосава Трбуховић: Прилог проучавању страних етничких елемената у аварским некрополама; Славенка Ерцеговић-Павловић - Десанка Костић: Теренска истраживања лесковачког подручја [1];

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ: Vojislav Trbuhović: J.M.Coles - A.F.Harding, The Bronze Age In Europe; Rastko Vasić: Bernhard Hänsel, Beiträge zur Regionalen und Chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, I-II, Beiträge zur Ur und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturräumens, Band 16 und 17; Rastko Vasić: Hugh Hencken, The Iron Age Cemetery of Magdalenska Gora In Slovenia; Rastko Vasić: Mehtilda Urleb, Križna Gora pri Ložu, halštatska nekropola; Rastko Vasić: Janez Dular, Podzemelj; Rastko Vasić: Biba Teržan, Čertovska fibula; Borislav Jovanović: Paul-Marie Duval, Les Celtes; Borislav Jovanović: Venceslas Kruta-Erich Lessing, Les Celtes; Gordana Cvetković-Tomašević: Maja Parović-Pešikan, Corpus vasorum antiquorum, Tome 4, Yougoslavie; Miloje R. Vasić: Danica Pinterović, Murska i njeno područje u antičko doba; Rastko Vasić: Aleksandar Jovanović, Nakit u rimskoj Dardaniji; Slavenska Ercegović-Pavlović: Живка Н. Вжарова, Славјани и праблгари по данни на некрополите от VI-XI в.; Dušica Mlinić: Људмила Дончева-Петкова, Балгарска битова керамика през ранното средновековие; Mara Harisliadis: Dragan Nagorni, Die Kirche sv. Petar In Bjelo Polje (Montenegro); Rastko Vasić: Једнаести конгрес класичне археологије у Лондону;

ИН МЕМОРИЈАМ: Ђурђе Бошковић: Радивоје Љубинковић (1910-1979.); Ђурђе Бошковић: Грга Новак (1888-1978.);

БИБЛИОГРАФИЈА: Nada Mandić: Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1976/1977 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie;

Главни уредник:
Ђурђе Бошковић

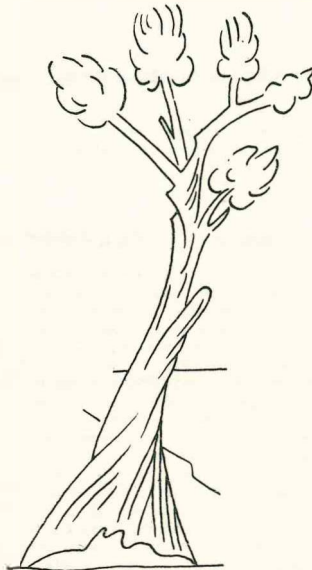
УЖИЧКИ ЗБОРНИК, књ. 7.
Титово Ужице, Народни музеј
Историјски архив - Народна библиотека, 1978.

Милан М. Миладиновић: Допринос Радована Драговића пролетерском моралу и хуманизму; Ђурђе Митровић: Детимство и школовање Радована Драговића, Најновија истраживања и проблеми; Милојко П. Ђоковић: Песници и песме о Радовану Драговићу; Др инж. Слободан Вукашиновић: Геолошка грађа и рудно перспективни терени ужичког региона у светлу података аеромагнетских испитивања; Дипл. инж. Драган Б. Герзић: Шуме и шумарство западне Србије, Настајак, први записи, историјат шумарства; Др Стеван Игњић: Гостанак варошице Бајине Баште; Новак Живковић: Први попис погорелаца и материјалне штете у ужичком пожару 1862. године; Љубомир Марковић-Драгић Пантовић: Топличани у моравичком крају; Љубодрог Поповић-Милун Раонић: Интернирци ужичког краја у 1916. години, Прилози за историју ужичког краја у I светском рату; Мр Милован Босић: Оружани устанак у Србији 1941. Период ужицке републике и совјетска средства информисања; Милорад Искрин: Односи партизана и четника осветљени кроз ужичку "Борбу"; Раде

Вуковић: Степан Михаиловић, учитељ у Карану, Сведочанства и сећања, Просветни радници ужичког краја пали у периоду НОБ-а; Гојко Шкоро: Партијске организације у ужичком округу 1944.-15. маја 1945. године, (Прилог проучавању); Миленко Мисиловић: Социолошка и психолошка значења ерског хумора; Мр Станко Јованчић-Бевић: Књижевни прилози у "Учитељском подмлатку"; Часлав Ђурђевић: Стварност у роману "Чедомир Илић" Милутина Ускоковића; Радосав Ђуровић: Рефлекси Јата у одрчним формама глагола Јесам у говору Прибоја и његове околине; Јордан Моловић: Из ужицке лексике; Будимир Поточан: Увек жива реч народне песме; Др Слободан Зечевић: Прелазак душе на онај свет у веровању појешке околине; Наталија Благојевић: Вук у народним обичајима и веровањима у ужичком крају; Раде В. Позановић: Жетелачке мобе у ужичком крају; Моңчило Тешић: Календар народних обичаја;

КУЛТУРНА ХРОНИКА: Стојадин Костић: У сплету историјског и савременог, Добило Ненадић, Доротеј; Миодраг Глушевић Тридесет година рада Историјског архива у Титовом Ужицу.

Одговорни уредник.
Слободан Радовић

УЖИЧКИ ЗБОРНИК, бр. 8
Титово Ужице, Народни музеј, 1979.

Др Богумил Храбак: Трговачки град Ужице у ратним збивањима од средине 15. до краја 18. века; Новак Живковић: Државска села у Првом устанку; Љубиша Р. Бевић: Јован Мићкић, сердар и кнез рујански; Раде В. Позановић: Административно-територијалне промене у региону Титово Ужице 1815-1974.; Др Драгоје Тодоровић: Ужицки гласник; Тома Миленковић: Раднички покрет Ужица у легалном периоду (1918-1921.); Др Жарко Јовановић: Радничка уметничка група "Абрашевић" у Ужицу у периоду између два светска рата; Слободан Нешовић: Савезничка јавност о оружаном устанку народа Југославије у доба "Ужицке републике"; Живота Р. Марковић: Народноослободилачки одбори у ужичком крају 1941. године и зачеци делегатског система; Мр Милутин Пашић: Деца Ужица у устанку 1941. године; Мр Драгољуб Зорић: Књижевни прилози у ужичкој партизанској штампи 1941. године; Миливоје Антонијевић: Ужицки партизани у борбама у Херцеговини 1942. године; Гојко Шкоро: Народноослободилачки одбори у ужичком крају 1944. - 15. маја 1945.; Љубо Млађеновић: Ужицка омладина на изградњи омладинске пруге Брчко-Бановићи 1946. године; Милојко П. Ђоковић: Ратко Јунић (1878-1938.); Миодраг Жико Аврамовић: Животни пут лекарске породице Гутман; Раде Вуковић: Павле Бошковић, учитељ у Дрежнику; Бранко К. Зејак: Историјска обележја у општини Пријепове; Слободан Радовић: Школска традиција у Карану; Мр Илија Поповић: Социографске карактеристике Мокре Горе; Моңчило Тешић: Календар народних обичаја; Мр Радосав Ђуровић: Досадашња проучавања говора Доњег Полиња и његове фонетске карактеристике; Ђурђе Перић: О ауторству песме "Аман Јаде: кад бир. ашам пада".

Културна хроника
Споменик Кадивача (Миливоје Маринковић); Симпозијум "Сеошки дани Сретена Вукосаљевића" (Милун Раонић); Миодраг Миловаковић Луне, Дневник (Миодраг Глушевић); Новак Живковић, Ужицки немири 1828-1838. (Миодраг Глушевић); Ђурђе Пилчевић, Ужицки пекари у колони борбе и изградње (М. Глушевић); МОО СУБНОР Титово Ужице, Гат и Живаљ 1942. (М. Глушевић); Никола Љубичић, Ужицки Народноослободилачки партизански одред "Динитрије Туцовић", Београд, 1979. (М. Глушевић).

Главни и одговорни уредник: Др Венцеслав Глишић

ПЈЕРО ГАЦОЛА

1908—1979

За нас, име Пјера Гацоле везано је пре свега за Међународни савет за споменике и споменичке целине (ИКОМОС), чији је био оснивач, први председник и доживотни почасни председник.

Италијан по народности, архитект по струци почев од 1932. године, ускоро се усавршава на универзитету у Милану, да би већ од 1939. године постао руководећи стручњак за споменике културе своје земље, радећи предано на томе послу читаве четири деценије, задржавајући се најдуже и најрадије у Ломбардији и његовој Верони,

Као истакнути научник, врсни педагог и искусни практичар бива позиван у готово све крајеве света, где се као експерту ИКОМОС-а у најсложенијим и најтананијим питањима уважава његова реч и на основу његове дијагнозе указује помоћ угроженим културним вредностима од светског значаја,

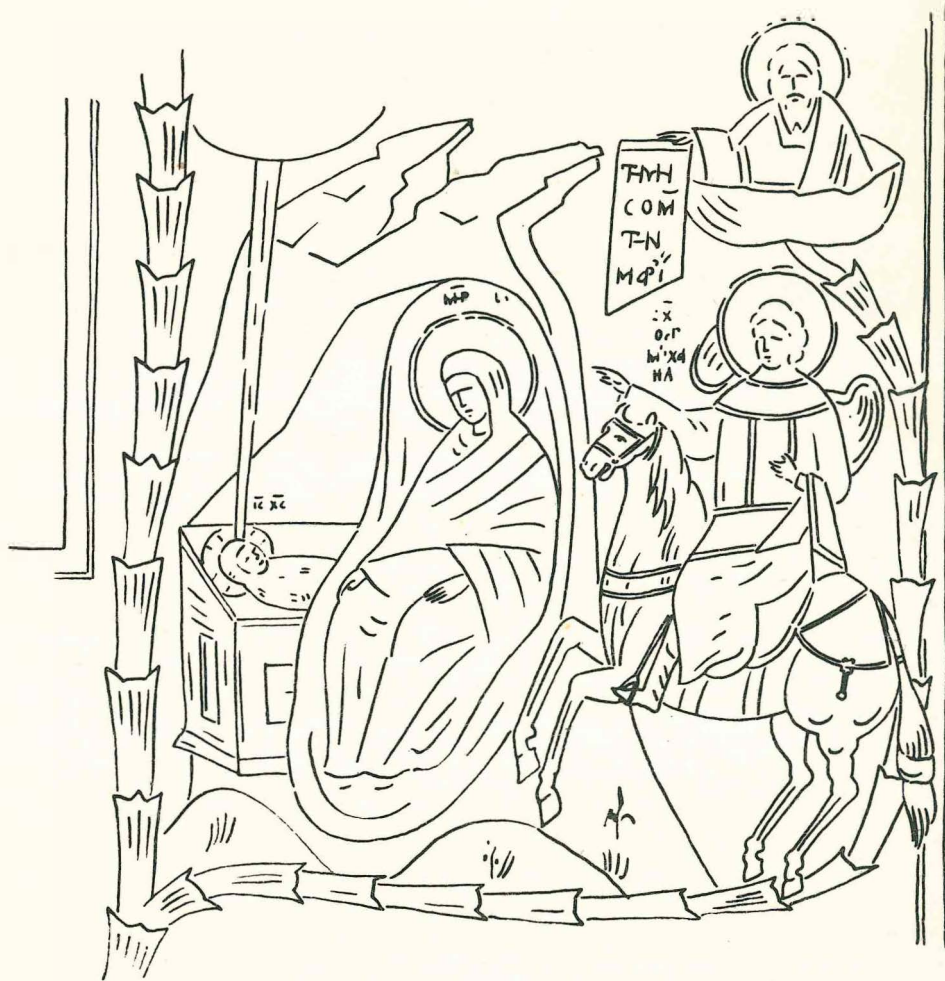
До ког степена је његов практичан рад био савестан доказује и чињеница, која је већ била постала легендом у његовим интервенцијама, по којој није приступао ни једној конзервацији каквог архитектонског споменика уколико није претходно у свакој прилици имао, између осталог, обезбеђен прворазредно припремљен креч, одстајао бар четири године!

Цењен од свих, уз то веома комуникативан, пун духа, лепе и у свакој прилици пригодне речи, уз изузетне организаторске способности, Гацола стиче неограни-

чено поверење конзерватора свих земаља који на његову иницијативу оснивају у Венецији Међународни савет за споменике и споменичке целине (ИКОМОС) и ову организацију поверавају њему на управу, Слободно можемо рећи да су и стварања Хашке повеље о заштити културних добара за случај оружаних сукоба, Венецијанске повеље о принципима заштите споменика културе, као и оснивање Међународног центра за проучавање проблема конзервације и рестаурације културних добара у Риму (ИКОМОС), превасходно његово дело,

Својевремено, подржавајући и кандидатуру представника наших конзерватора за члана Извршног одбора ИКОМОС-а, ценио је наш допринос овој светској организацији, Одржавајући и пријатељске односе са појединим нашим стручњацима, у свакој прилици им је указивао и свесрдно гостопримство на његовом прелепом имању крај Вероне, поклањајући им у знак пажње поједине томове својих значајних публикација, Утолико нам је теже било сагласити се 1975. године у Ротенбургу са предлогом да му због тешке болести треба уважити оставку на положај активног председника, Лош нам је теже било стиснути му оронулу руку у Паризу три године касније, приликом пријема одржаног у његову част и доделе заслужен признања, када је једва имао снаге да се на свему захвали, Најтеже нам је било чути да се 14. септембра 1979. године угасио живот човека коме су конзерватори 59 земаља били једнодушно поверили кормило своје организације и указали му дужна признања и почаси,

Др арх. Д. Ст. Павловић

САДРЖАЈ

КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА	49
ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ	55
● ПРИЗНАЊА	55
● У НЕКОЛИКО РЕДОВА	55
● СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА	56

БИБЛИОГРАФИЈА

● ИЗБОР ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ (1979-1980.)	65
● КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО	73
● ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА	91
IN MEMORIAM	
● PIERO GAZZOLA	95

ГЛАСНИК издаје ДРУШТВО КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Београд, Калемегдан 14
Горњи град

тираж 500

УГРЕДНИЦИ:

Милка Чанак-Медић и Радомир Станић

Овај број ГЛАСНИКА технички су уредили:
ВЛАДИМИР РАШИЋ и РАДИША ЖИКИЋ

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ:

цртежи из Ариља, БРАНИСЛАВ ЖИВКОВИЋ

Сарадник МИРЈАНА ЈОВАНОВИЋ, дактилограф

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ чине чланови
Извршног одбора Друштва:

Светислав Вученовић
Момчило Митровић
Рађица Милинковић
Радомир Станић
Бранислав Живковић
Обренија Вукадин

Боривоје Радић
Вељко Вучковић
Радослав Прокић
Миодраг Анђелковић
Јован Шурдиловић
Ђурђина Габричевић

ШТАМПА, Југословенско удружење "Наука и друштво"
Београд, Божидара Аџије број 11/1

